

STUDIA POETICA
Supplementum I. lingua Hungarica editum

A ▽ ▽ ▽

▽ A ▽ ▽

▽ ▽ A ▽

▽ ▽ ▽ A

A ▽ ▽ ▽

▽ A ▽ ▽

▽ ▽ A ▽

▽ ▽ ▽ A

A ▽ ▽ ▽

▽ A ▽ ▽

▽ ▽ A ▽

▽ ▽ ▽ A

A jelentés dimenziói

Modális elméletek Kripke után

A ▽ ▽ ▽

▽ A ▽ ▽

▽ ▽ A ▽

▽ ▽ ▽ A

A ▽ ▽ ▽

▽ A ▽ ▽

▽ ▽ A ▽

▽ ▽ ▽ A

A ▽ ▽ ▽

▽ A ▽ ▽

▽ ▽ A ▽

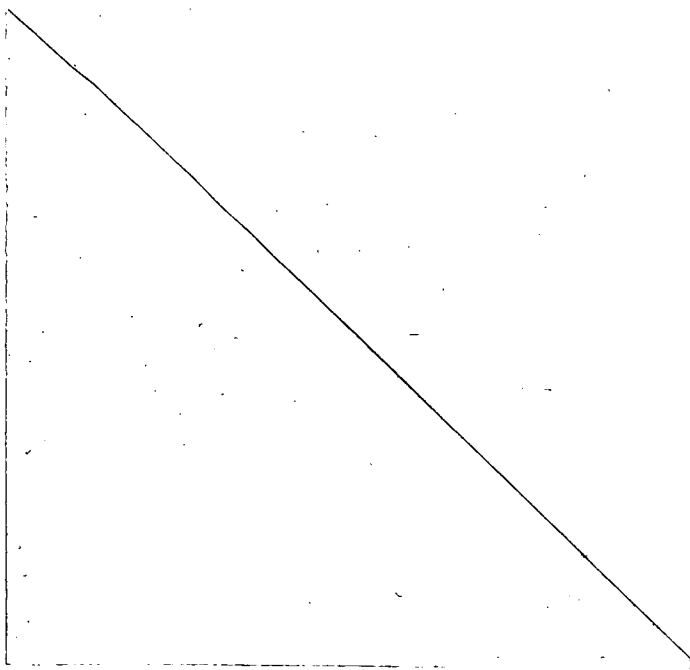
▽ ▽ ▽ A

JATE Egyetemi Könyvtár

Szeged

Legutolsó dátum a kölcsönzés határideje. ✓

A jelentés dimenziói – Modális elméletek Kripke után
Szerkesztette: Szabó Erzsébet és Vecsey Zoltán

STŪDIA POETICA
Supplementum I. lingua Hungarica editum

STUDIA POETICA
Supplementum I. lingua Hungarica editum

Szerkesztőbizottság:

Bernáth Árpád, Odorics Ferenc

Kötetünk a *Szemantikai kérdések az irodalomtudományban* című kutatási program keretében készült az SZTE Germanisztikai Intézetének támogatásával.

§ 193467

STUDIA POETICA
Supplementum I. lingua Hungarica editum

A jelentés dimenziói
Modális elméletek Kripke után

Szerkesztette: Szabó Erzsébet és Vecsey Zoltán

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000271842

B 193467

A fedőlap Moholy-Nagy László
(a Bauhaus Szegedről indult munkatársa)
fotogramjának felhasználásával készült

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás, illetve adatfeldolgozó trendszerben való tárolás a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulásához van kötve.

JATE PRESS, 2003

©Árpád Bernáth, Erzsébet Szabó and Zoltán Vecsey, 2003
Hungarian translation©Fordítók, 2003

ISBN 963 4826 11 3

TARTALOMJEGYZÉK

Bernáth Árpád

Összefüggések Arisztotelész nyelvelmélete és Frege szemantikája között
a Poétika és a Függvény és fogalom tükrében

7

David Braun

Nevek és természeti fajták nevei
(Fordította Vincze Veronika)

22

Scott Soames

A Névadás és szükségszerűség befejezetlen szemantikai programja
(Fordította Vecsey Zoltán)

53

David J. Chalmers

A kétdimenziós szemantika alapjai
(Fordította Szabó Erzsébet)

70

Szabó Erzsébet

Ikerföldek, episztemikus világok, szövegvilágok:
a referencia kauzális-történeti elméletének narratológiai vonatkozásai

84

Robert Stalnaker

A lehetséges világok mint aktuális világok
(Fordította Vecsey Zoltán)

106

Vecsey Zoltán

Az intuíció problémája a kétdimenziós szemantikában

121

Tájékoztató bibliográfia

138

Bernáth Árpád

Összefüggések Arisztotelész nyelvelmélete és Frege szemantikája között a *Poétika* és a *Függvény és fogalom* tükrében

Kelemen János 60. születésnapjára

A tudománytörténet szakírói Gottlob Frege jelentőségét gyakran Arisztotelészéhez mérik. A XIX. század második felében színre lépő jénai matematikust az athéni filozófus logikai alapvetésének első jelentős megújítójaként tartják számon. Vita folyik ugyan a megújítás pontos tartalmáról, de abban egyetértés mutatkozik, hogy a klasszikus logikai rendszerek kereteit máig érvényes módon e két európai, korban egymástól több mint 2000 éves távolságban tevékenykedő tudós határozta meg. Frege tudománytörténeti helyének Arisztotelészhez viszonyított meghatározhatósága különös jelenségnek mutatkozik egy olyan kor szemlélője számára, amely a tudomány szakadatlan fejlődésének búvkörében él, s természettudományos ismereteink átlagos elavulási idejét szokásosan kivetíti az ismeretek teljes tartományára. Pedig ez az elavulási idő Johann Wolfgang von Goethe *Vonzások és választások* című regényének egyik szereplője szerint már a XIX. század elején is mindössze öt év volt. Mégis, találhatunk olyan nézőpontot is, melyből kevésbé meglepőnek látszik, hogy a két, időben távol munkálkodó tudóst egymás közvetlen követőjeként tekinthetjük. Mindazokkal, akik a felvilágosodás két korszakát vélik meghatározhatónak az európai művelődéstörténetben, azt mondhatnánk, hogy mindketten modern tudósok, a felvilágosodás gyermekei voltak. Csakhogy Arisztotelész a felvilágosodás első, az ógörög szakaszában élt, Frege pedig a 18. században induló másodikban. Vagyis mindketten hittek az ész jóságos hatalmában és mindenekelőtt a megbízható ismeretszerzés módját kutatták. Ezért fordultak mindketten afelé a terület felé, amelyre az emberi önrendelkezés és méltóság épül, amelynek révén az emberiség a történelem alanyává válhat. A megismerő gondolkodás, a *cognitio* egyetemes törvényeiről, és az ezt megjelenítő nyelv egyetemes kérdéseiről van szó. Mindketten a felvilágosulásnak ebben a mély értelmében voltak az igazság szenvedélyes kutatói. Arisztotelész a platóni tanításból kiindulva vette fel a küzdelmet a szofistákkal, a korabeli szkeptikusok és agnosztikusok tanaival, minden álokoskodással és megtévesztő szómágiával, leleplezve a csak látszólag helyes következtetések tarthatatlanságát. Ebben a küzdelemben alkotta meg a logika első elméletét, nem utolsósorban akadémiai mesterét, Platont követve, a

korabeli matematikai ismereteket általánosítva. Fregenek, a késői, a logika területén mégis közvetlen utódok, a korabeli matematika robbanásszerű fejlődése szemlélőjének pedig már attól kellett tartania, hogy az aritmetika újabb ágai válhatnak a csupán látszólag helyes gondolkodás kifejezésének eszközeivé, ha nem sikerül egységes logikai alapra helyezni őket. Arisztotelész és Frege diagnózisa a hibaforrások végső okát illetően voltaképpen azonos. A szofisták szemfényvesztő okoskodásai ugyanis nem egyszer arra épülnek, hogy homályban hagyják az általuk használt kifejezések jelölését, azt, hogy mikor mi helyett állnak. A következtetés szabálytalanságait is leginkább a jelhasználat szabálytalansága fedi el, de a szabályos következtetés sem biztosíthatja a jelhasználat egyértelműségét és világosságát. Ezért Arisztotelész többször is helyeslően utal Platónra, aki a szofistákról azt állította, hogy valójában a "nem-létező" tudósi. Hiszen az általuk használt szavak csak látszólag szavak, mert nem valami lényegét tekintve meghatározott létező helyett állnak. Hasonló álláspontra jut a jelhasználat veszélyeit számba vevő Frege is. Elég legyen itt két vonatkozó megállapítására utalni. Az 1879-ben közzétett *Fogalomírás* c. munkájának előszavában írja: Ha "a filozófia feladata, hogy megtörje a szó uralmát az emberi szellem felett, amennyiben fényt derít azokra a tévedésekre, amelyek a nyelvhasználat következtében a fogalmak összefüggései során gyakran csaknem elkerülhetetlenül keletkeznek, amennyiben a gondolatot megszabadítja attól, amivel őket egyedül a nyelvi kifejezőeszközök természete terheli, úgy fogalomírásom, ezekre a célokra továbbfejlesztve, hasznos eszközzé válhat a filozófusok számára."¹ Egy 1891-ben tartott előadásában pedig azt kénytelen megállapítani, hogy a matematikában kezd elmosódní a jelek jelszerűségének tudata. "Az a ma nagyon elterjedt hajlam, hogy semmit sem ismerjenek el tárgyának, amit nem lehet érzékekkel észlelni, ahhoz vezet aztán, hogy magukat a számjeleket tartsák számoknak, a vizsgálódás tulajdonképpen tárgyainak."(107)

Mi köze van ehhez egy irodalomkutatónak, akit Platón minden bizonnyal olyan valakiként határozna meg, mint aki az igazságnál jobban szereti Homéroszt. Akinek meghatározását Frege úgy pontosítaná: Az, aki Homérosz műveit szereti, az igazságra nem is törekedhet. Hiszen "egy eposz hallgatásakor a nyelv dallamosságán kívül csak a mondatok jelentése és az ezáltal keltett képzetek és érzelmek ragadnak meg minket. Az igazság után érdeklődve elhagynánk a műélvezetet és a tudományos vizsgálódáshoz

¹ Frege, Gottlob: Logika, szemantika, matematika. Válogatott tanulmányok. (Szerk. a kommentárokat, a bev. és az utóhangot írta: Ruzsa Imre. Ford. Máté András.) Budapest, Gondolat 1980. p. 21. A további

fordulnánk. Ezért közömbös számunkra, hogy pl. az "Odüsszeusz" névnek van-e jelölete mindaddig, amíg a költeményt műalkotásként fogjuk fel" (165k) – írja egy 1892-ben közzétett tanulmányában. Ez a felfogás bizony az irodalom kutatóit is a "nem-létező" tudósaivá teszi. Bár látszólag jelek azok, amelyekkel foglalkozik, s e jelek jelentésük révén hatással is vannak a befogadójukra, mégsem létezik az, ami helyett állnak. Az irodalom jelei e felfogásban valójában nem is teljes értékű jelek. Ezért más névvel kellene jelölni őket, véli Frege, és javaslatot tesz arra, hogy adott összefüggésben a "kép" (166) kifejezést használjuk.

Nem feledkezhetünk meg azonban arról, hogy Arisztotelész maga irodalomkutató is volt, az igazságot és Homéroszt pedig egyaránt szerette. Sőt, minden jel arra mutat, hogy nem utolsó sorban azért írta meg *Poétikáját*, hogy mesterével szemben bebizonyítsa: Az igazság szeretete nem áll szemben Homérosz szeretetével. Frege pontosítására pedig alighanem azt felelné, hogy szereti ugyan az igazmondó történetírkat, de jobban a lehetséges eseménysorok felismerőit vagy megalkotóit. Mert Arisztotelész szerint a történetet megképző jelek tudományos vizsgálata felé forduló előtt nem csupán egy alternatíva van: vagy igazolni tudja a kérdéses történet létezését, vagy nem tudja. Fregevel fogalmazva: vagy arra juthat, hogy igaz a történetmondás, vagy arra, hogy hamis. Mert nem csak történészként kérdezhetünk rá a történetmondásra. Rákérdezhetünk filozófusként is, amennyiben azt kérdezzük, hogy létezhetne-e lényegét tekintve meghatározottan az, amit a történetmondás kijelent. A filozófus szempontjából ugyanakkor esetleges, hogy a létező mint egyedi történet ténylegesen létezik-e vagy sem. Mint ahogy Arisztotelész *Poétikája* szerint az is csak esetleges, hogy dallamosan szól az *Odüsszeia*, és az *Organon Hermeneutika* könyvének tanulsága szerint nem kevésbé esetlegeseknek kell tartanunk azokat a szubjektív képzeteket is, amelyek az *Odüsszeia* hallgatása közben keltődnek bennünk. Filozófusként felismernünk azt kell, hogy miért mondhatjuk teljesnek, zárt egésznek azt a történetet, amelyet az *Odüsszeia* mint jel reprezentál. Másképp fogalmazva: a filozófus nem azt vizsgálja meg, ami ténylegesen van, hanem ami a valószínűség vagy a szükségszerűség alapján lehetne, s különböző korokban, különböző alakban jelenséggé is válhat. Azok tehát, akik semmit sem ismernek el tárgynak, amit érzékeinkkel nem lehet észlelni, történészek vagy szofisták, míg filozófusokká válhatnak azok, akik abból indulnak ki, hogy a megismerést meg kell különböztetni az egyes ismeretétől. A megismerés ugyanis feltételezi az általánosról való ismeretet, amely révén a megismerés egyes tárgya, mint lehetséges konstituálódik.

megismerés ugyanis feltételezi az általánosról való ismeretet, amely révén a megismerés egyes tárgya, mint lehetőség konstituálódik.

Megállapíthatjuk tehát, hogy amíg a tudománytörténet szerint Frege logika elmélete szorosan kapcsolódik Arisztotelész logika elméletéhez, lehetséges irodalomelméleteik a legnagyobb mértékben szemben állnának egymással. Arisztotelész saját logika elméletére építve meg is alkotja irodalomelméletét, mely elsőként nyit utat az irodalom tudományos vizsgálatának. Mint láttuk, Frege logika elmélete kizárja az irodalom tudományos vizsgálatát. Ha írt volna rendszeres irodalomelméletet, az minden bizonnyal részben a metrika, részben a pszichológia területét érintette volna. Az irodalmi műben megfogalmazott kijelentések vizsgálhatóságának tekintetben Frege tehát nem Arisztotelész, hanem Platon megújítójának mutatkozik, aki az írókat és a szofistákat egyaránt a hamis káprázat mutatóványosainak tartotta.²

Meglepő módon kevés szó esik Frege e kettős kötődéséről a szakirodalomban. Pedig, mint láttuk, az irodalom jeleire vonatkoztatva a platóni kötődés kizárná az arisztotelészi. S ha kizárja, akkor el kellene döntenünk, hogy Arisztotelész vagy Frege jel-felfogása-e a helyes, alkalmazható az irodalmi jelekre.³

Egy másik nézőpontból tekintve a problematikára azonban ismét csak nincs okunk meglepődni: Több, mint 2000 év alatt a logika és az irodalom elméletének művelői úgy eltávolodtak egymástól, hogy fehér holló az, aki mindkét területre rálát. Nem is beszélve arról, hogy időközben holt nyelvvé vált Arisztotelész korának filozófiai hagyományából építkező nyelve, s újkori fordítóit is elérte a szakosodás. Többnyire mások és máskor vállalkoznak az *Organon* könyvei vagy a *Poétika* élő nyelvi átültetésére. A fordítók szakosodásának, a fordítások időbeli különbözőségének egyik lehetséges következménye, hogy a különböző tudományterületeket lefedő arisztotelészi művek közötti távolság idővel a ténylegesnél nagyobbak látszik. Az élő nyelvek szakszókészlete ugyanis különböző szakterületeken különböző mértékben változott, s

² Frege nek egy kevésbé ismert tanulmányából (*Logik*, 1897, *Logika*) idézve: "Ha Schiller Don Carlosát történelemként kellene felfognunk, a dráma legnagyobb részét hamis lenne. De a költészet műveként egyáltalán nem célja, hogy ily módon komolyan vegyék, hiszen játék. A tulajdonnevek is itt látszat-tulajdonnevek, bár megegyeznek történelmi személyek tulajdonneveivel." In: *Schriften zur Logik*. Aus dem Nachlass. (Lizenzausgabe mit einer Einleitung v. Lothar Kreiser) Berlin: Akademie-Verlag, 1973. S. 44

³ Magam tettem egy kitérletet arra, hogy Frege jeleméletét, elsősorban a *Sinn und Bedeutung* (*Jelentés és jelölés*) c. tanulmányára támaszkodva, irodalomelméleti megközelítésből bíráljam. Itt kell köszönetet mondanom Kelemen Jánosnak, aki annak idején lehetővé tette, hogy tanulmányom a magyar filozófusok tekintélyes orgánumban megjelenhessen. Lásd: *Gottlob Frege jelentéselméletének irodalomelméleti vonatkozásai*. In: *Magyar Filozófiai Szemle*. 25. évf. 5. sz. 1981. pp. 632-653.

különböző terminusként jelenhet meg. A lehetőségből egyre inkább gyakorlat lesz azáltal, hogy a szakfordítók korszerű, bővülő ismereteik birtokában mind több vonatkozásban ismerik fel, hogy antik szerzőjük már rendelkezhetett a legújabbként számon tartott tudással. Ez a felismerés lehet helyes vagy helytelen, de mindenképpen azzal jár, hogy olyan kommentatív fordítások születtek, melyek Arisztotelész terminusait valamely újabb elmélet szakszókészletével adják vissza. Így ha a logika történéseinek eszébe is jutna, hogy Arisztotelész nyelvelméletének építőköveit ne csak az *Organon*ban vagy a *Metafizikában*, hanem a *Poétikában* is keresse, vagy fordítva, az irodalom elméletének történetével foglalkozó a *Poétika* és a *Retorika* könyvein túl Arisztotelész logikai, ismeretelméleti, ontológiai és etikai tárgyú írásait is forgatná, a fordítások révén létrejött értelmezések szinte lehetetlenné teszik a művek közötti átjárást. Végére is nem lenne ez a zavar olyan súlyos, ha pusztán történeti összefüggésben jelentkezne! Ha csak arról volna szó, hogy egy ma érvényesnek elismert klasszikus irodalomelmélet egyes összetevőit ki, mikor alkotta meg. A probléma az, hogy máig nincs egységes és jól megalapozott álláspont abban a vitában, melyet egyrészt Arisztotelész, másrészt Platón és Frege képvisel. Vagyis, metaforikusan szólva, hogy megismerhetünk-e az *Odüsszeia* ábrázolta történet révén mást, mint az emberiség történetének egy szakaszát?

Szeretnék ennek a vitának eldöntéséhez egy adalékkal hozzájárulni. Mégpedig azzal, hogy párhuzamot vonok a *Poétika* nyelvelmélete és Frege 1891-es *Függvény és fogalom* c. tanulmánya között.

Előre kell bocsátanom, hogy a *Poétikában* rögzített ismeretek helyét Arisztotelész tudományos munkásságában nem ismerjük pontosan. Vannak, akik korai műnek tartják, vannak, akik későbbinek, időbeli viszonya az *Organon* és a *Metafizika* könyveihez, úgy tűnik, nem állapítható meg egyértelműen. A Frege-tanulmányra vonatkozóan pontosabb ismeretekkel rendelkezünk. Előzménye a már hivatkozott *Fogalomírás* és az 1884-ben közölt *Az aritmetika alapjai*, továbbfejlesztését, pontosítását pedig a *Fogalom és tárgy* (1892) és a *Jelentés és jelöllet* (1892) c. tanulmányokban olvashatjuk. Szempontunkból az emelendő ki, hogy Frege a *Függvény és fogalom* c. tanulmányában az aritmetika felől jövet "úton van" a természetes nyelvek mondatstruktúrája felé, amikor is a függvény szerkezetét és jeltípusait hasonlítja össze a német nyelven megfogalmazható kijelentésekben előforduló jeltípusokkal. Bár Frege avégett hagyja el a matematika területét, hogy általánosabb, logikainak tekintett összefüggések feltárásához jusson, eljárása mégis azt eredményezi, hogy eredményeit

avégett hagyja el a matematika területét, hogy általánosabb, logikainak tekintett összefüggések feltárásához jusson, eljárása mégis azt eredményezi, hogy eredményeit általános nyelvészeti síkon össze lehet vetni azzal a nyelvelmélettel, mely Arisztotelész *Poétikájában* fogalmazódik meg. Az összevetés, feltételezésem szerint, elvezethet ahhoz, hogy az irodalmi műnek mint természetes nyelvi jelnek sajátosságai a logikai szemantika segítségével megragadhatók legyenek. E tanulmányban mindazonáltal csupán azt tűzhetem ki közvetlen célként, hogy megmutassam, az a megközelítés, melyet Frege *Függvény és fogalom* c. tanulmányában érvényesít, megfelel annak a szemléletnek, mely Arisztotelész *Poétikájában* közölt nyelvelméletében érvényesül. Az irodalmi jel sajátosságára vonatkozó következtetések levonásához ugyanis még számos kérdéskört lesz szükséges megvizsgálni.

Kezdjük vizsgálatunkat a *Függvény és fogalom* gondolatmenetének bemutatásával. Frege tanulmányát az egyargumentumú függvény vizsgálatával kezdi. Pontosabban azzal, hogy megállapítsa, mit is értettek a matematikában eredetileg a "függvény" szón. Arra jut, hogy az általánosan elfogadott meghatározás: "x egy függvényén olyan számtani kifejezést értünk, amely tartalmazza x-et, olyan formulát, mely az x betűt magában foglalja" (106) nem megnyugtató, mivel jel és mejelölt nem különbözik meg benne. Ha ugyanis " $2 \cdot x^3 + x$ " formula x függvénye, " $2 \cdot 2^3 + 2$ " számtani kifejezés pedig 2 függvénye, akkor mi különbség van " $2 \cdot 2^3 + 2$ ", a "18" vagy mondjuk " $3 \cdot 6$ " kifejezések mint jelek között? Tartalmukat tekintve semmi: hiszen mindegyikük ugyanazon tartalom: ugyanazon egyetlen szám helyett áll. Ezzel szemben a kifejezések váltakozó formája esetlegesnek, csupán a tartalom különböző felfogásának mutatkozik. Pusztán a jelölés módjának megadásával viszont aligha lehet a függvény lényegi mibenlétét meghatározni. Ha nem vesszük figyelembe, hogy mi helyett áll egy jel, rögzíti Frege ismételt, tulajdonképpen nem is beszélhetnénk jelről. A jel tulajdonságai pedig nem téveszthetők össze jelöletének tulajdonságaival. Új megközelítésre van tehát szükség, hogy felismerjük a függvénykifejezések sajátosságát a számok jeleivel összevetve. Például: Csak addig beszélhetünk függvényről, amíg egy számtani kifejezés határozatlanul utal az általa jelölt számra. Tehát csak " $2 \cdot x^3 + x$ " formula függvény, de ha "x"-et behelyettesítjük bármely számmal, akkor szokásos számtani kifejezést kapunk. Ez a feltevés azonban önmagában nem jelent előrelépést. A lényegi összefüggések felismeréséhez akkor jutunk, ha arra kérdezzük rá, mi okból használunk egy összetett formulában két különböző típusú jelet: olyanokat, amelyek meghatározatlanul, s olyanokat, amelyek meghatározottan utalnak egy számra vagy

műveletre, miközben maga a formula meghatározatlanul hagyja jelölését. A tisztán látás kedvéért, javasolja Frege, nevezzük a meghatározatlanul utaló jelet argumentumnak, s csak a formula többi részét függvénynek. A " $2 \cdot x^3 + x$ " formulában így " x " az argumentum, " $2 \cdot ()^3 + ()$ " pedig a függvény. Az argumentum tehát nem tartozik a függvényhez, de a függvény csak vele együtt képez teljes, zárt egészet. Az így meghatározott függvény már alapvetően különbözik a számoktól. Amíg a *számok* mint jelek *önmagukban megállnak*, a *függvények*, nem lévén számok jelei, önmagukban nem állnak meg, *kiegészítésre szorulnak*. Az " x " betű csak arra szolgál a formulában, hogy jelezze, hol szorul kiegészítésre a függvény.

„És a függvénynek ebből a lényegéből magyarázódik, hogy egyrészt " $2 \cdot (1)^3 + (1)$ "-ben és " $2 \cdot (2)^3 + (2)$ "-ben felismerjük ugyanazt a függvényt, habár ezek a kifejezések különböző számokat jelölnek, míg viszont " $2 \cdot (1)^3 + (1)$ "-ben és 4-1-ben a közös számérték ellenére nem találjuk meg ugyanazt a függvényt. Azt is látjuk, hogy mennyire csábító a kifejezés formájában vélni a függvény lényegét. A kifejezésben azáltal ismerjük fel a függvényt, hogy szétbontva gondoljuk; és egy ilyen lehetséges szétbontás a képzés módjában kézenfekvően adódik" (110)

– zárja Frege tanulmányának bevezető részét.

Térjünk át itt a *Poétika* 20. fejezetére, amelyben Arisztotelész nyelvelméletének alapjait fejti ki, a poétikai mű nyelvi rétegének, a "lexis"-nek tárgyalása kapcsán. Első pillanatra nem sok kapcsolatot fedezhetünk fel Frege tanulmányával, bármelyik újabb magyar fordítást is vesszük kézbe. Sarkady János így magyarázza Arisztotelészt:

„A beszédnek egészében ezek a részei: betű, szótag, kötőszó, névelő, névszó, ige, ragozás, mondat.”⁴

Ritoók Zsigmond fordítása így hangzik:

„A beszédnek a maga egészében a következő részei vannak: betű, szótag, kötőszó, tagolószó, névszó, ige, eset, megnyilatkozás.”⁵

⁴ Arisztotelész: *Poétika*. (Ford. Sarkady János). Magyar Helikon, 1974. p. 45. A 20. fejezet három oldalt tesz ki ebben a kiadásban, ezért az egyes idézetek közelebbi helyét a következőben csak akkor adjuk meg, ha a jegyzetekről van szó.

⁵ Arisztotelész: *Poétika* és más költészettani írások. Ford. Ritoók Zsigmond. A jegyzeteket összeállította Bolonyai Gábor. PannonKlett, 1997. p. 79. A 20. fejezet a jegyzetekkel négy oldalon át folytatódik.

Ritoók fordítása megadja a görög terminusokat is: a beszéd Arisztotelésznél *lexisz*, míg a részek sorra: *sztioikheion*, *szüllabé*, *szündeszmosz*, *arthron*, *onoma*, *rhéma*, *ptószisz*, *logosz*.

A fordításbeli eltérések növekednek, ha rátérünk az első két rész, a *sztioikheion* és a *szüllabé* meghatározásának visszaadására:

“A betű részekre nem bontható hang, de nem mindenféle, hanem csak olyan, amelyből összetett hang jöhet létre.[...] Ennek egyik fajtája: a magánhangzó, a másik a félhangzó és a mássalhangzó.” (Sarkady)

“A betű nem osztható hangzás (phóné), de nem akármilyen, hanem amelyből, természeténél fogva, összetett hangzás keletkezik.[...] Ennek a hangzásnak a válfajai a magánhangzó, a félhangzó és a néma hang.” (Ritoók)

“A szótag jelentéstelen, összetett, mássalhangzót és magánhangzót tartalmazó hang.” (Sarkady)

“A szótag jelentés nélküli hangzás, mely néma hangból és hangzással bíróból tevődik össze.” (Ritoók).

A *lexisz* első két alkotórésze – a betű és a szótag – esetében nem beszélhetünk még jelekről, hiszen csupán jelek lehetséges összetevőiről van szó. Ezért még fel sem merülhetne itt, hogy a fordítások, s végső soron Arisztotelész nyelvmeletének értelmezésénél vegyük figyelembe a *Függvény és fogalom* c. tanulmány megállapításait, mely a függvényt tartalmazó összetett, jelentéssel bíró jelek szerkezetét tárja fel. Ha csak nem magáról a szerkezet sajátosságáról van szó!

Mondhatná ugyan valaki, hogy a betű is jel, mégpedig a hang jele. Erre azonban azt kell felelnünk, hogy ami helyett áll, az maga nem jel, mint ahogy a szótag sem az. Az idézett összefüggésben nem is értelmezhetjük *sztioikheion* kifejezést jelként. Arisztotelész ugyanis azt mondja, hogy az, amit *sztioikheion*nak nevez, bizonyos hang(zás): “A betű nem osztható/részekre nem bontható hang(zás).” Mindenesetre zavaró a mai olvasó számára, hogy a fordításban a betűt kell hangnak tekintenie, hiszen a részekre nem oszthatóság egyértelműen a hang(zás) tulajdonsága, nem pedig a jelé. (A betű meghatározása Euklidész első definícióját juttatja eszünkbe: “Pont az, aminek

nincs része.”⁶ Hogy ki hatott kire, e kérdésben is nehéz lenne eldönteni. Bár Euklidész később munkálkodott, mint Arisztotelész, nagyban támaszkodik olyan geometriai tanokra, amelyek már Arisztotelész kora előtt kialakulóban voltak.) A problémát a fordítók is, a kommentátorok is érzik. Sarkady meg is jegyzi a beszéd részeire vonatkozóan általában és a betűre vonatkozóan különösen:

“1. A beszédrészekről szólva Arisztotelész olyan fogalmakat kapcsol össze, amely más-más síkon mozognak. A megjelölések egy része ekkor még sokkal tágabb körű, mint a későbbi pontosabb terminológiában. 2. A “betű”-t kifejező görög szó [...] tulajdonképpeni jelentése: elem, alapelem; egyaránt jelenti a hangot és az azt jelölő betűt is.” (80)

A Ritoók-fordítás jegyzeteinek összeállítója, Bolonyai Gábor is magyarázatra szorulónak érzi a “betű” használatát:

“Tulajdonképpen ‘<betűvel leírható beszéd>elem’” (78).

Csak a fordítói hagyomány magyarázhatja (melynek erősségét más idegen nyelvi áttünetések idézésével dokumentálhatnánk), hogy sem Sarkady, sem Ritoók nem választja a kézenfekvőt, amely az arisztotelészi gondolatot minden zavaró mozzanat nélkül adná vissza: “A beszédnek a maga egészében a következő részei vannak: elemi hang, szótag [...] Az elemi hang nem bontható részekre.” Ez már nem csak Euklidésznek az *Elemek* első könyvében adott pont-meghatározásával cseng össze, hanem jó okkal az euklideszi mű címével is, amelyet szerzője a *sztoikheion* többes számával képzett: *Sztoikheia*. Sőt bizonyos mértékig azzal a szemlélettel is összhangban van, amely az *Elemek*, s általa az egész matematikai gondolkodás sajátja: jól definiált oszthatatlan elemi részekből összekapcsolással összetett egészeket felépíteni. Fontos észrevennünk, hogy Arisztotelész nyelvelméletében – mint később Euklidész a geometria területén – nem az összetettből, nem a szemléletesből indul ki. Nem a beszédet bontja részeire, nem irodalmi alkotásokat bont mondatokra, a mondatokat kötőszóra, tagolósóra, névszóra, igére, esetre, és mindezeket a szavakat szótagokra és hangokra: hanem fordítva, matematikus módjára, azokkal az elemekkel kezdi, amelyből a beszéd egységei mint jelek felépíthetők. Pont ezt szolgálja a hangzások közül az elemi hang elhatárolása más hangzásoktól, a zörejtől, állati hangtól: Támaszkodva az idézett

⁶ Euklidész: *Elemek*. (Ford. és jegyz. ellátta Mayer Gyula.) Budapest: Gondolat, 1983. p. 45.

két magyar fordításra, így gondolom pontosíthatóan a vonatkozó részt: “Az elemi hang szerepét nem töltheti be akármilyen hangzás, hanem csak olyan, amelyből természeténél fogva összetett hang jöhet létre. [...] Ennek egyik válfaja: a magánhangzó, a másik a félhangzó és a mássalhangzó/a néma hang.” Miközben világossá válik, hogy az elemi hang egyik válfajában önálló egész és kapcsolódni is képes, másik válfajában azonban csak félhangzónak vagy egyenesen néma hangnak tekintendő, bár utóbbin az egyik fordítás szerint a mássalhangzókat kellene értenünk. Fentebb joggal nem fogadtuk el a betűt hangnak, most pedig kénytelenek lennénk a néma hangot mássalhangzónak elfogadni? Ha a *Poétika* görög szövegére pillantunk, a kérdéses helyen az *aphonon*, kifejezés, tükörfordításban a “nem hangzó” áll. Ha egy ógörög szótárt ütünk fel, akkor azt találjuk, hogy az *aphonon* szónak “mássalhangzó” a jelentése. A szótárban nem kételkedhetünk, mert Arisztotelész példát is hoz az *aphonoma*: ilyen a “g”- és a “d”-hang, amelyeket iskolai tanulmányaink szerint is a mássalhangzók osztályába sorolunk. Amibe egyedül kételkedhetünk, csupán az, hogy iskolai grammatikánk arisztotelészi gondolkodásmóddal épült fel! Mert nem azt jelenti-e a félig hangzó (*hemiphonon*, Arisztotelész példái: “sz”, “r”) vagy az egyáltalán “nem hangzó” hangzás, hogy elemi szinten a szóban forgó válfaj csak potenciálisan van, amennyiben a hang lehetőségét az “r” vagy a “d” betű csak meghatározatlanul jelöli? Csak ha kiegészül egy valódi elemi hanggal, egy hangzó hanggal, válik maga is hallhatóvá – de akkor már nem elemi hangnak, hanem összekapcsolt, egy egységben összefogott hangsornak, *szüllabbénak* nevezzük (*szüllambanein* annyi mint “összefogni”, “egybegyűjteni”). Ismételjük meg Arisztotelész szótag meghatározását, mely jelentősen eltér a mi iskolai, szavak szétbontását leképező meghatározásainktól: “A szótag jelentés nélküli néma hangot (és/vagy félhangot) és hangzással bírót tartalmazó összetett hangzás.”

Visszaulva Frege tanulmányára, megállapítható: a nyelv első összetett egységének, a szótagnak felépítési módja Arisztotelésznél matematikai, ugyanakkor végső soron nem euklidészi gondolkodást mutat. Az arisztotelészi szótag olyan egyargumentumú függvény szerkezetét mutatja, amelyben a hangzással bíró elemi hang az argumentum helyét töltheti be, a néma vagy fél hang pedig az önmagában nem teljes, kiegészítésre szoruló függvényként viselkedik. (Hiszen a félhangzó sem abban különbözik az elemi hangzótól, hogy hangerőben vagy időtartamban valamiképpen fele lenne az elemi hangnak, hanem abban, hogy nem foglalhatja el az argumentum helyét!) Ez az összevetés fényt vet Frege függvényfelfogásának modális aspektusára is: az

argumentum helyének betöltésével a függvény által meghatározott lehetőségek realizálódnak az argumentum szerepét betöltő tárgy tulajdonságaival összhangban.

De vajon érvényesül-e ez a felépítési mód a szótagokból mint egységekből alkotható összetett egységekre? Milyen függvényben lehet a szótag argumentum? A kérdés pontatlan válaszhoz vezet, amennyiben "geometriai" sugallatú, vagyis abból az elvárásból fakad, hogy a jelentés nélküli egyszerű elemekből, jelentés nélküli összetett elemeket, a jelentés nélküli összetett elemekből egyszerű jelentéssel bíró egységeket építsünk fel és így tovább. A természetes nyelvek univerzális elemei nem így állnak egymással kapcsolatban. A jelöllet hozzárendelhetősége egy jelhez nem attól függ, hogy valami összetett-e vagy sem. Hanem attól, hogy valami megáll-e önmagában vagy sem. Így világos, hogy egy "néma hang", ha mássalhangzót is értünk rajta, nem válhat jellé. Ugyanakkor semmi sem akadályozhatja meg, hogy egy hangzó elemi hang ne váljon jellé. Gondoljuk arra, hogy az "ó" hang a magyar nyelvben tekinthető elemi hangnak, amely ebben a minőségében nem jel, de tekinthető olyan jelnek is, amely a "régí" szó színönimája. A kérdést úgy kell tehát feltennünk, hogy ha igaz az a feltevésünk, hogy csak az argumentum szerepét betölteni képes jelnek van jelölete, akkor mi a szerepe a jelképzésben az önmagában meg nem álló résznek? Ennek megválaszolására vissza kell térnünk Frege *Függvény és fogalom* c. tanulmányához.

Az aritmetikában meglehetősen egyszerű a válasz: "Azt, amivé a függvény argumentumával kiegészül a függvény ezen argumentumához tartozó értékének nevezzük." (110) Frege itt az "argumentum" kifejezést két értelemben használja: argumentumnak nevezi azt a jelet is, amely azt a helyet mutatja, ahol a függvényt egy szám jelével ki kell egészíteni, és azt a számot is, amely a függvényt egésszé teszi: így értendő, hogy az érték "a függvény ezen argumentumához" tartozik. Nos vannak függvények, melyeket bármily számmal is teszünk teljessé, értékük nem változik (pl. $2+x-x$), míg vannak olyanok is, melyeknél az argumentum változtatásával megváltozik az érték is. Változatlan függvény változó argumentummal képzett értékeinek sorát Frege értékmenetnek nevezi, amit az analitikus geometria módszerével egy koordináta rendszerben szemléletessé is lehet tenni. Bizonyos esetekben különböző függvényeknek is lehet azonos az értékmenete. Példa erre az x^2-4x és az $x(x-4)$ függvény, amit úgy is kifejezhetünk, hogy $x^2-4x = x(x-4)$. Jól látszik, hogy ezzel nem a függvényekről, hanem értékmenetükről jelentjük ki azonosságukat, anélkül azonban, hogy bármely értékmenetre határozottan utalnának ezek a függvények. "Az, hogy a függvényértékek közötti egyenlet általánosságát azonossággént, nevezetesen értékmenetek

azonosságaként lehet felfogni” – véli Frege – “nem bizonyítható, hanem logikai alaptörvénynek kell tekinteni.” (112) Az argumentum-függvény kapcsolatból létrehozott formulák tanulmányozásának megkönnyítésére szükség van arra, hogy a ne csak az argumentumként szereplő számra, hanem a függvényként szereplő kifejezésre is meghatározatlanul utalhassunk. Ha ezt “F()” kifejezéssel tesszük, akkor a kiegészített formula “F(x)”-ként irandó. A formula sajátosságainak és lehetséges használati körének vizsgálatát két összetevőjével való kísérletezéssel lehet folytatni. Milyen képzési módokkal lehet a függvények konstruálását bővíteni? Milyen tárgyak léphetnek az argumentum helyére, s hogyan hat mindez a függvényérték megadására? Frege először is azt az újítást vezeti be, hogy a függvény képzésére szolgáló szokásos aritmetikai műveletek jeleit kibővíti az “=”, “>” és “<” jelekkel. Ez esetben például az $x^2 = 1$ nem egy egyenlet, hanem egy ()²=1 formájú függvény, vagyis az x betűvel megadott helyre bármely szám behelyettesíthető. Ha a behelyettesítést elvégezzük pl. a -1, 0, 1, 2 számokkal, akkor -1-re és 1-re az Igazat jelölő kifejezést kapunk, a többi a Hamisat jelöli. Az egyenlőség jelét tartalmazó függvény értékeként tehát számértékek helyett igazságértékeket kapunk. Igazságérték az értéke azoknak a függvényeknek is, amelyben a nagyobb (>) vagy a kisebb (<) jelét használjuk. Az eredmény rávilágít a függvény megalkotásához használható műveletek bővítésének következményére: az aritmetikai jelölésnyelv logikaival bővült. Ez a bővülés megnyitja azt a lehetőséget is, hogy aritmetikai jelek jelentését logikai formulák jelentésére vezessük vissza, vagy a logika felől közeledve: az aritmetikát továbbfejlesztett logikának tekintjük. Amikor azt mondjuk, hogy az $x^2 = 1$ függvény -1-gyel az argumentum helyén igaz értéket ad, akkor ezt a logika szokásos nyelvéen úgy is megfogalmazhatjuk, hogy “-1 az 1 négyzetgyökének fogalma alá esik.” Áll ez még az 1-re is, más számokra pedig nem áll, vagyis más szám nem esik az 1 négyzetgyökének fogalma alá.

“Ebből láthatjuk, milyen szorosan függ össze az, amit a logikában fogalomnak neveznek, azzal, amit függvénynek nevezünk. Sőt éppenséggel azt is mondhatjuk: a fogalom olyan függvény, amelynek értéke mindig igazságérték.” (118)

S amelyet akkor határozhatunk meg közelebből, ha az argumentumok helyét kitöltjük. Figyelemmel az értékmenetekre mondottakkal “fogalomterjedelemnek nevezhetjük egy olyan függvény értékmenetét, amelynek értéke minden argumentumra igazságérték.” (119)

Ha a függvényformula lehetséges tulajdonságait vizsgáló bővíteni kívánja azon tárgyak körét is, amelyek az argumentum helyére léphetnek, maguktól adódnak azok a

tárgyak, amelyeket természetes nyelvek jelei jelölnek. Amíg ugyanis az eddig figyelembe vett "tárgyak", a számok jelei az aritmetika jelkészletéből valók, a számok körén kívül eső tárgyak jelentős részének csak a természetes nyelvekben vannak neveik. Mint ahogy azoknak a függvényeknek is, melyek esetében eldönthető, hogy a megkövetelt, de nem számmal végrehajtandó kiegészítéssel igaz vagy hamis értéket adnak. Mert könnyen belátható, hogy az "F(x)" formula kitölthető "x" helyén "Caesar"-ral, tehát egy önmagában lezárt tárgy nevével, "F()" pedig a "meghódította Galliát" kifejezéssel, mely kiegészítésre szoruló, önmagában meg nem álló jelentéses kifejezés, vagyis függvény. A függvényérték – én szükségesnek látom hozzátenni: a történelemtudomány tanítása alapján – könnyen "kiszámítható": az Igaz, amelyet egyébként a *Függvény és fogalom* a Hamissal együtt éppúgy tárgynak tekint, mint a számokat. Épp ezért ebben a vonatkozásban is fel lehet tenni a kérdést: Vajon nem lehetne-e a számokon és az igazságértékeken kívül más tárgyakat is igazságértéknek tekinteni? A következő példa arra utal, hogy igen. Ha "x" helyére "a német birodalom" kerül, "F()" helyére a kiegészítésre szoruló "fővárosa", függvényértékként Berlint kapjuk, állapítja meg Frege.

Itt az idő, hogy visszatérjünk Arisztotelésznek a *Poétikában* kifejtett nyelvelméletére. Hogyan strukturálja Arisztotelész a beszéd, a *lexis* még nem tárgyalt részeit, amit maga a *szündeszmosz*, *arhron*, *onoma*, *rhéma*, *ptószisz*, *logosz* kifejezésekkel ad meg, s amit idézett fordítóink magyarul kötőszó, névelő/tagolószó, névszó, ige, ragozás/eset, mondat/megnyilatkozás szavakkal adnak vissza. A kérdés, amit az elemi hang – szótag összefüggés és a *Függvény és fogalom* fejtegetései nyomán fel kell tennünk: mi áll meg ezek közül önmagában és mi szorul kiegészítésre. Tartható-e az a felfogásunk, hogy Arisztotelész szerint csak az önmagában megálló kifejezés képes más meghatározott tárgy helyett állni, tehát jelként viselkedni, s ami kiegészítésre szorul, csupán azzal a potenciával rendelkezik, hogy az önmagában megálló jelekhez értékmeneteket rendeljen hozzá.

Ami az egyes meghatározásokat illeti, két szempontból sem lehet őket minden vonatkozásban "szó szerint" venni. A ránk hagyományozott *Poétika*-kéziratok a 20. fejezet esetében jelentős eltérést mutatnak, több esetben nyilvánvalóan romlott szövegről van szó. Másrészt Arisztotelész az ógörög "beszéd" részéről szól itt, s meghatározásai közvetlenül az általa ismert ógörög nyelv használatára vonatkoznak. Mindazonáltal a függvény-formula felől nézve világos, hogy Arisztotelész először is két csoportra osztja a következő öt beszédrészt: az egyikbe tartozik a kötőszó, a

névelő/tagolószó és a ragozás/ eset, a másikba a névszó és az ige. Közös az első csoport tagjaiban, hogy önállóan nem állnak meg, mégsem lehet függvényeknek tekinteni őket, inkább a függvényformulákban előforduló műveleti jeleknek feleltethetjük meg őket. Valamennyinek közös vonása tehát, hogy “jelentés nélküli hangzások”. Így a kötőszó “sem nem akadályoz, sem nem teremt egyetlen, jelentéssel bíró, természetől fogva több hangzából összetevődő hangzást, annak akár az elején vagy a végén, akár a közepén.” (Ritoók) A tagolószó Ritoók értelmezésében a beszéd kezdetét, végét vagy tagolódását jelzi, a ragozás/ eset pedig nyilvánvalóan a második csoporthoz tartozó részek – melyeket az fog össze, hogy tagjai jelentéssel bírnak – egymáshoz illeszkedését segíti elő (vagy az előadásmódjuk jelölésére szolgál). A második csoporthoz tartozó névszó és az ige között az a különbség, hogy csak az utóbbi képes időviszonyokat kifejezni. Miközben tisztázódott, hogy általánosan véve a jelek egy részének jelkapcsolási és jelhasználat-értelmezési szerepe van, mintegy az összekapcsolás számára “jelentenek” valamit, ezen a szinten homályban maradt, hogy Arisztotelész különbséget tesz-e a jelek második csoportjába tartozó jelek között aszerint, hogy – fregei terminusokat használva – melyek bírnak jelentéssel csupán, és melyeknek van jelölete is. Logikai terminussal: melyek válhatnak általános fogalom-nevekké és melyek individuum-nevekké. A homály a szavak fajainak meghatározása szintjén e tekintetben szükségszerű is. Ezt a megkülönböztetést Arisztotelész csak a *logosz*, a mondat/megnyilatkozás szintjén vezetheti be, s ezt látszólag paradox módon teszi. Sarkady meg is változtatja Arisztotelész szövegét, hogy eltüntesse azt, amit a hagyomány ellentmondásnak tart. A *logosz* – írja – “összetett jelentéssel bíró hang, amelynek részei magukban is jelentenek valamit.” Ritoók fordítása pontosabb: A *logosz* “összetett, jelentéssel bíró hangzás, melynek némely részei önmagukban is jelentenek valamit.” Annál is inkább csupán *némely* része, hiszen láttuk, hogy vannak olyan hangzó egységek is, amelyek nem csak elemi hangoknak vagy szótagoknak minősíthetők, mégsem bírnak jelentéssel. De igazán talányos a következő kijelentés: a *logosz*nak “mindig lesz olyan része, amely jelent valamit, például abba, hogy Kleón megy, Kleon.” A “mindig lesz olyan része, amely jelent valamit” redundánsnak tűnik “a némely részei önmagukban is jelentenek valamit” meghatározás után, a hangsúly áthelyezésével a meghatározásban nem jutunk új ismerethez. A példa azonban azt mutatja, hogy nem erről van szó. A “Kleón” névszó, a “megy” ige, s mindkettő a szavak szintjén jelentéssel bírnak, a kettő közötti különbség ezen a szinten csupán annyi, hogy “Kleón” nem fejez ki időt. Bolonyai meg is jegyzi az “abban, hogy Kleón megy, Kleón” szövegre vonatkozóan: “Ami nem jelenti azt, hogy a

“megy”-nek kevésbé volna önálló jelentése.” (82) Mint láttuk, ez igaz is a névszó (*onoma*) és az ige (*rhéma*) meghatározása felől nézve, de nem mondhatjuk, hogy igaz lenne a megnyilatkozásra (*logosz*) vonatkozóan is. Arisztotelészt úgy érthetjük, hogy az idézett megnyilatkozásnak valóban csak egy *jelölete* van: mégpedig az éppen a menés állapotában lévő Kleón. A *Függvény és fogalom* megkülönböztetéseit átvéve: a “megy” függvénynek, logikai terminussal általános fogalomnak tekinthető, amelynek ugyan van jelentése, de csak egy tárgy nevével, például “Kleón”-nal való kiegészítés révén képzi meg a megnyilatkozás jelölését, a menés állapotában lévő Kleónt. Hogy Frege alapvető megkülönböztetése ott van a “Kleón megy” megnyilatkozás mögött, azt nem csak a “megy” jelentésének “elnémítása” mutatja, hanem a gondolat további kifejtés is. A “Kleón megy” azáltal válik kijelentéssé, hogy egy meghatározott tárgyat jelent. Sőt Arisztotelész tovább megy, mint Frege, s nem csak a kifejezések felépítésére használja az “önmagában megáll” és “kiegészítésre szorul”, “részekre nem bontható” és “összetett egész” rekurzív módon alkalmazott kritériumrendszerét, hanem a tárgyakra is, amit a megnyilatkozások jelölhetnek. Ebben az értelemben valóban helytelen az a hagyomány, mely a *logoszt* mind a beszéd részét minden esetben “mondatként” adja vissza. A mondat csak az egészet jelölő megnyilatkozás egyik lehetséges változata. Ugyanakkor minden Kleónról szóló mondat egyetlen megnyilatkozásnak fogható fel, amíg Kleon egyetlen állapotát rögzíti. De Arisztotelész szerint egyetlen megnyilatkozás az *Iliász* szövege is, mert bár egy összetett, de lezárt egész jelöl. Én úgy értem, hogy az *Iliász* műthoszáat.

Innét folytatjuk...

David Braun

Nevek és természeti fajták nevei

A jelentés és jelöllet körül forgó vitákban már legalább százötven éve fontos szerep jut a neveknek és a természeti fajtákat jelölő szavaknak is. Jelen tanulmány a vitákban felhasznált fontosabb érvek és elméletek közül mutat be néhányat.

Konkrét elméleti feltevések nélkül különösen nehéz megmondani, pontosan mik is a nevek. Itt nem is teszünk kísérletet erre. Ehelyett olyan példákra támaszkodunk, amelyeket csaknem mindegyik szakértő neveknek (pontosabban tulajdonneveknek) tart, mint például *Arisztotelész*, *Mark Twain*, *London*, *Vénusz* és *Pegazus*. A tárgyalandó tulajdonnevek mindegyike olyan egyes számú főnév, amelynek nincs szintaktikai szerkezete. Legtöbbjük individuuma referál, de néhányuk – mint például a *Pegazus* – látszólag nem referál semmire.¹

A természeti fajták nevei olyan kifejezések, amelyek valamilyen módon szemantikai összefüggésben állnak a természeti fajtákkal, például biológiai fajokkal, természeti anyagokkal és természeti jelenségekkel. Saul Kripke (1981) példái a természeti fajták neveire a *víz*, *arany*, *macska*, *bálna*, *hőség*, *forró*, *hangos*, *vörös* és *fájdalom* szavak. Sok filozófus a nem természeti fajtákat jelölő szavak közé sorolja azokat a kifejezéseket, melyek szemantikai összefüggésben állnak vagy mesterséges fajtákkal (mint például *gin*, *ceruza*, *szonáta*, *pénzügyi* és *eladás*), vagy pedig metafizikailag heterogén fajtákkal (*zék*, *nem emberi* és *nem élő*).

¹ Azt is gondolhatnánk először, hogy egy kifejezés akkor és csak akkor tulajdonnév, ha az egyes számú főnév, melynek nincs szintaktikai szerkezete. Csakhogy ez az elképzelés problémákat rejt magában. Először is – helytelenül – az következik belőle, hogy az egyszerű indexikus kifejezések (például *én* és *te*) tulajdonnevek. Ezt kiküszöbölhetnénk azáltal, hogy a definícióhoz hozzátesszük: "és nem indexikus kifejezés", de az eredményül kapott meghatározás nem lenne elméletfüggetlen, mert hogy néhányan a tulajdonnevet indexikus kifejezéseknek tartják. Szerintük a *János* olyan egyszerű kifejezés, mely különböző emberekre utal különböző kontextusokban: bármely kontextusban a referense olyan individuuma korlátozódik, mely a *János* nevet viseli. (Mások szerint a *János* és más tulajdonnevek az angol *bank* szóhoz hasonlóan többértelműek (a szó jelenthet *folyópart*-ot és *bank*-ot is – a fordító). Ezt a nézetet fogadjuk el a szövegben, részben az egyszerűség kedvéért.) Másodszor, néhány tulajdonnév (mint például a *Nilus*) valódi szintaktikai szerkezettel rendelkezhet: vegyük észre, hogy különböző módosítókat helyezhetünk az *a* és a *Nilus* közé: *a szép kék Nilus*. Ugyanígy a *Mount Everest*, a *2001. január elseje*, a *II. Erzsébet királynő* és a *Michael Dummett professzor* egyes számú főnevek is talán tulajdonnevek, de rendelkezhetnek szemantikai szempontból jelentős szintaktikai szerkezettel. Végül néhány nyilvánvaló tulajdonnév szintaktikailag nem egyes számú. Például úgy tűnik, hogy a *Pittsburgh-i Kalózok* (egy baseballcsapat neve) tulajdonnév, de szintaktikailag nem egyes számú, mivel az *A Pittsburgh-i Kalózok megnyeri a jétszámát*. mondat agrammatikus (az amerikai angolban).

Az alábbiakban a tulajdonnevekkel kezdjük, és arra a kérdésre keressük a választ, hogy mi is a tulajdonnevek jelentése. A természeti fajták neveit később tárgyaljuk.

1. A tulajdonnevek milliánus elmélete

A tulajdonnevek jelentésével foglalkozó elméletek közül az egyik legegyszerűbb szerint a tulajdonnév jelentése az az objektum, amelyre referál.² Ezt az elméletet John Stuart Mill (1843) nevéhez szokták manapság kapcsolni, és gyakran a tulajdonnevek milliánus elméleteként vagy millianizmusként emlegetik.³ A Mill után született, tulajdonnevekről szóló filozófiai értekezések nagy része vagy a milliánus elméletet kritizálja és alternatív megoldásokat javasol helyette, vagy pedig a milliánus elméletet védi a különféle kritikák ellen.

A millianizmus gyakran kombinálódik egy, a mondatok jelentésével foglalkozó hagyományos elmélettel. Ebben az elméletben a kijelentő mondatok propozíciókat fejeznek ki, és egy kijelentő mondat jelentése a mondat által kifejezett propozíciónak felel meg. Amikor valaki kimond egy állító mondatot, azt a propozíciót állítja, amelyet a mondat kifejez. Az emberek különböző attitűdökkel – hit, hitetlenség, kétség – viseltetnek a propozíciók iránt. A propozíciók igazságértékekkel rendelkeznek; egy mondat igazságértéke az általa kifejezett propozíció igazságértéke. Az elmélet néhány változatában a propozícióknak olyan összetevős szerkezetük van, amely a mondatok szintaktikai összetevőinek szerkezetére emlékeztet. Azaz ha S mondat P propozíciót fejez ki, akkor P konstituensei az S-ben előforduló szavak jelentéseinek felelnek meg. Például *A Vénusz egy bolygó* azt a propozíciót fejez ki, melynek konstituensei az *a Vénusz* és az *egy bolygó* jelentései. Ha ezt a hagyományos elméletet kombináljuk a millianizmussal, abból az következik, hogy *A Vénusz egy bolygó* által kifejezett propozíció tartalmazza magát a Vénusz bolygót mint összetevőt. A továbbiakban millianizmus alatt ezt a kombinált elméletet értjük.

² A kortárs nyelvfilozófusok a jelentés több fajtáját különítik el egymástól, így a nyelvi jelentést, a karaktert, a propozicionális tartalmat, az intenziót, az extenziót, csak hogy megemlítsünk néhányat. A millianizmus a nevek propozicionális tartalmával foglalkozó elmélet. Ettől kezdve a jelentés más fajtáit nem vesszük figyelembe. Ugyanezt tesszük az igeidőkkel és a kontextusfüggőséggel is.

2. Ellenvetések a millianizmussal kapcsolatban

A millianizmussal kapcsolatban négy fő ellenvetés létezik, amely arra indította a filozófusokat, hogy elvessék ezt az elméletet. Gottlob Frege (1893) műveiben jelennek meg ezek az ellenvetések, melyeket időnként Frege-féle rejtélyeknek titulálnak.

Az első ellenvetés a kognitív jelentőségben rejlő ellenvetés. A *Mark Twain* és a *Samuel Clemens* nevek ugyanarra a személyre referálnak. Tehát ha a millianizmusnak igaza van, azonos a jelentésük. (1) és (2) csupán abban különbözik, hogy (2)-ben *Samuel Clemens* szerepel abban a pozícióban, ahol (1)-ben *Mark Twain*.

(1) Mark Twain az Mark Twain.

(2) Mark Twain az Samuel Clemens.

Tehát ha a millianizmus helytálló, (1) és (2) ugyanazt jelentik, és ugyanazt a proposíciót fejezik ki. Csakhogy (2) informatív, míg (1) nem: ahogy Frege fogalmazott, (2) lehet tudásunk értékes kiterjesztése, de (1) nem. Továbbá, egy racionálisan gondolkodó ember képes lenne megérteni mindkettőt, és mégis úgy gondolhatná, hogy (1) igaz és (2) hamis. Végül (1) analitikus és a priori, míg (2) szintetikus és a posteriori (pontosabban a mondatok által megfogalmazott proposíciók ezekben térnek el egymástól). Röviden összefoglalva ezek a mondatok a kognitív jelentőségükben különböznek. Ám ha ugyanazt a proposíciót fejeznék ki, akkor nem térne el a kognitív jelentőségük. Tehát a millianizmusnak nincs igaza.

Frege azonosságot kifejező mondatokat használt ellenvetését igazolandó, de egy hasonló ellenvetés ezek nélkül is felépíthető. A millianizmus alapján például (3) és (4) azonos proposíciót fejeznek ki.

(3) Ha Mark Twain író, akkor Mark Twain író.

(4) Ha Mark Twain író, akkor Samuel Clemens író.

³ Kaplan (1989) szóhasználatát követve ezt az elméletet néha "a direkt referencia elméletének" nevezik. Bár Millnek a tulajdonnevekre vonatkozó megjegyzései közül sok alátámasztja a milliánus elméletet, maga Mill nem volt milliánus.

Amíg (3) nem informatív, a priori és analitikus, addig (4) informatív, a posteriori és szintetikus. A kognitív jelentőséget érintő hasonló ellenvetés építhető fel (5) és (6) alapján.

(5) Mark Twain írta a Huckleberry Finnt.

(6) Samuel Clemens írta a Huckleberry Finnt.

(5) és (6) is szintetikus, a posteriori és informatív, kognitív jelentőségükben mégis különböznek a következők értelmében: egy racionálisan gondolkodó ember, aki mindkettőt megérti, azt is gondolhatná, hogy (5) igaz és (6) hamis.

A millianizmus elleni második fő ellenérv az attitűdtulajdonításból fakadó ellenvetés. (7)-ben és (8)-ban a hit attitűdjét tulajdonítjuk Marinak.

(7) Mari azt hiszi, hogy Mark Twain az Mark Twain.

(8) Mari azt hiszi, hogy Mark Twain az Samuel Clemens.

A fenti mondatokban pontosan ugyanúgy tulajdonítjuk Marinak a hit attitűdjét, kivéve, hogy (8)-ban *Samuel Clemens* szerepel azon a helyen, ahol (7)-ben *Mark Twain*. Tehát ha a millianizmusnak igaza van, (7) és (8) ugyanazt a proposíciót fejezik ki, és így igazságértékükben sem különbözhetnek. Ámde (7) lehet igaz, még ha (8) hamis is. Tehát a milliánus elmélet téved. Vegyük észre, hogy ez az ellenvetés azon az állításon alapul, hogy (7) és (8) rendelkezhetnek eltérő igazságértékkel, míg az előző ellenvetés arra hagyatkozott, hogy (1) és (2) kognitív jelentőségükben különböznek.

A harmadik fő ellenérv a nem referáló nevet tartalmazó, jelentéssel rendelkező mondatokból származó ellenvetés. A *Pegazus* név nem referál semmire. Tehát a millianizmusból következően nincs jelentése. Így, amennyiben a millianizmusnak van igaza, (9) tartalmaz egy jelentés nélküli szót.

(9) A Pegazus repül.

De ha (9)-ben szerepel egy jelentés nélküli szó, akkor (9) mint egész is jelentés nélküli. Tehát ha a millianizmusnak igaza van, akkor (9) jelentés nélküli, ámde (9)-nak nyilvánvalóan van jelentése.

Az utolsó ellenérv, a negatív egzisztenciálisokból eredő ellenvetés szorosan kapcsolódik az előző érvehhez. Nézzük (10)-et!

(10) A Pegazus nem létezik.

Ha a milliánus elméletnek igaza van, akkor a *Pegazus* sem és (10) sem rendelkezik jelentéssel. Ha (10) nem rendelkezik jelentéssel, akkor nem is igaz. Csakhogy (10) igaz! Tehát a milliánus elmélet téved. Vegyük észre, hogy az előző ellenvetés azon az állításon alapszik, hogy (9)-nek van jelentése, míg ez az ellenvetés azon, hogy (10) igaz.

3. A tulajdonnevek leíráselméletei

A millianizmussal kapcsolatos problémák számos filozófust indítottak arra, hogy elfogadják a tulajdonnevek leíráselméleteit – többek között Fregét (1893), Bertrand Russellt (1911), Ludwig Wittgensteint (1953), John Searle-t (1958) és Peter Strawson (1959).⁴ Az elméletek alapötlete az, hogy a tulajdonnevek jelentése ugyanaz, mint bizonyos határozott leírásoké. Egy különösen egyszerű leíráselmélet szerint egy beszélő egy határozott leírást társít minden egyes névhez, amelyet használ. Ha a beszélőtől megkérdezik, ki vagy mi N, illetve kit vagy mit ért N alatt, azt a leírást adja meg, amelyet N-hez társított. A leírás "definiálja" a nevet a beszélő idiolektusában, és meghatározza a név referenciáját abban. Például, néhány ember a "Kicsoda Arisztotelész?" kérdésre így válaszol: "Az az ókori filozófus, aki a Nikomakhoszi etikát írta". Amikor egy ilyen beszélő azt mondja, hogy 'Arisztotelész éles eszű volt', akkor azt a prozociót állítja, hogy az az ókori filozófus, aki a Nikomakhoszi etikát írta, éles eszű volt. Az általa kimondott *Arisztotelész* referense megegyezik a határozott leírás referensével.

Más leíráselméletek fontos aspektusokban különböznek ettől az egyszerű változattól, ugyanakkor mindegyik elméletre illik a következő séma.

A tulajdonnevek jelentését leíró elméletek sémája

Ha S beszélő, és N tulajdonnév S nyelvében, L-ben, akkor van olyan P tulajdonság, amelyre:

1. P kielégíti C feltételt.

⁴ Nem egyértelmű az, hogy Frege elfogadta-e a leíráselméletet. Mindenesetre a következőkben feltesszük, hogy a tulajdonnevek fregei értelmezése bizonyos értelemben leíró jelentés.

2. S hiszi, hogy van egy és csakis egy olyan dolog, amely P.
3. S határozottan P-t társítja N-hez.
4. N O objektumra referál L-ben akkor és csak akkor, ha O az egyetlen olyan dolog, amely P.
5. Van egy F predikátum és egy L nyelv, amely az angol oly módon kiterjesztett változata, hogy F P-t fejezi ki L-ben, és L-beli N szinonimája L-beli "az F"-nek.

Az első pont megengedi a leíráselmélet híveinek, hogy P tulajdonságra lényeges megkötéseket tegyenek. Ez a pont sematikus, mivel C kényszer természetében a különböző elméletek eltérnek egymástól. A kényszerek bizonyos fajtáira azért van szükség, hogy a leíráselméletek elkerüljék a millianizmussal szemben felhozott ellenvetéseket. Például tegyük fel, hogy egy leíráselmélet szerint a *Twain*-hez kapcsolódó tulajdonság minden angol anyanyelvű beszélő nyelvében a Twainnel való azonosságot jelzi, míg a *Clemens*-hez kapcsolódó tulajdonság a Clemenssel való azonosságot jelzi. Ezek a tulajdonságok azonosnak tűnnek, így az elméletből az következik, hogy a *Twain* és *Clemens* nevek azonos jelentéssel rendelkeznek minden beszélő idiolektusában. Bizonyos viszonyokat jelző tulajdonságokat (olyan tulajdonságok, amelyek más individuumokhoz fűződő viszonyokat fejeznek ki) szintén ki kell iktatni. Hasonló problémák merülnének fel például, ha a *Twain*-hez a George Orwell által leginkább csodált író társítanánk, a *Clemens*-hez pedig az Eric Blair által leginkább csodált író, merthogy Orwell azonos Blairrel, azaz a kettő ugyanaz a tulajdonság. Frege követői úgy akarják elkerülni ezeket a problémákat, hogy kikötik: P tulajdonság kizárólag általános, nem viszonyt kifejező tulajdonság lehet. Russell (1911) megengedné, hogy P viszonyt kifejező tulajdonság legyen, de a kognitív jelentéséből fakadó problémák elkerülésére megkívánja, hogy olyan objektumokhoz fűződő viszonyt fejezzünk ki, amelyeket a beszélő közvetlenül ismer, mint például a beszélő, jelenlegi élményei vagy a jelenlegi élményeinek megfelelő tulajdonságok és viszonyok.

A harmadik pont a határozott asszociációkon alapszik. Egy név tipikus használói sok tulajdonságot társítanak a névhez. Például a *Twain* név tipikus használója úgy gondolja, hogy Twain (és *Twain* referense) ember, méghozzá amerikai, továbbá író stb. Azonban a leíráselmélet hívei fenntartják, hogy e tulajdonságok egyike egyfajta tekintéllyel bír a beszélő számára, aki úgy gondolja, hogy egy és csakis egy dolog rendelkezik ezzel a tulajdonsággal, és erre a tulajdonságra a név jelentésének és referenciájának meghatározójaként tekint. Azt, hogy a beszélő P-t határozottan N-hez

kapcsolja, jelzi az is, hogy a beszélő eldöntöttnek tekinti a "Létezik N?" kérdést, mikor már tudja, hogy egyetlenegy olyan dolog van-e, mely rendelkezik P-vel.

A leíráselmélet legtöbb híve szerint az azonos nyelvet (például angolt) beszélő emberek különféle tulajdonságokat társítanak határozottan ugyanahhoz a tulajdonnévhez. Ezért a leíráselmélet legtöbb híve L nyelvre a beszélő idiolektusaként gondol.

A negyedik pont azt pontosítja, hogyan rögzül S beszélő idiolektusában a név referense (Kripke (1981) megfogalmazása), míg az ötödik pont a név jelentését pontosítja S idiolektusában. Az ötödik pont az angol nyelv extenzióit és nyelvek közti szinonimitást is megemlíti, mivelhogy a leíráselmélet hívei közül sokan fenntartják, hogy a releváns P tulajdonságot hétköznapi angol nyelven esetleg nem lehet kifejezni. Úgy tűnik, a leíráselmélet első képviselői (köztük Frege és Russell) azt tételezték fel, hogy viszonylag egyszerű az a tulajdonság, amelyet a beszélő határozottan kapcsol a névhez, például az a tulajdonság, mely a név referensének egy híres tettét adja meg, vagy az a tulajdonság, mely a név referensének megjelenésére utal. A leíráselmélet későbbi hívei (például Wittgenstein, Strawson és Searle) megkérdőjelezték, hogy a beszélők ténylegesen ennyire elemi tulajdonságokat kapcsolnának határozottan a nevekhez. Rámutatnak, hogy a beszélők különböző alkalmakkor más-más választ adnak a "Kicsoda N?" kérdésre. Sőt a beszélők egyáltalán nem vélik úgy, hogy a "Létezik N?" formájú kérdéseket kizárólag úgy lehet megválaszolni, hogy eldöntjük, létezik-e olyan objektum, mely egyedül rendelkezik e bizonyos egyszerű tulajdonságok egyikével. A leíráselmélet e hívei gyakran az úgynevezett nyalábleíráselméletek mellett törnek lándzsát. Ezen elméletek szerint az a tulajdonság, melyet a beszélő határozottan egy névhez kapcsol, legtöbbször olyan formát ölt, hogy $P_1, P_2, P_3, \dots, P_n$ tulajdonságok többségét kielégítő dolognak felel meg, és ezeket a tulajdonságokat W módon súlyozzuk. Ezt hívjuk tulajdonságnyalábnak, és az ezt kifejező leírást nyalábleírásnak. $P_1, P_2, P_3, \dots, P_n$ tulajdonságok azok a tulajdonságok, melyeket a beszélő N referensének tulajdonít. W súlyozás módját a beszélőre vonatkozó tények határozzák meg. A nyalábleíráselmélet hívei nem gondolják, hogy amikor a beszélőnek felteszik a "Kicsoda N?" kérdést, akkor bonyolult nyalábleírást ad. Ehelyett a beszélő természetével kapcsolatos bonyolult tények határozzák meg azt a tulajdonságnyalábot, melyet a beszélő határozottan kapcsol a névhez, például, hogy mit gondolna az "N létezik" mondat igazságáról különféle helyzetekben, melyekben az individuum rendelkezik P_1 és P_2 tulajdonságokkal, de P_3 -mal nem, vagy P_3 -mal és P_2 -vel igen, de

P₁-gyel nem stb. Emiatt a nyálábleíráselmélet hívei tagadhatják, hogy a beszélő kifejezetten hiszi, hogy egy és csakis egy olyan individuum létezik, mely rendelkezik a tulajdonságnyalábbal, bár elismerhetik, hogy a beszélő hallgatólagosan hiszi ezt.

Úgy tűnik, Fregének a millianizmussal szemben megfogalmazott vádjai nem merülnek fel a leíráselméletekkel kapcsolatban. Tegyük fel, hogy a tipikus beszélők különböző tulajdonságokat társítanak határozottan a *Mark Twain* és a *Samuel Clemens* nevekhez. Például tegyük fel, hogy egy adott beszélő a *Huckleberry-Finn*-szerzőjének-lenni tulajdonságot társítja *Mark Twain*-hez, és az U. S. Grant-önéletrajzának-megjelentetőjének-lenni tulajdonságot *Samuel Clemens*-hez. Ez esetben (1) és (2) ugyanazokat a propozíciókat fejezik ki, mint (1D) és (2D) a beszélő nyelvében.⁵

(1) *Mark Twain* az *Mark Twain*.

(2) *Mark Twain* az *Samuel Clemens*.

(1D) A *Huckleberry Finn* szerzője az a *Huckleberry Finn* szerzője.

(2D) A *Huckleberry Finn* szerzője az a személy, aki kiadta U. S. Grant önéletrajzát.

Így tehát (1) és (2) különböző propozíciókat fejeznek ki a beszélő nyelvében, és így információs értéküket, a priori értéküket és analitikusságukat tekintve eltérhetnek a mondatok, és a beszélő teljesen racionálisan következtethetne arra, hogy igazságértékük is különbözik. Sőt a (7)-ben és (8)-ban előforduló alárendelt mondatok a beszélő nyelvében különböző propozíciókat fejeznek ki.

(7) Mari azt hiszi, hogy *Mark Twain* az *Mark Twain*.

(8) Mari azt hiszi, hogy *Mark Twain* az *Samuel Clemens*.

Tehát (7) és (8) különböző propozíciókban való hitet tulajdonít Marinak, így különbözhetnek igazságértékükben. Tegyük fel, hogy ugyanez a beszélő a *Pegazus* névhez a szárnyas ló tulajdonságot társítja. Ez esetben (9) és (10) szinonimája (9D)-nek és (10D)-nek a beszélő nyelvében.

(9) A *Pegazus* repül.

(8) A *Pegazus* nem létezik.

⁵ (1D)-ben és (2D)-ben az U. S. Grant és a *Huckleberry Finn* tulajdonnevek szerepelnek. A legtöbb leíráselmélet szerint a neveknek leíró jelentésük van. A következőkben ezt nem vesszük figyelembe (hasonlóan a határozott leírásokban előforduló tulajdonnevek esetéhez).

(9D) A szárnyas ló repül.

(10D) A szárnyas ló nem létezik.

Így (9) és (10) mindegyike bír jelentéssel a beszélő nyelvében, és (10) igaz.

A leíráselmélet néhány híve tagadja, hogy a tulajdonnevek és a határozott leírások egymás szinonimái lennének, de elismerik, hogy a tulajdonnevek referenciáját leírások rögzítik, azaz egy olyan elméletet képviselnek, mely elfogadja az első négy pontot, de az ötödiket nem. Nevezzük az ötödik pont eltörlésével kapott sémát a tulajdonnevek referenciája rögzítéséről szóló leíráselméletek sémájának. Ez utóbbi típusú elmélet nem kísérel meg leírni a tulajdonnevek jelentését. Valójában egy milliánus is elfogadhatja a tulajdonnevek referenciájának rögzítéséről szóló leíráselméletet: ez a milliánus fenntartaná, hogy a tulajdonnév jelentése egyszerűen a referenciája, de azt is, hogy a név referenciája valamilyen leírás segítségével rögzül. Azok, akik elfogadják a referencia rögzítésének leíráselméletét, de elvetik a jelentés leíráselméletét, nem tudnak megfelelni a fregei rejtélyekre a fent leírt módokon; alternatív válaszokra van szükségük. Látszólag a nyálábleíráselmélet hívei közül sokan pusztán a referencia rögzítésének hívei.⁶

4. A leíráselméletekkel szemben felhozott ellenvetések

Keith Donnellan (1972) és Saul Kripke (1977, 1981) három hatásos ellenérvet hoznak fel a jelentés és a referencia rögzítését megfogalmazó leíráselméletek ellen: ezek a modális, az episztemikus és a szemantikai érvek.

4.1. Modális ellenérvek

A modális ellenérvek legfőképpen Kripke nevéhez köthetők. Legyen Zsuzsa egy olyan beszélő, akinek nyelve tartalmazza a *Mark Twain* nevet. A leíráselméletek ebből arra következtetnek, hogy van egy olyan tulajdonság, melyet határozottan társít a névhez.

⁶ Lásd Strawson (1959), Searle (1958, 1979) és Jackson (1998). Néha nem egyértelmű, hogy egy adott szakértő csupán a referenciarögzítés híve vagy a (teljes) jelentésé. A referenciarögzítés hívei szerint néha a releváns leírás nem változik beszélőről beszélőre az adott nyelvi közösségben. Ehelyett egyetlen referenciarögzítő leírás létezik, melyet a közösség tagjainak hiedelmei határoznak meg.

Tegyük fel, hogy amikor felteszik neki a "Kicsoda Mark Twain?" kérdést, mindig ezt válaszolja: "Mark Twain a Huckleberry Finn írója.". Ez alapján tegyük fel, hogy ő a Huckleberry-Finn-írójának-lenni tulajdonságot kapcsolja határozottan a névhez. Ekkor az egyszerű leíráselméletek arra következtetnek, hogy Zsuzsa idiolektusában a név és a 'Huckleberry Finn szerzője' leírás szinonimák, és (13) és (14) szinonimák az idiolektusában.

(13) Ha a Huckleberry Finn-nek pontosan egy szerzője van, akkor Mark Twain a Huckleberry Finn egy szerzője.

(14) Ha a Huckleberry Finn-nek pontosan egy szerzője van, akkor a Huckleberry Finn szerzője a Huckleberry Finn egy szerzője.

(14) szükségszerű igazságot fejez ki Zsuzsa idiolektusában. Így ha (13) és (14) szinonimák, (13) is szükségszerű igazságot fejez ki az idiolektusban. De ha Zsuzsa tipikus beszélő, akkor (14) nem fejez ki szükségszerű igazságot az idiolektusában. Mivel Zsuzsa (ha tipikus beszélő) felteheti, hogy Mark Twaint gyermekkorában akár a fejére is ejthették volna, ebből kifolyólag agykárosodást szenvedett, és így soha nem irt semmit. Ha tipikus beszélő, hosszas gondolkodás után ki is fog tartani emellett az ítélet mellett, így (13)-at nem fogja szükségszerűen igaznak tartani. Így az ő idiolektusában (13) nem szükségszerűen igaz, és az egyszerű leíráselmélet hamis.

A modális frázisokat tartalmazó mondatok esetén hasonló módon érvelhetünk. A Zsuzsával kapcsolatos feltevéseinket továbbra is fenntartva nézzük meg (13N)-t és (14N)-t.

(13N) Szükségszerűen: ha a Huckleberry Finn-nek pontosan egy szerzője van, akkor Mark Twain a Huckleberry Finn egy szerzője.

(14N) Szükségszerűen: ha a Huckleberry Finn-nek pontosan egy szerzője van, akkor a Huckleberry Finn szerzője a Huckleberry Finn egy szerzője.

A kettőspont azt jelzi, hogy a *szükségszerűen*-nek tág hatóköre van a mondat kvantorai felett. Úgy tűnik, hogy az egyszerű leíráselmélet szerint (13N)-nek és (14N)-nek szinonimának kellene lennie Zsuzsa idiolektusában. (14N) egyértelműen igaz Zsuzsa idiolektusában, de a fenti megfontolások alapján (13N) hamisnak tűnik az idiolektusában.

Hasonló ellenvetést hozhatunk fel a nyalábleíráselméletekkel kapcsolatban. Tegyük fel, hogy Zsuzsa őszintén azt mondja: "Twain ember volt, amerikai volt, a Huckleberry Finn szerzője volt...", ahol az ellipszist számos más predikátum tölti ki. Tegyük fel, hogy kérdezősködéssel kiderítjük, hogy azt gondolja, a predikátumok által kifejezett bizonyos tulajdonságok "fontosabbak" Twain szempontjából, mint a többi. Ekkor a nyalábleíráselmélet híve azt mondhatná, hogy az a tulajdonság, melyet Zsuzsa határozottan kapcsol Twain-hez, az a tulajdonság, hogy az az individuum, mely az embernek-lenni, amerikaiak-lenni, a-Huckleberry-Finn-írójának-lenni... tulajdonságok többségével rendelkezik, amikor ezeket W módon súlyozzuk. Ebből az elméletből következik, hogy (15) és (16) szinonimák Zsuzsa idiolektusában.

(15) Ha pontosan egy individuum létezik, mely rendelkezik az embernek-lenni, amerikaiak-lenni, a-Huckleberry-Finn-írójának-lenni... tulajdonságok többségével, amikor ezeket W módon súlyozzuk, akkor Mark Twain egy individuum, mely rendelkezik az embernek-lenni, amerikaiak-lenni, a-Huckleberry-Finn-írójának-lenni... tulajdonságok többségével, amikor ezeket W módon súlyozzuk.

(16) Ha pontosan egy individuum létezik, mely rendelkezik az embernek-lenni, amerikaiak-lenni, a-Huckleberry-Finn-írójának-lenni... tulajdonságok többségével, amikor ezeket W módon súlyozzuk, akkor az az individuum, mely rendelkezik az embernek-lenni, amerikaiak-lenni, a-Huckleberry-Finn-írójának-lenni... tulajdonságok többségével, amikor ezeket W módon súlyozzuk, egy olyan individuum, mely rendelkezik az embernek-lenni, amerikaiak-lenni, a-Huckleberry-Finn-írójának-lenni... tulajdonságok többségével, amikor ezeket W módon súlyozzuk.

(16) szükségszerű igazságot fejez ki Zsuzsa idiolektusában. Így a nyalábleíráselméletből következik, hogy (15) szintén szükségszerű igazságot fejez ki az idiolektusában. Ám ha Zsuzsa tipikus beszélő, akkor ez ellen az állítás ellen számos ellenérv hozható fel. Ha Zsuzsa tipikus beszélő, akkor feltételezhetné, hogy Twain mégsem volt amerikai (mivel anyja közvetlenül Twain születése előtt Kanadába is költözhetett volna), vagy hogy Twaint gyermekkorában a fejére ejtették, így soha nem írt semmit stb. Így valószínűleg arra juthat, hogy a Twainnek tulajdonított tulajdonságok nagy részével Twain akár nem is rendelkezhetett volna. Tehát (15) nem fejez ki szükségszerű igazságot Zsuzsa idiolektusában, ezért a nyalábleíráselmélet téves.

A fentiekhez hasonló megfontolások vezették Kripke-t (1981) arra a megállapításra, hogy a tulajdonnevek merev jelölők. Egy egyes számú T kifejezés (például egy tulajdonnév vagy határozott leírás) O objektumra referál W lehetséges világban akkor és csak akkor, ha O az az objektum, mely (szemantikailag) releváns a T-t tartalmazó mondatok igazságértékének meghatározásához W-ben. T egyes számú kifejezés akkor és csak akkor merev jelölő, ha T minden lehetséges világban ugyanarra az objektumra referál.⁷ Például az *Arisztotelész filozófus*. mondat W lehetséges világban akkor és csak akkor igaz, ha Arisztotelész (hogy úgy mondjuk, a mi Arisztotelészünk) filozófus W-ben. Így Arisztotelész a referense *Arisztotelész*-nek minden lehetséges világban, vagyis az *Arisztotelész* merev jelölő. Ezzel ellentétben a *Nagy Sándor sztagirita tanára filozófus* akkor és csak akkor igaz egy adott W világban, ha az individuum (akárki is legyen), aki sztagirita is és Nagy Sándor tanára is W-ben, filozófus is W-ben. A szóban forgó személy néhány világban Arisztotelész, de valaki más a többi világban. Így a *Nagy Sándor sztagirita tanára* nem ugyanarra az objektumra utal az összes lehetséges világban, azaz nem merev jelölő. Kripke szerint általában véve azok a határozott leírások, amelyeket a beszélők a tulajdonnevekhez társítanak, nem merev jelölők, így nem lehetnek szinonimái a neveknek.

A modális ellenvetések a jelentés leíráselméleteit veszik célba, melyek szerint a tulajdonnevek a határozott leírások szinonimái. A referencia rögzítésének leíráselméletével szemben azonban hatástalanok, mivel ezek tagadják a szinonimitást, így nem is következik belőlük, hogy (13) szükségszerű, ha (14) az, vagy hogy (15) szükségszerű, ha (16) az.

4.2. Episztemikus ellenvetések

Az episztemikus ellenvetések is Kripke nevéhez fűződnek. Nézzük megint Zsuzsát és az egyszerű leíráselméletet! Az egyszerű leíráselmélet szerint Zsuzsa idiolektusában (13) és (14) szinonimák, tehát ugyanazt a proposíciót fejezik ki. (14) logikai igazságot fejez ki Zsuzsa idiolektusában: a priori ismert, mindenféle empirikus bizonyítékra való hivatkozás nélkül. Sőt, elmélkedés útján is el tudjuk ismerni az igazságát. Így ha (13) ugyanazt a proposíciót fejezné ki Zsuzsa idiolektusában, mint (14), akkor olyan a priori

⁷ Kripke (1977, 1981) több definíciót is ad a 'merev jelölő'-re. A szövegben említett a legegyszerűbb. Részletekért lásd Salmon (1986), Kaplan (1989) és Stanley (1997).

ismert logikai igazság lenne, melyet egyszerűen elmélkedés útján is igazolni lehetne. De megvan annak a maga oka, hogy miért is téves ez az elgondolás. Ha Zsuzsa figyelmesen elgondolkodna (13)-on, akkor biztosan nem következtetne arra, hogy pusztán elmélkedés útján juthatna erre a megállapításra mindennemű empirikus bizonyíték nélkül. Nem gondolná azt, hogy (13) logikailag igaz vagy "definíció szerint igaz". Minden bizonnyal úgy vélné, empirikus bizonyítékok szükségesek ahhoz, hogy (13) igazságának ismeretét alátámassza. Tehát az egyszerű leíráselmélet téves. A nyalábleíráselmélet ellen hasonló érvet (a szükséges változtatásokkal ellátva) hozhatunk fel: (16) propozíciót fejez ki Zsuzsa idiolektusában, ami lehet a priori ismert, míg (15) nem fejez ki propozíciót.

Ez az ellenvetés olyan elméleteket cáfol meg, melyek szerint a tulajdonnevek határozott leírások szinonimái. Ellentmondásos viszont az, hogy ez a fajta ellenvetés hatékony-e a szinonimitást tagadó, a referencia rögzítését leíró elméletekkel szemben. Tegyük fel, hogy egy beszélő *Twain* referenciáját szándékosan a 'Huckleberry Finn írója' leírást alkalmazva rögzíti, de nem tekinti a nevet és a leírást szinonimáknak. Kripke szerint ez a beszélő a priori tudja a (13) által kifejezett propozíciót az idiolektusában. Ha ez az állítás helyes, akkor az episztemikus ellenvetés ugyanúgy hatékony a szinonimitást tagadó, a referencia rögzítését leíró elméletekkel szemben is, ámbár sok filozófus nem ért egyet Kripke-vel (Donnellan 1979 és Salmon 1986).

4.3. Szemantikai ellenvetések

Az ellenvetések utolsó, szemantikai típusa Donnellannak és Kripke-nek köszönhető. (Devitt és Sterelny (1999) ezeket a "tudatlanságból és tévedésből származó érveknek" nevezik.) Tegyük fel, hogy Robi a *Kolumbusz Kristóf* nevet általános iskolában tanulja meg teljesen hétköznapi módon. A "Kicsoda Kolumbusz Kristóf?" kérdésre állhatatosan az "Az az európai, aki felfedezte Amerikát." választ adja. Ezek alapján tegyük fel, hogy a *Kolumbusz Kristóf* névhez az annak-az-európainak-lenni-aki-felfedezte-Amerikát tulajdonságot kapcsolja határozottan. Az egyszerű leíráselméletek alapján az ő nyelvében a név arra az európaira referál, aki felfedezte Amerikát. Csakhogy ez a személy (már ha létezik ilyen) valószínűleg egy skandináv tengerész. Robi idiolektusában viszont a *Kolumbusz Kristóf* név semmiképpen sem referál skandináv tengerészre. Eszerint az egyszerű leíráselméletek hamisak. Úgy tűnik, a

nyalábleíráselméletek ugyanúgy nem tudnak elszámolni a fentihez hasonló példákkal, mivel azok a tulajdonságok, melyeket Robi a névhez kapcsol, olyanok is lehetnek, melyekkel Kolumbusz nem rendelkezik. Például Robi azt is mondhatná, hogy "Kolumbusz spanyol volt, és 1392-ben hajózta át a kék óceánt stb.". Röviden: egy beszélő nyelvében N név utalhat egy O objektumra, ugyanakkor erősen tévesek az N-t tartalmazó mondatok által kifejezett hiedelmei; a jelentést és a referenciarögzítést leíró elméletek helytelenül arra következtetnek, hogy N nem referáló kifejezés, vagy pedig N olyan objektumra referál, amely nem a valódi referense a névnek. Ez az ellenvetés erősen megkérdőjelezi a leíráselmélet sémájának negyedik pontját.

Egy hasonló szemantikai ellenvetés hozható fel a második és a harmadik ponttal kapcsolatban. Tegyük fel, hogy Pál úgy sajátítja el a *Richard Feynman* nevet, hogy meghallja, amint valaki azt mondja: "Richard Feynman egy fizikus.". A "Kicsoda Richard Feynman?" kérdésre az "Egy fizikus." választ fogja adni. Első látásra úgy tűnhet, az egyetlen tulajdonság, amelyet Pál határozottan a *Richard Feynman* névhez kapcsol, a fizikusnak-lenni tulajdonság. De a legtöbb normális emberhez hasonlóan Pál sem hiszi azt, hogy egy és csakis egy fizikus létezik. Ez problémát vet fel az elmélet második pontjával kapcsolatban. Az is kérdéses továbbá, hogy társít-e bármilyen tulajdonságot határozottan a névhez, így a harmadik pont is megkérdőjeleződik. Sőt, a negyedik ponttal ellentétben, Pál idiolektusában a *Richard Feynman* név Feynmanra referál még akkor is, ha nem társít egy olyan tulajdonságot a névhez, mely egyedül Feynmant választaná ki.

A szemantikai ellenvetések ugyanolyan jól működnek a jelentést leíró és a referencia rögzítést leíró elméletekkel szemben, mivelhogy a problémát okozó következtetések a referencia rögzítésével kapcsolatos állításokból származnak, melyek közősek mindkét típusú elméletben.

4.4. Válaszok

A leíráselméletek hívei (élénken) reagáltak a fenti ellenvetésekre. A modális ellenvetésekre válaszolva azt állítják, hogy a tulajdonneveknek tág hatókörük van a modális operátorokra nézve – mint például a *szükségszerűen* (Dummet 1981 és Sosa 2001). Ezek alapján (13N) és (13N*) szinonimák, és (13N*) éppúgy igaz, mint (14N).

(13N*) A Huckleberry Finn írója; olyan, hogy: szükségszerűen, ha pontosan I írója van a Huckleberry Finn-nek, akkor ő; a Huckleberry Finn egy írója.

Ez mégsem ad közvetlen választ a nem modális mondatokon ((13) és (14)) alapuló modális ellenérvre. Stanley (1997) és Soames (2002) részletesen tárgyalja a kérdést. A leíráselméletek más képviselői szerint a tulajdonnevek merev leírások szinonimái, mint például az 'az az individuum, mely éppenséggel a Huckleberry Finnt írta'. Salmon (1981) és Soames (2002) ír erről bővebben.

Az episztemikus ellenvetésekre adott válaszaikat a leíráselmélet hívei gyakran szorosan összekapcsolják a szemantikai ellenvetésekre adott válaszokkal (ld. alább). Azt állítják, hogy amikor a megfelelő leírást alkalmazzuk, az eredményül kapott mondat egy a priori tudható proposíciót fejez ki a beszélő nyelvében. A szinonimitást tagadó, a referencia rögzítését leíró elmélet szerint a saját álláspontjából nem következik az, hogy a releváns mondatok a priori tudható proposíciókat fejeznek ki.

A szemantikai ellenérvekre adott válaszként úgy érvelnek a leíráselmélet hívei, hogy a feltételezett ellenpéldák helytelenül adják meg a referenciát rögzítő tulajdonságot. A leíráselmélet képviselői azt állíthatják például, hogy *Kolumbusz Kristóf* esetében Robi számára a referenciát rögzítő tulajdonság nem annak-az-európainak-lenni-aki-felfedezte-Amerikát, hanem 'annak-az-individuumnak-lenni-akire-a-Kolumbusz-referál', vagy pedig 'annak-az-individuumnak-lenni-akire-az-a-személy-utalt-a-Kolumbusz-névvel-akitől-Robi-a-nevet-hallotta', vagy még inkább egy olyan tulajdonságnyaláb, mely az előzőekben említett mindegyik tulajdonságot tartalmazza sok másik mellett. A leíráselmélet e hívei szerint a szemantikai ellenvetések valójában a határozott összekötés relevanciájával kapcsolatos téves feltevéseken nyugszanak: azt a referenciát rögzítő tulajdonságot, melyet a beszélő határozottan a névhez kapcsol, nem lehet könnyen kideríteni a "Kicsoda N?" kérdéssel. További részleteket Searle (1979), Lewis (1984), Kroon (1987), Jackson (1998) és Soames (2002) tartalmaz.

5. Az oksági-történeti referenciaelmélet

A jelentést és referenciát leíró elméletek támadása mellett Kripke és Donnellan (és mások, például Kaplan (1989) és Dewitt (1981)) egy alternatív referenciaelmélet mellett érvelnek, melyet gyakran az oksági-történeti referenciaelméletként tartanak számon. E

szerint az elmélet szerint egy név kimondása egy tárgyra a tárgyhoz fűződő oksági vagy történeti viszony által referál: az *Arisztotelész* kimondása azért referál Arisztotelészre, mert a megnyilatkozásaink oksági és történeti téren egyaránt megfelelő módon kapcsolódnak Arisztotelészhez. Ezen elmélet legtipikusabb változatai feltételeznek egy oksági-történeti láncot, mely Arisztotelész szüleivel kezdődik, akik elnevezték őt az *Arisztotelész* ógörög megfelelőjével. A lánc számos más emberrel folytatódik, akik többnyire azáltal sajátítják el a nevet, hogy hallják, ahogyan mások használják a nevet, és ők is ugyanúgy szándékoznak használni a nevet. Egészen addig, amíg a beszélők ugyanúgy szándékozzák használni a nevet, ahogy az elődeiktől hallották, fennmarad a megfelelő oksági-történeti reláció, és a név kimondása Arisztotelészre referál. Így a lánc tagjai által kimondott *Arisztotelész*-ek Arisztotelészre referálnak még akkor is, ha azok az emberek nagyon keveset tudnak a referenőről, vagy éppenséggel súlyos tévképzeteik vannak a referenssel kapcsolatban.

Bár az oksági-történeti elmélet referenciarögztéséről alkotott képe számos filozófus számára vonzó lehet, van néhány olyan eset, mely problémát jelent az elméletnek. A referenciarögztés történhet olyan leírás segítségével is, mely semmiféle oksági viszonyban nem áll a referenssel. Vannak olyan esetek, mikor a név az oksági-történeti elmélet által előírt módon vonul végig az oksági láncon, de a név referenciája egyik objektumról a másokra változik. Más esetekben a lánc kezdetén a név egy objektumra referál, de a lánc végére nem referáló kifejezéssé alakul át. (Bővebben Evans 1973, Dewitt 1981 és Dewitt és Sterelny 1999). Ezek az esetek legalábbis azt mutatják, hogy a referenciát látszólag rögzítő oksági-történeti viszony eléggé bonyolult. Az oksági-történeti viszonytal kapcsolatban felmerülő problémáknak viszonylag elhanyagolható hatásuk van a millianizmusra, mivel a kétféle elmélet két különböző kérdést tárgyal. Az egyik kérdés: "Mi egy tulajdonnév jelentése?". A másik kérdés: "Mi okozza azt, hogy egy adott tulajdonnév azt jelenti, amit, illetve hogy arra referál, amire?". A millianizmus az első kérdésre adott válaszként fogható fel. Nem kísérli meg leírni, hogyan valósul meg a referencia; csupán adottnak veszi, hogy a tulajdonnevek referálnak. Következésképpen a millianizmus a referenciarögztés elméleteinek egész sorával összhangban áll, így például a referencia rögzítését leíró elméletekkel, az oksági-történeti elmélettel, a referencia isteni parancsának elméletével (az a nézet, mely szerint a referencia megmagyarázhatatlan reláció egy név és egy objektum között, mely Isten parancsára létesült), és a felülírás elmélete (az a nézet, hogy a referenciáról szóló tények talán felülkerekednek a fizikai tényeken olyan módon, mely nem írható le véges

eszközökkel). Az oksági-történeti elmélet viszont a második kérdéssel foglalkozik. Megkísérli leírni azt, hogy a tulajdonnév referenciájára hogyan hatnak más tényezők. Nem próbálja meg specifikálni egy tulajdonnév jelentését. Valójában az oksági-történeti elmélet összhangban áll a jelentés nem milliánus elméleteivel, így például azzal az elmélettel, mely szerint egy tulajdonnév jelentése a referensből és magából a névből tevődik össze. A jelentést leíró elméletek azért szokatlanok, mert nem pusztán specifikálják egy tulajdonnév jelentését, (durván: egy tulajdonság), hanem arról is elárulnak valamit, mi okozza azt, hogy a tulajdonnév egy objektumra referál (az objektum kielégíti a hozzá társított tulajdonságot).⁸ Ez megmagyarázhatja azt, hogy a jelentés leírásának elméletének egyes képviselői miért érezték magukra nézve kötelezőnek, hogy a tulajdonnevek referenciájának rögzítésére alternatív elméletet alkossanak. Kaplan (1989) és Stalnaker (1997) foglalkozik részletesebben a problémával.

6. Két speciális leíráselmélet és néhány alternatíva

Két speciális leíráselmélet külön említést érdemel. Az első a metanyelvi elmélet (Bach 1981, Katz 1994). Az elmélet egyik változata szerint egy N tulajdonnév egy 'az a dolog, amire N referál', vagy egy 'az a dolog, mely N nevet viseli' formájú határozott leírás szinonimája. Ez az elmélet magától értetődőnek tekinti a referencia (vagy a hordozás) relációt (a millianizmushoz hasonlóan, de a legtöbb leíráselmélettől eltérően). A másik speciális leíráselmélet az oksági leíráselmélet (Lewis 1984, Kroon 1987, Jackson 1998). Ezen elmélet szerint egy N tulajdonnév U kimondása egy 'az a dolog, mellyel U R relációban áll' formájú leírással szinonim, ahol R oksági-történeti reláció, mely N kimondásainak referenciáját rögzíti. Ennek az elméletnek kezdeti problémái közé tartozik az, hogy – elég valószínűtlenül – arra enged következtetni, hogy a tulajdonneveket megértő és használó átlagos beszélők (bizonyos) hiedelmekkel rendelkeznek R oksági-történeti relációval kapcsolatban. Erre az oksági leíráselmélet hívei azt válaszolják, hogy a beszélők R-rel kapcsolatos hiedelmeik pusztán hallgatóságos jellegűek.

⁸ A tulajdonnevek jelentését leíró elméletek nem adják meg annak teljes elméletét, hogy mitől lesz a névnek jelentése, mivel nem mondják meg, mi okozza azt, hogy a beszélők határozottan társítanak egy tulajdonságot egy névhez. Russell (1911) elsajátításelmélete talán az első lépést jelenti egy teljesebb elmélet felé.

Sok filozófus olyan elméletek mellett tör lándzsát, melyek sem nem milliánusok, sem nem leírók. Itt csak néhányat említhetünk meg. Devitt (1996) elképzelése alapján N tulajdonnév jelentése az a tulajdonság, hogy N a referensére egy oksági-történeti láncon keresztül referál, mely N példányaiából áll. Ebben az elméletben a *Twain* és a *Clemens* eltérő jelentésűek, mivel más oksági lánc révén referálnak: az egyik a *Twain* példányain keresztül, a másik a *Clemens* példányain át. Devitt továbbá azt állítja, hogy a beszélőknek nem kell hallgatólagos tudással rendelkezniük ezekkel az oksági láncokkal kapcsolatban; ebben az értelemben nem kell tudniuk azoknak a neveknek a jelentését, melyeket megértének.

Több olyan elmélet létezik, mely szerint egy tulajdonnév jelentése vagy maga egy referensből és valami másból (mely nem mindig határozza meg a referenst, de fontos szerepet játszik abban, ahogy a beszélő a referensre gondol) álló rendezett pár, vagy pedig ilyen segítségével reprezentálható. Egy ilyen elméletben a *Twain* jelentése magából *Twain*-ből és egy olyan tulajdonságból áll, melyet a beszélő a referenshez kapcsol, mint például az embernek-lenni tulajdonság (Geach 1962). Más elméletek szerint egy beszélő számára a *Twain* jelentése a következő rendezett párból áll (vagy legalábbis ezzel reprezentálható): *Twain* és (i) a *Twain* név vagy (ii) a beszélő mentális neve *Twainre* vagy pedig (iii) a beszélő *Twainnel* kapcsolatos mentális dossziéja vagy (iv) a beszélő gondolkodási folyamataiban a név fogalmi, következtetési vagy oksági szerepe. (Lásd Field 1977, Evans 1982 és Forbes 1990.)

A fenti elméletek a részletektől függően modális és episztemikus ellenvetésekkel támadhatók. De ami fontosabb, ezen elméletek közül többől is az következik, hogy a különböző neveknek (szinte) sohasem ugyanaz a jelentésük (bizonyos elméletek szerint egy név különböző kimondásai sem bírhatnak ugyanazzal a jelentéssel.) Ez az eredmény ellentmond az intuíciónak. Sőt, az következik belőle, hogy sok, látszólag igaz állításhoz társított elképzelés hamis. Nézzük például a metanyelvi elméletet! Tegyük fel, hogy Karl, egy egynyelvű német beszélő azt mondja: "Köln ist schön". Úgy tűnik, hogy egy angol beszélő őszintén mondhatja, hogy "Karl said that Cologne is pretty". De a metanyelvi elmélet szerint az angol társítás azt mondja, hogy Karl azt mondta, hogy az a dolog, melyre a 'Cologne' referál, szép. Csakhogy Karl ilyet nem állított. A többi elmélet ellen is hasonló kifogásokat lehet felhozni.⁹ Salmon (1986), Richard (1990) és Soames (2002) részletesen megvitatja e kérdéseket.

⁹ Ezen elméleteknek pusztán a referenciárogzítással foglalkozó változatai ellen talán nem használható ez az érvelés. De a pusztán referenciárogzítással foglalkozó elméletek nem adnak választ a fregei rejteyekre.

7. Ismét a millianizmusról

A nem millianus elméletektől (különösen a leíráselméletektől) indítva néhány filozófus ismételten megvizsgálta a millianizmus ellen felhozott vádakat. Az ellenvetésekre adott millianus válaszok nagy része két gondolaton alapul: az egyik a mérsékelt hiedelmek elmélete, a másik a szemantika és a pragmatika elkülönítése (Salmon 1986, Soames 2002 és Braun 1998).

A millianizmus sok védelmezője szerint a hit bináris relációja egy harmadik típusú entitásra épül, például egy mondatra, egy mentális állapotra vagy egy mentális reprezentációra. Úgy hiszünk egy proposícióban, hogy elfogadjuk a mondatot, vagy egy mentális állapotban vagyunk, vagy pedig a fejünkben egy megfelelő mentális reprezentációs függvény található. Ezek az összekötő entitások a proposíció vagy a proposíciónak álcázott mondatok elfogadásának módjai. Egy egyszerű proposícióban egy ágens kétféle módon vagy kétféle formában is hihet. Például egy olyan személy, aki (1)-et és (2)-t is igaznak gondolja, két különböző módon hiszi azt a proposíciót, hogy Twain/Clemens az Twain/Clemens.

(1) Mark Twain az Mark Twain.

(2) Mark Twain az Samuel Clemens.

Csak hogy egy racionálisan gondolkodó ágens hihet egyféleképpen az azonossági proposícióban anélkül, hogy hinne a másikban. Ez az ágens (1)-et igaznak hiheti, míg (2) igazságában bizonytalan lehet. Ez a racionálisan gondolkodó ágens egy módon hihet az azonossági proposícióban, ugyanakkor egy észrevehetően különböző módon hihet a proposíció tagadásában is. Azt is gondolhatná ez az ágens, hogy (1) igaz és (2) hamis. Továbbá, néhány millianus szerint a (2) által kifejezett proposíció a priori, analitikus és *nem informatív*. Mégis úgy tűnik, hogy ez a proposíció mégsem bír a fenti tulajdonságokkal, ha a (2)-es mondatnak megfelelően adják elő. Ez az egyik millianus válasz a kognitív jelentőséggel kapcsolatos ellenvetésre. Sok millianus hangsúlyos módon megkülönbözteti (i) a mondat által kifejezett proposíciót szemantikai értelemben véve (vagy a jelentést) és (ii) a mondat elhangzásakor keltett vagy a társalgás során implikált vagy más pragmatikai módon előállított proposíciókat. A kognitív

jelentőséggel kapcsolatos ellenérvekre adott más milliánus válaszok szerint (1) és (2) kimondása pragmatikailag eltérő proposíciót eredményez, bár szemantikailag ugyanaz a proposíció fejeződik ki. Például (2) kimondása pragmatikailag azt a proposíciót eredményezi, hogy a Huckleberry Finn szerzője U. S. Grant önéletrajzának megjelentetője. Egy racionálisan gondolkodó beszélő nem biztos, hogy hinne ebben a pragmatikailag előállított proposícióban, avagy tévesen azt hihetné, hogy (2) önmagában hamis.

Az attitűdtulajdonításon alapuló ellenérvről számos tanulmányt írtak már. Az erre adott milliánus válaszok közül néhány az előző válaszokkal azonos gondolatokon alapul. Néhány milliánus szerint (7) és (8) szemantikailag ugyanazt a proposíciót fejezik ki, de emellett úgy vélik, hogy egy racionális ágens hihet egyféleképpen ebben a proposícióban (a (7)-nek megfelelő módon), míg másféleképpen (a (8)-nak megfelelő módon) ennek a proposíciónak a tagadásában.

(7) Mari azt hiszi, hogy Mark Twain az Mark Twain.

(8) Mari azt hiszi, hogy Mark Twain az Samuel Clemens.

Más milliánusok úgy gondolják, hogy e mondatok kimondásai többnyire a pragmatikailag létrehozott proposíciókban különböznek egymástól. Például (7) kimondása azt az igaz proposíciót állítja elő, hogy Mari elfogadná (1)-et, míg (8) azt a hamis proposíciót állítja elő, hogy Mari elfogadná (2)-t. Ezek alapján egy beszélő azt gondolhatná, hogy (7) és (8) igazságértéke különbözik. Emellett más milliánusok (akiket pontosabb kifejezéssel élve kvázimilliánusoknak kellene nevezni) úgy vélik, hogy bár (1) és (2) szemantikailag ugyanazt a proposíciót fejezik ki, (7) és (8) szemantikailag különálló proposíciót fejeznek ki, melyek igazságértéke eltérhet egymástól. Ez azért van így, mert az alárendelt mondatok (7)-ben és (8) -ban (i) (1) és (2) által kifejezett proposícióknak és (ii) bizonyos reprezentációk, például az alárendelt mondatban szereplő szavak, vagy Mari mentális reprezentációinak az elegyére utalnak. Richard (1990) mutat be egy ilyen jellegű reprezentatív elméletet.

A nem referáló nevet tartalmazó, jelentéssel bíró mondatokkal kapcsolatos ellenvetésekre adott válaszként Salmon (1998) úgy érvel, hogy a *Pegazus* név egy mitológiai individuumba utal. Így a milliánus elmélet szerint a *Pegazus* jelentéssel bír, és (9) nem okoz gondot az elméletnek.

(9) A Pegazus repül.

Más milliánusok (Braun 1993) fenntartják, hogy a *Pegazus* név nem referál, de (9) mindenesetre olyan propozíciót fejez ki, melyben szerepel egy kitöltetlen pozíció, ahol normális esetben a referens fordulna elő. Salmon válasza erre az ellenvetésre arra kötelezi őt, hogy (10)-et hamisnak tekintse.

(10) A Pegazus nem létezik.

A kitöltetlen pozíciót tartalmazó propozíciót használó válasz alapján (10) olyan, kitöltetlen pozíciót tartalmazó propozíciót fejez ki, mely vagy igaz, vagy se nem igaz, se nem hamis.

A fregei rejtélyekre adott milliánus válaszok távolról sem nevezhetők általánosan elfogadottnak. A tulajdonnevek jelentésével és referenciájuk rögzítésével foglalkozó elméletek továbbra is mélyreható vizsgálódások és viták tárgyát képezik.

8. Természeti fajtákra utaló szavak és predikátumok

Már korábban megjegyeztük, hogy Kripke szerint a következő kifejezések mindegyike természeti fajtára utal: *víz, arany, macska, tigris, bálna, hőség, forró, hangos, piros és fájdalom*. Azt is megjegyeztük, hogy a természeti és a nem természeti fajtákra utaló szavak közti megkülönböztetés magán a természeti és nem természeti fajták közti megkülönböztetésen alapszik. Így a természeti és a nem természeti fajtákra utaló kifejezések közti megkülönböztetés inkább metafizikai, mintsem nyelvi vagy szemantikai. Nyelvi szempontból tekintve a Kripke által megadott, természeti fajtákra utaló kifejezések igencsak különfélék: egyesek főnevek, míg mások melléknévek. Egyesek használhatók egyes számban (például a *piros*: A piros egy szín), míg mások nem (például *forró*). Ami a főneveket illeti, egyes főnevek megszámlálhatók (*tigris*), míg mások anyagnevek (*víz*). De csaknem mindegyikük általános érvényű kifejezés (azaz alkalmazhatók egynél több objektumra is), és gyakran predikatív szerepben használják őket. Az alábbiakban először a predikátumok szemantikájával foglalkozunk. Ezután megvizsgáljuk, mennyiben tér el a természeti fajtákra utaló predikátumok szemantikája a nem természeti fajtákra utaló predikátumokétól.

Egy predikátum extenziójának objektumoknak azt a halmazát tekintjük, mely objektumokra helytállóan alkalmazható a predikátum. A millianizmus szerint a tulajdonnév jelentése maga a tulajdonnév referense. A predikátumokra érvényes hasonló nézet alapján a predikátum jelentése az extenziója. Nevezzük ezt extenzionalizmusnak! Az extenzionalizmus számára nagy problémát jelentenek az olyan predikátumok, melyek extenziója megegyezik egymással, ugyanakkor jelentésük eltér. Például gyakran mondják, hogy a *renáták* (azaz vesével rendelkező állatok) és a *kordáták* (azaz szívvel rendelkező állatok) extenziója azonos. Akár igaz ez, akár nem, a jelentésük mindenesetre különböző. Ennek egyik következménye, hogy a *Szükségszerűen: minden renáta az renáta* igaz, míg a *Szükségszerűen: minden renáta az kordáta* hamis. Könnyen gyárthatunk az extenzionalizmussal szemben felhozható ellenpéldákat, ha komplex predikátumokat is tekintetbe veszünk. Például az 'az a személy, aki az USA elnöke volt 2001 márciusában' és az 'az a személy, aki Texas kormányzója volt 1998-ban' köznevek extenziója azonos (a George W. Bush-t tartalmazó egyelemű halmaz), holott jelentésük különböző.

Az extenzionalizmus helyett felhozható egyik nyilvánvaló alternatíva az a nézet, mely egy tulajdonságot tekint a predikátum jelentésének. Így a *kerek* jelentése a kereknek-lenni tulajdonság, a *hangos* jelentése a hangosnak-lenni tulajdonság, és így tovább. Egy ilyen elméletet többféleképpen is ki lehet terjeszteni a komplex predikátumokra (Salmon (1986), Soames (2002)). Ezt az elméletet elkerülik az extenzionalizmussal kapcsolatos előző problémák, mivel az előbbi predikátumok más-más tulajdonságot fejeznek ki.

A predikátumokkal foglalkozó hagyományos leíráselméletek sok, szintaktikailag egyszerű predikátumot komplex predikátumok szinonimájának tekintenek (Mill 1843). Ezen elméletek több szempontból is hasonlítanak a tulajdonnevek leíráselméleteire. Egy ilyen típusú egyszerűbb elmélet szerint a beszélők komplex leíró predikátumfrázisokat társítanak sok egyszerű köznévhöz és melléknévhez. Ha egy beszélőnek felteszik a "Mi az az F?" vagy a "Mit értesz F alatt?" kérdést, megadja azt a leíró frázist, amelyet F egyszerű predikátumhoz kapcsol. A beszélő ezzel a leíró frázissal "definiálja" a predikátumot, ennek segítségével dönti el, hogy mely objektumok tartoznak a predikátumhoz, illetve ennek segítségével határozza meg F igazságértékét. Ebben az értelemben a beszélő az egyszerű predikátumhoz határozottan kapcsolja a komplex predikátumfrázis által kifejezett tulajdonságot. Például ha egy beszélőnek felteszik a "Mi az a tigris?" kérdést, azt is válaszolhatja: "Egy ragadozó, sárgásbarna, harántcsíkos

bundájú macskaféle állat.” Ha ez a beszélő azt mondja: “Minden tigris Ázsiában él.”, akkor azt a proposíciót állítja, hogy minden ragadozó, sárgásbarna, fekete csíkos bundájú macskaféle állat Ázsiában él. A *tigris* név extenziója az ő diolektusában azon objektumok halmazának felel meg, melyek ragadozó, sárgásbarna, fekete csíkos bundájú macskaféle állatok. A *Léteznek tigrisek* mondat akkor és csak akkor igaz, ha ennek a halmaznak vannak elemei.

A tulajdonnevek leíráselméleteihez hasonlóan a predikátumok leíráselméletei is számos változatban léteznek. A következő séma azonban, úgy tűnik, mindegyikre érvényes.

A predikátumok jelentését leíró elméletek sémája

Ha S egy beszélő és F egy predikátum S L nyelvén, akkor létezik olyan P tulajdonság, melyre:

1. P kielégíti C feltételt
2. S határozottan kapcsolja P-t N-hez
3. O akkor és csak akkor eleme F L-beli extenziójának, ha O rendelkezik P tulajdonsággal
4. Létezik egy G predikátumfrázis és L nyelv, mely az angol nyelv kiterjesztett változata oly módon, hogy G P-t fejezi ki L-ben és az L-beli F szinonim L-beli G-vel.

Az első pont sematikus. A leíráselmélet legtöbb híve ragaszkodna ahhoz, hogy a legtöbb F predikátumra P tulajdonság olyan tulajdonság, melyet egy komplex predikátumfrázissal lehet kifejezni, és ez a frázis F konkrét elemzését adja meg. Néhány predikátum nem elemezhető. A nem elemzett predikátumok néhány szóba jöhető jelöltje például a *piros*, a *kerek*, a *balra valamitől* és más, az észleléssel összefüggő predikátumok. Russell követői feltételezhetnek olyan tulajdonságokat, melyek olyan individuumokat tartalmaznak, akikkel a beszélő közvetlen kapcsolatban van. Frege követői pedig ahhoz ragaszkodnak, hogy a releváns tulajdonság legyen pusztán általános.

Az első három pont elárulja, hogyan rögzül a predikátum extenziója. A negyedik pont megadja az ilyen predikátum jelentését. Azt a sémát, mely tartalmazza az első három pontot, de a negyediket nem, hívjuk a predikátumok extenziójának rögzítését leíró elméletek sémájának! Mint ahogy a tulajdonnevek esetében, a predikátumok

jelentését és extenziójának rögzítését leíró elméleteknek nyalábelmélet változatai is vannak. Egy ilyen változat szerint egy egyszerű predikátum extenziója rögzített, és a jelentését talán egy $P_1, P_2, P_3 \dots P_n$ tulajdonságok többségét tartalmazó komplex frázis fejezi ki, melyben a tulajdonságok W módon vannak súlyozva.

A leíráselméletek eleinte több okból is vonzóknak tűnnek. Amint már említettük, amikor a beszélőknek felteszik a 'Mit jelent F?' kérdést, rendszerint komplex leírásokat adnak válaszul. Sőt, kezdetben úgy tűnhet, hogy a beszélő nem érti vagy nem képes használni a kifejezést addig, amíg nem képes egy ilyen leírást adni. Végül, kezdetben úgy tűnhet, hogy az *A tigrisek nagy, macskaszerű állatok fekete és narancssárga csíkokkal* típusú mondatok szükségszerű, a priori és analitikus igazságokat fejeznek ki, vagy legalábbis közel állnak ehhez. A predikátumok leíráselméletei egyszerűen megmagyarázzák ezeket az ítéleteket.

9. A predikátumok leíráselméleteivel szemben felhozott ellenérvek

A predikátumok, különösen a természeti fajtákat jelölő predikátumok leíráselméleteivel szemben felhozott ellenérvek hasonlóak a tulajdonnevek leíráselméleteivel szemben az előzőekben felhozott ellenvetésekkel. Elsőként Kripke (1981) és Putnam (1975) említi meg őket. Az alábbiakban az egyszerű leíráselméletekre összpontosítunk, és megmutatjuk, hogyan kell módosítani őket ahhoz, hogy a nyalábelméletekhez érkezzünk el.

Tegyük fel, hogy a *tigris* egy predikátum Zsuzsa nyelvében. A leíráselmélet szerint ő néhány (komplex) tulajdonságot határozottan kapcsol a predikátumhoz. Tegyük fel, hogy amikor Zsuzsától megkérdezik: "Mi az a tigris?", azt válaszolja: "A tigris egy ragadozó, sárgásbarna, harántcsíkos bundájú macskaféle állat." Így az egyszerű leíráselméletek szerint a komplex leíró predikátum által kifejezett tulajdonságot kapcsolja határozottan a *tigris* predikátumhoz. Ezért az ő nyelvében (22) és (23) szinonimák.

(22) Egy dolog akkor és csakis akkor tigris, ha egy ragadozó, sárgásbarna, harántcsíkos bundájú macskaféle állat.

(23) Egy dolog akkor és csakis akkor egy ragadozó, sárgásbarna, harántcsíkos bundájú macskaféle állat, ha egy ragadozó, sárgásbarna, harántcsíkos bundájú macskaféle állat.

Egy modális ellenvetés azonban felhozható az elmélettel szemben. Zsuzsa nyelvében (23) nyilvánvalóan egy szükségszerű igazságot fejez ki. Nem így (22): (metafizikailag) lehetséges, hogy létezik olyan állatfaj, melynek egyedei hasonlítanak a tigrisekre, de fontos belső tulajdonságaik teljesen eltérnek a tigrisekéitől. Ennek a fajnak az egyedei nem feltétlenül képesek a tigrisekkel szaporodni, akár még hüllők is lehetnek. Semmiképpen sem tigrisek. Zsuzsa minden bizonnyal erre a következtetésre jutna. Így (22) nem fejez ki szükségszerű igazságot a nyelvében a leíráselmélet várakozásaival ellentétben.

Az elmélettel szemben episztemológiai ellenvetések is felhozhatók. (23) olyan proposíciót fejez ki, mely a priori ismert. A leíráselmélet szerint ezért (22) is a priori proposíciót fejez ki. Csakhogy Zsuzsa nyelvében a (22) által kifejezett proposíció nyilvánvalóan nem tudható a priori. Empirikus bizonyítékra van ahhoz szükség, hogy igazoljuk azt a hiedelmet, hogy minden "tigrisszerű" kinézettel rendelkező állat valódi tigris (és Zsuzsának is erre a következtetésre kell jutnia).

Az előző ellenvetések a leíráselmélet azon állításán alapulnak, hogy a *tigris* predikátum szinonimája a komplex leíró frázisnak. Az extenzió rögzítését leíró elmélettel szemben azonban nem hozható fel a modális ellenvetés. Abban viszont nincs egyetértés, vajon felhasználható-e az episztemikus ellenérv – az ellentmondások hasonlóak a tulajdonnevek leíráselméleteinél említettekhez. A következő szemantikai ellenvetések azonban arra hivatottak, hogy megmutassák, még a predikátumok extenziójának rögzítését leíró elméletek is tévesek.

A harmadik pont megadja, hogyan határozza meg a predikátumhoz kapcsolt tulajdonság a predikátum extenzióját. Tekintsük ismét Zsuzsa esetét, és tegyük fel, hogy normális úton sajátította el a *tigris* kifejezést, és (mint az előbb) a fenti komplex leíró frázist társítja a *tigris*-hez. Tegyük fel, hogy a Föld még felfedezésre váró részein, a dzsungel mélyén él egy állatfaj, melynek egyedei hasonlítanak a tigrisekre, de ezek képtelenek a tigrisekkel szaporodni, és fontos belső tulajdonságaik jelentősen eltérnek a tigrisekéitől. Tegyük fel, hogy nem emlősök, hanem például hüllők. Ezek az állatok nem tartoznak a *tigris* extenziójához Zsuzsa nyelvében, az extenzió rögzítését leíró elméletek jóslataival ellentétben.

A tudatlanságból és tévedésből származó ellenvetések is hatékonyak tűnnek az extenzió rögzítését leíró elméletekkel szemben. Tegyük fel, hogy Robi normális módon sajátítja el a *dinoszaurusz* kifejezést: látja az őket ábrázoló képeket, és hallja, hogy sok

millió évvel ezelőtt éltek. Ha megkérdezik tőle: "Mi az a dinoszaurusz?", azt válaszolhatja: "A dinoszaurusz egy nagy gyík, mely sok millió évvel ezelőtt élt." Csakhogy a dinoszauruszok nem gyíkok. Tehát a leíráselemélet szerint a *dinoszaurusz* extenziója Robi nyelvében egyáltalán nem tartalmaz dinoszauruszokat. Csakhogy igenis tartalmaz! Tegyük fel, hogy Doug a sivatagban lakik, és még sosem látott szilfát és bükkfát, de hallja, hogy néhány látogató ezekről beszél. Mindegyikhez ugyanazt a leírást társítja: 'egy nagy fa'. Ha azt mondja: *Néhány szilfa nem bükkfa*, akkor mindenesetre igazságot fejez ki. Így úgy tűnik, hogy a két kifejezés eltérő extenzióval rendelkezik a nyelvében a leíráseleméletre épülő várákázásokkal ellentétben (Putnam 1975).

Putnam egy másik szemantikai ellenvetést is kidolgozott: az Ikerfölddel kapcsolatos ellenvetést. Tegyük fel, hogy létezik egy távoli bolygó, mely sok tekintetben a Föld másolatának tekinthető, kivéve, hogy az a tiszta, íható folyadék, mely az égből esik, és kitölti az ikerföldi tavakat és patakokat, nem H₂O, hanem XYZ összetételű. Tegyük fel, hogy Oszkár a Földön és Iker-Oszkár az Ikerföldön molekuláról molekulára megegyező másai egymásnak. Ez esetben úgy tűnik, Oszkár és Iker-Oszkár ugyanazokat a tulajdonságokat és leírásokat társítják a víz szóhoz. Mégis, Oszkár számára a víz extenziója a víz (H₂O) összes alkotóelemének halmazával egyenlő, míg Iker-Oszkár számára a víz extenziója XYZ összes alkotóelemének halmaza.

A predikátumok leíráselemeleinek védői a fenti ellenvetésekre hasonlóan reagáltak, mint a tulajdonnevek leíráselemeleivel szemben felhozott hasonló jellegű ellenvetésekre. A modális ellenvetésekkel szemben úgynevezett merevítő kifejezéseket vezetnek be (például *jelenleg*) a komplex leíró frázisokba. Mások azt állítják, hogy a megfelelő extenziórögzítő leírásokat tartalmazó mondatok a priori tudható proposíciókat fejeznek ki. De ami a legfontosabb, sok védelmező szerint az állítólagos ellenpéldák egy adott predikátumra és beszélőre nézve nem a pontos extenziórögzítő leírást adják meg. Zsuzsa esetében a pontos leírás magára Zsuzsára is tartalmazhat referenciát, mint például 'az a típusú állat, amelyet tegnap láttam az állatkertben' vagy szakértői ítéletekre vonatkozó referenciát is tartalmazhat: 'azok az állatok, melyeket a biológusok *tigris*-nek neveznek'. A pontos leírás valószínűleg egy bonyolult nyálábleírás, mely tartalmazza ezeket a leírásokat és még többet is. Akárhogy is van, a beszélő egy egyszerű "Mi az a tigris?" kérdésre nem fogja tudni megadni a pontos extenziórögzítő leírást. Részletesebben Searle (1979), Lewis (1984) és Jackson (1998) foglalkozik ezzel.

10. Természeti fajtákra utaló szavak, nem természeti fajtákra utaló szavak és a merev jelölés

Kripke és Putnam érveinek legalább egy része ugyanolyan jól alkalmazható a nem természeti fajtákra utaló kifejezések leíráselméletei ellen, mint a természeti fajtákra utaló kifejezések leíráselméletei ellen. Tegyük fel, hogy Zsuzsa használja a *ceruza* kifejezést, és a 'fémnes grafitbelű hengeres írószerszám' tulajdonságot társítja hozzá. A leíráselméletek szerint a hagyományos ceruzák, melyek nem rendelkeznek fémnes grafitbéllel, nem tartoznak a 'ceruza' megnyilatkozások extenziójába. Mégis úgy tűnik, hogy Zsuzsa igazságot állít, amikor megragad egy hagyományos ceruzát, és azt mondja: "Ez egy ceruza." További részletekért lásd Putnam (1975), Burge (1979), Donnellan (1987) és Devitt és Sterelny (1999).

Az extenzionalizmussal és a leíráselméletekkel szemben felhozott érvek fényében teljes joggal arra következtethetünk, hogy bármely egyszerű predikátumnak, illetve bármely egyszerű, fajtára utaló kifejezésnek (akár természeti fajtára utal, akár nem), a jelentése egyszerűen egy tulajdonság. A *tigris* jelentése a tigrisnek-lenni tulajdonság: extenziója azon objektumoknak halmaza, melyek rendelkeznek ezzel a tulajdonsággal. A nem természeti fajtákra utaló kifejezések (például *ceruza*) esetén is hasonló a helyzet: jelentése a ceruzának-lenni tulajdonság, extenziója pedig ceruzák egy halmaza.¹⁰ Hívjuk ezt az elképzelést a predikátumok és fajtanevek tulajdonságelméletének! Ezen elmélet szerint a természeti fajtákat jelölő egyszerű kifejezések szemantikája éppen olyan, mint a nem természeti fajtákat jelölő egyszerű kifejezéseké.

Kripke (1981) és Putnam (1975) alapján a természeti fajtákra utaló szavak merev jelölők. Ez az állítás szembenáll a tulajdonságelmélettel, ha elfogadjuk a következő két feltevést: (i) egy fajtát jelző kifejezés referenciája az extenziójának felel meg, és (ii) egy fajtát jelölő kifejezés akkor és csak akkor merev jelölő, ha minden lehetséges világban ugyanaz a referenciája. (A második feltevés nem következik a merev jelölés Kripke-féle definíciójából, mivel a definíció csupán egyes számú kifejezésekre alkalmazható. Lásd

¹⁰ A tulajdonságelmélet hívei elfogadhatják, hogy a fajtát jelölő kifejezések extenziója egy tulajdonság, amikor egyes számban használjuk őket, mint a *piros-t* az *A piros egy szín.* mondatban. Lásd Soames (2002).

Soames (2002)) Ezen feltevések alapján a *tigris*, a *forró* és a *fájdalom* fajtára utaló kifejezések nem merev jelölők.

Kripke és Putnam kétségtelenül elveti az első feltevést: szerintük a természeti fajtákra utaló szavak nem az extenziójukra, hanem természeti fajtákra referálnak. Például a *tigris* a *Felis Tigris* fajra referál, a *víz* a *Vízre* mint anyagra, és így tovább. Minden természeti fajtákra utaló kifejezés minden lehetséges világban ugyanarra a természeti fajtára utal, azaz merev jelölő. Tegyük fel tovább, hogy ezeknek a természeti fajtákra utaló egyszerű kifejezéseknek a jelentése azok a fajták, melyekre referálnak.¹¹ Így a fajtára utaló kifejezések predikatív használata a fajtához való tartozás segítségével elemezhető: a *Minden tigris állat.* szinonimája az *A Felis Tigris összes eleme eleme az állatok országának.* mondatnak. Legyen ez a fajtajelölés elmélete!

Akár elfogadható, akár nem, a fajtajelölés elmélete könnyedén kiterjeszthető a nem természeti fajtákat jelölő kifejezésekre is (Salmon 1981, Soames 2002). A *ceruza* kifejezés a *Ceruza* fajtára utal minden lehetséges világban. Tehát a *ceruza* merev jelölő. Ha a *ceruza* jelentése az a fajta, melyre referál, akkor a predikatív használata az 'eleme' reláció segítségével ragadható meg: a *Minden ceruza sárga* és a *A Ceruza minden eleme eleme a Sárgá-nak* szinonim mondatok. Így sem a tulajdonságelméletben, sem a fajtajelölés elméletében nem különbözteti meg semmi a természeti fajtákat jelölő kifejezések szemantikáját.

A tulajdonságelmélet és a fajtajelölés elmélete összhangban áll számos különböző elmélettel, melyek a fajtanevek jelentésével és referenciájának meghatározásával foglalkoznak (mint ahogy a millianizmus is összhangban áll a tulajdonnevek referenciájának rögzítésével foglalkozó sok más elmélettel). Kripke és Putnam a természeti fajtákra utaló szavak referenciájának rögzítésével foglalkozó oksági-történeti elmélet mellett érvelnek. Ezen elmélet szerint egy természeti fajtákra utaló kifejezés bevezetésekor egy személy legtöbb esetben megfigyeli a természeti fajta mintapéldányát, majd a kifejezés referenciáját az 'az a fajta, amelyhez ez a mintapéldány tartozik' leíráshoz rögzíti. Ha egy újabb beszélő hallja a kifejezést, akkor ugyanarra a fajtára referálóként használhatja, még akkor is, ha tévedésben él a tulajdonságait illetően, egészen addig, amíg ugyanúgy szándékozik használni a kifejezést, mint azt elődei tették. A hétköznapi nyelvhasználók a szakértő használókhoz igazodnak, amikor eldöntik, hogy egy egyed egy kifejezés extenziójába tartozik-e (ez

¹¹ Ez az állítás szemben áll Putnam (1975) jelentéselméletével (de lásd Salmon 1981). Kripke (1981) nem foglalkozik a természeti fajtákat jelölő kifejezések jelentéselméletével.

része annak, amit Putnam a "nyelvi munkamegosztás"-nak nevez, de még a szakértők is tévedhetnek. Ha egy természeti fajtákra utaló egyszerű kifejezés jelentése az a fajta, melyre referál, akkor a referenciarögzítő folyamat a jelentést is rögzíti.

A természeti fajtákra utaló szavak referenciájával foglalkozó oksági-történeti elmélet még több problémát rejthet magában, mint a tulajdonnevek referenciájával foglalkozó oksági-történeti elmélet (Devitt 1981, Wilson 1982, Devitt és Sterelny 1999, Soames 2002). De addig, míg helytállónak tűnik, az elmélet nagy része valószínűleg kiterjeszhető a nem természeti fajtákra utaló kifejezésekre is. Ezáltal a természeti fajtákra utaló szavak e tekintetben nem különböznek a nem természeti fajtákra utaló szavaktól. Az azonban nyitott kérdés marad, vajon különbözik-e a természeti fajtákat jelölő kifejezések szemantikája valamilyen téren a nem természeti fajtákat jelölő kifejezések szemantikájától.¹²

Irodalom

- Bach, K. (1981): What's In a Name? *Australasian Journal of Philosophy* 59, 371-386.
- Braun, D. (1993): Empty Names. *Noûs* 27, 449-69.
- Braun, D. (1998): Understanding Belief Reports. *Philosophical Review* 107, 555-595.
- Burge, T. (1979): Individualism and the Mental. *Midwest Studies in Philosophy* 4, 73-121.
- Devitt, M. (1981): *Designation*. New York, Columbia University Press.
- Devitt, M. (1996): *Coming to Our Senses*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Devitt, M. and Sterelny, K. (1999): *Language and Reality*. Cambridge, MIT Press.
- Donnellan, K. (1972): Names and Identifying Descriptions. In: Donald Davidson and Gilbert Harman (eds): *Semantics of Natural Language*, 356-79. Dordrecht: Reidel.
- Donnellan, K. (1979): "The Contingent A Priori and Rigid Designators." In: P. French, T. Uehling, and H. Wettstein, (eds): *Contemporary Perspectives in the Philosophy of Language* 4 Minneapolis, University of Minnesota Press.

¹² Szeretnék köszönetet mondani John Bennetnek, Gail Maunernek, Jennifer Saulnak és Theodore Sidernek segítő megjegyzéseikért és a velük folytatott vitáikért.

- Donnellan, K. (1983): Kripke and Putnam on Natural Kind Terms. In: Carl Ginet and Sydney Shoemaker, (eds): *Knowledge and Mind: Philosophical Essays*. Oxford, Oxford University Press.
- Dummett, M. (1981): *The Interpretation of Frege's Philosophy*. London, Duckworth.
- Evans, G. (1973): The Causal Theory of Names. *Proceedings of the Aristotelian Society*, Supplementary Volume 47, 187-208.
- Evans, G. (1982): *The Varieties of Reference*. J. McDowell (ed), Oxford, Oxford University Press.
- Field, H. (1977): Logic, Meaning, and Conceptual Role. *Journal of Philosophy* 74, 379-409.
- Forbes, G. (1990): The Indispensability of Sinn. *Philosophical Review* 99,535-564.
- Frege, G. (1893): "Über Sinn und Bedeutung," *Zeitschrift für Philosophie und Philosophische Kritik* 100, pp. 25-50.
- Geach, P. (1962): *Reference and Generality*. Ithaca, NY, Cornell University Press.
- Hale, B. and Wright, C. (eds.) (1997): *A Companion to the Philosophy of Language*. Oxford, Blackwell.
- Jackson, F. (1998): Reference and Description Revisited. *Philosophical Perspectives* 12, 201-218.
- Kaplan, D. (1989): "Demonstratives" and "Afterthoughts". In: Joseph Almog, John Perry, and Howard Wettstein, (eds): *Themes from Kaplan*, 481-614. Oxford, Oxford University Press.
- Katz, J. (1994): Names Without Bearers. *Philosophical Review* 103, 1-39.
- Kripke, S. (1981): *Naming and Necessity*. Cambridge, Harvard University Press.
- Kripke, S. (1977): Identity and Necessity. In: Stephen Schwartz, (ed): *Naming, Necessity, and Natural Kinds*, 66-101. Ithaca, NY, Cornell University Press.
- Kroon, F. (1987): Causal Descriptivism. *Australasian Journal of Philosophy* 65, 1-17.
- Lewis, D. (1984): Putnam's Paradox. *Australasian Journal of Philosophy* 62, 221-36.
- Mill, J. S. (1843): *A System of Logic*. New York, Harper Brothers.
- Putnam, H. (1975): The Meaning of 'Meaning'. In: Keith Gunderson, (ed): *Language, Mind, and Knowledge*, 131-93. Minneapolis, University of Minnesota Press.

- Richard, M. (1990): *Propositional Attitudes*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Russell, B. (1911): Knowledge by Acquaintance and by Description. In: Russell, B.: *Mysticism and Logic and Other Essays*, 209-232. London: Longmans, Green, and Co.
- Salmon, N. (1981): *Reference and Essence*. Princeton, Princeton University Press.
- Salmon, N. (1986): *Frege's Puzzle*. Cambridge, MIT Press.
- Salmon, N. (1998): Nonexistence. *Noûs* 32, 277-319.
- Searle, J. (1958): Proper Names. *Mind* 67, 166-73.
- Searle, J. (1983): *Intentionality*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Soames, S. (1987): Direct Reference, Propositional Attitudes, and Semantic Content. *Philosophical Topics* 15, 47-87.
- Soames, S. (2002): *Beyond Rigidity: The Unfinished Semantic Agenda of Naming and Necessity*. Oxford, Oxford University Press.
- Sosa, D. (2001): Rigidity in the Scope of Russell's Theory. *Noûs* 35, 1-38.
- Stalnaker, R. (1997): Reference and Necessity. In: Hale és Wright (1997), 534-554.
- Stanley, J. (1997): Names and Rigid Designation. In: Hale és Wright (1997), 555-585.
- Strawson, P. (1959): *Individuals*. London, Methuen.
- Wilson, M. (1982): Predicate Meets Property. *Philosophical Review* 91, 549-589.
- Wittgenstein, L. (1953): *Philosophical Investigations* (trans. G.E.M. Anscombe). London, MacMillan.
- (Vincze Veronika fordította)
- (Braun, D. (2003): Names and Natural Kind Terms. In: *Handbook of Philosophy of Language*, Oxford University Press, edited by Ernest Lepore and Barry C. Smith. <http://www.ling.rochester.edu/~braun/Papers/paperlist.htm>)

Scott Soames

A *Névadás és szükségszerűség* befejezetlen szemantikai programja

E tanulmány a merev jelölés kérdéseivel és azzal a befejezetlen szemantikai programmal foglalkozik, amit Saul Kripke *Névadás és szükségszerűség* című munkája hagyott ránk. A *Névadás és szükségszerűség* lapjain Kripke először a legegyszerűbb esetekre, a tulajdonnevekre vonatkozóan fogalmazta meg szemantikai nézeteit, majd kiterjesztette elméletét a természeti fajtákat jelölő szavak jóval összetettebb, szignifikáns eseteire is. A tulajdonneveket és természeti fajták neveit tartalmazó mondatok modális és episztemikus státuszáról ma már igen szerteágazó viták folynak. A modális kérdések kutatói megpróbálják a lehető legpontosabban meghatározni, hogy mi számít szubsztanciális értelemben a mondatok igazságfeltételének – azaz, milyen feltételeknek kell megfelelniük a világ lehetséges állapotainak, hogy e lehetséges állapotok leírásait tartalmazó mondataink igazak legyenek. Az episztemológiai vizsgálódások az attitűd-tulajdonítások – *x azt hiszi/tudja/állítja, hogy S* – szemantikájával kapcsolatban vetnek fel lényegi kérdéseket.

E modális és episztemológiai vizsgálódások a szemantika alapjait érintik. A legegyszerűbb és legalapvetőbb kérdés, amit egy szemantikai elméletnek tárgyalnia kell, a következő: *Mit mondanak, illetve mit fejeznek ki a mondatok (használatuk különböző kontextusaiiban)?* E kérdéssel szorosan összefügg egy másik: *Mit mondanak a beszélők, és milyen vélekedéseket fejeznek ki, amikor nyelvük mondataival állításokat fogalmaznak meg?* Ha egy szemantikai elmélet meghatározza, hogy mit mondanak a mondatok, a beszélőkre vonatkozó értelmezésbeli kérdés is tárgyalhatóvá válik, a következő alapelvek alapján (1).

1. Egy igazmondó, reflektált, kompetens beszélő, aki az *S* mondatot a *K* kontextusban használja, azt állítja (egyebek mellett), amit *S* mond *K*-ban.

Ez az alapelv előfeltételezi a mondás vagy az állítás attitűdjének relációs analízisét – a reláció e feltételezés szerint a beszélők (állításai) és az állított dolgok (a mondatok szemantikai tartalma) között áll fenn. Ha elfogadjuk ezt az analízist, a propozicionális attitűdök nyelvi megnyilvánulásait a következő (2) és (3) alapelvek szerint értelmezhetjük.

2. Az *x azt mondja (állítja), hogy S¹* egy adott K kontextusban akkor és csak akkor igaz egy *i* individuumra, ha *i* az állítás R relációjában áll S szemantikai tartalmával K-ban.
3. Az *x prop, hogy S* (ahol prop = 'hiszi', 'tudja', 'bizonyítja' stb.) akkor és csak akkor igaz egy *i* individuumra, ha *i* egy meghatározott R' relációban áll S szemantikai tartalmával K-ban.

Egy mondat meghatározott kontextusban kifejezett szemantikai tartalmát a mondat által szemantikailag kifejezett propozíciónak fogom nevezni. Munkahipotézisem szerint egy szemantikai elmélet elsődleges feladata a következő: (i) határozza meg a mondat-kontextus párok és a szemantikailag kifejezett propozíciók viszonyát; (ii) bizonyítsa, hogy a (2) és (3) alapelveknek megfelelően a propozicionális attitűdök tárgyai a propozíciók, és (iii) bizonyítsa, hogy egy K kontextusban szereplő S mondat akkor és csak akkor igaz egy *w* lehetséges világ viszonylatában, ha a K-ban S által kifejezett propozíció *w* viszonylatában (mint *w* leírása) igaz. Egy kifejezés szemantikai analízise ezek szerint azt jelenti, hogy megvizsgáljuk, milyen propozíciókat fejeznek ki az adott kifejezést tartalmazó mondatok. E keretelmélet közvetlenül érinti a mondatok igazságértékéről és a propozicionális attitűdökről vallott felfogásunkat is. A tulajdonnevek, a természeti fajtanevek és az azokkal összefüggő kifejezések kérdéseit ebből a perspektívából fogom vizsgálni.

A *Névadás és szükségszerűség* első két előadása a tulajdonnevek elemzésével foglalkozik. Kezdjük Kripke lényegi meglátásainak összefoglalásával.

Tézisek a tulajdonnevekről

- T1. A tulajdonnevek merev jelölők: egy *o* objektumot jelölő tulajdonnév minden lehetséges világban, ahol *o* létezik, ugyanazt az *o* objektumot jelöli.
- T2. A tulajdonnevek nem leírások: (i) nem szinonimái a beszélők által adott leírásoknak, (ii) egy név referenciáját egy lehetséges *w* világ viszonylatában szemantikailag nem határozza meg semmilyen leírás vagy leíró feltétel; éppen ellenkezőleg, (iii) egy név referenciáját az aktuális világ rögzíti, amennyiben ez megtörtént, a referencia minden lehetséges világban azonos marad.²

T3. Egy tulajdonnév referenciájának rögzítése kétféleképpen történhet: rámutató elkereszteléssel, vagy egy adott leíráshoz kapcsolódó névadó döntéssel. A későbbiekben, amikor a név áthagyományozódik egyik beszélőtől a másikig, már nem számít, hogy eredetileg milyen módon rögzült a referenciája. A történeti láncolathoz kapcsolódva a későbbi beszélők általában ugyanazzal a referenciával használják a nevet, még akkor is, ha nem társítják a névhez a referens eredeti tulajdonságait.

T4. Azok az identitás-állítások, ahol különböző nevek (vagy egyéb merev jelölők) szerepelnek az azonosságjel két oldalán, szükségszerűen igazak. Mindazonáltal az ilyen típusú állítások többnyire csak a posteriori módon ismerhetők meg.

Tegyük fel az érvelés kedvéért, hogy a T1 és T2 tézis helytálló. Ebből az következik, hogy a tulajdonnevek szemantikai tartalma nem adható meg leírással, és a tulajdonnevet tartalmazó mondatok propozíciós tartalma nem egyezik meg azon mondatok propozíciós tartalmával, amelyekben a tulajdonneveket leírásokkal helyettesítjük.

Ez érdekes, negatív eredmény. Különös, hogy a pozitív eredmény hiányzik. A *Névodás és szükségszerűség* előadásában Kripke egyáltalán nem beszél arról, hogy mi a nevek szemantikai tartalma; és azt sem pontosítja, hogy milyen propozíciót fejeznek ki a nevet tartalmazó mondatok. Elméletének e zavarba ejtő hiányosságát talán a következőképpen magyarázhatjuk: Ha egy név szemantikai tartalma sohasem egyezik meg egy leírással, akkor joggal feltételezhetjük, hogy a neveknek egyáltalán nincsen leíró jelentésük, vagy leíró szemantikai tartalmuk. Sőt, ha a neveknek nincsen leíró szemantikai tartalma, akkor valószínű, hogy szemantikai tartalmuk az az objektum, amire referálnak. Ebből adódóan a koreferáló neveknek azonos a tartalma. Ha figyelembe vesszük a kompozicionalitás elvét, arra következtethetünk, hogy a koreferáló nevet tartalmazó mondatok szemantikai tartalma megegyezik, és ezért azonos propozíciót fejeznek ki. Ez a következtetés azonban nem egyeztethető össze a T4 tézissel. Az előbbieket alapján ugyanis azt kellene állítanunk, hogy ha a és b tulajdonnév, és az $a = b$ mondat igaz, akkor ez a mondat ugyanazt a propozíciót fejezi ki, mint az $a = a$ mondat. Mivel az $a = a$ mondat által kifejezett propozíció nyilvánvalóan a priori, ezért az $a = b$ mondat által kifejezett propozíció is az.³

Ez a konklúzió ellentmond a T4 tézisnek. Joggal feltételezhetjük tehát, hogy Kripke, legalábbis a *Névodás és szükségszerűség* előadásában, nem fogadja el ezt a

konklúziót. Nem egészen világos azonban, hogy mi ennek az oka. A könyv második előadásának végén található részletes elemzésben a koreferáló neveket tartalmazó identitás-állításokat Kripke szükségszerű a posteriori állításoknak nevezi.⁴ Az indoklás lényege: Legyen az $a = b$ mondat egy tulajdonnevet tartalmazó igaz azonosság-állítás. A mondatban szereplő nevek lehetnek szokványos tulajdonnevek, mint például *Cicero* és *Tully*, vagy olyan nevek, mint az *Alkonycsillag* és a *Hajnalcsillag* – ahol az utóbbiak megértése esetleg előfeltételezheti a referenciájuk rögzítésére szolgáló leírások ismeretét. Kripke szerint a nevek kompetens használói egyik esetben sem tudhatják a priori, hogy a neveknek azonos a referenciája. Elképzelhetünk ugyanis egy olyan lehetséges világot, amelyben a beszélők az aktuális világ lakóival megegyező episztemikus helyzetben vannak, de a neveket más dolgok jelölésére használják. Lehetséges egy olyan világ például, amelyben a beszélők az *Alkonycsillag* név referenciáját ugyanúgy rögzítik, mint mi – az év egy bizonyos időszakában rámutatnak egy esténként rendszeresen látható fényes égitestre. A *Hajnalcsillag* referenciáját is hasonló módon, az év egy bizonyos időszakában reggelenként látható fényes égitestre rámutatva rögzítik. Kvalitatív értelemben ezek a beszélők ugyanabban az episztemikus helyzetben vannak mint mi, ennek ellenére elképzelhető, hogy az általuk használt *Alkonycsillag* és *Hajnalcsillag* név két különböző dologra referál.

Kripke ezzel a példával próbálta bemutatni, hogy a különböző világok lakói a rendelkezésükre álló adatok alapján nem tudhatják egyértelmű bizonyossággal, hogy két név referenciája azonos. Ezt a felismerést a következőképpen fejezhetjük ki: Legyen E azon világok halmaza, amelyekben a beszélők ugyanabban az episztemikus helyzetben használják az *Alkonycsillag* és a *Hajnalcsillag* neveket. A *mi* episztemikus adataink nem igazolják azt a proposíciót, amely nem igaz E minden elemében, ezért az ilyen proposíciókat pusztán nyelvhasználati kompetenciánk alapján *mi* nem tudhatjuk a priori. Tegyük fel, hogy ez a felismerés helyes. Az a proposíció, hogy az *Alkonycsillag* és a *Hajnalcsillag* név koreferens a *mi* nyelvünkben, nem igaz E minden elemében; ehhez hasonlóan, az a proposíció, hogy az *Alkonycsillag* = *Hajnalcsillag* azonosság-állítás igazságot fejez ki a *mi* nyelvünkben, szintén nem igaz E minden elemében. Ebből arra a metanyelvi következtetésre juthatunk, hogy az *Alkonycsillag* = *Hajnalcsillag* mondat igazságát a *mi* nyelvünkben nem tudhatjuk a priori; e mondat igazságát csak tapasztalati ismeretek alapján tudjuk bizonyítani.

Eddig rendben is volnánk. Felmerül azonban egy probléma. Kripke ugyanis nem azt a következtetést vonja le a példából, hogy bizonyos metanyelvi állításokat nem

tudhatunk a priori. Szerinte arról van szó, hogy az Alkonycsillag és a Hajnalcsillag azonosságát csak a posteriori tudhatjuk. Ez jól látható abból a részletből, ahol összefoglalja gondolatmenetét.

Mielőtt még tudnám, hogy az Alkonycsillag azonos a Hajnalcsillaggal, látok esténként egy csillagot vagy égitestet, amit 'Alkonycsillagnak' nevezek, és látok egy égitestet reggelenként, amit 'Hajnalcsillagnak' nevezek. Mindezt tudom. Kétségkívül létezik egy olyan lehetséges világ, amelyben az égbolt egy bizonyos pontján esténként látott fényes égitestet valaki 'Alkonycsillagnak', a reggelenként látott fényes égitestet pedig 'Hajnalcsillagnak' nevezi el; ebből arra következtethet – tapasztalati vizsgálódásai alapján –, hogy két különböző csillagot vagy égitestet nevezett el. Ez csak akkor lehetséges, ha a két égitest közül az egyik biztosan nem volt azonos a Hajnalcsillaggal. Ez igaz. Az is igaz, hogy aki a tapasztalati vizsgálódásai előtt rendelkezésre álló tudás alapján ugyanabban az episztemikus helyzetben van, mint én, használhatja az 'Alkonycsillag' és a 'Hajnalcsillag' neveket két különböző égitest elnevezésére ... A példának kettős tanulsága van. Először is az, hogy nem tudhatjuk a priori, csak tapasztalati vizsgálódások alapján, hogy az Alkonycsillag azonos a Hajnalcsillaggal. Másodsor, ennek az az oka, hogy ugyanazon égi adatok alapján, amelyekre hagyatkozva meghatározzuk a két név referenciáját, lehetséges lenne két különböző égitestet elnevezni.⁵

E részlet fő problémája az, hogy Kripke konklúziója nem következik gondolatmenetének egyes lépéseiből. Ahogy Kripke helyesen hangsúlyozza, az Alkonycsillag azonos a Hajnalcsillaggal propozíció minden lehetséges világban igaz. Így E minden olyan elemében igaz, ahol a beszélők a miénkhez hasonló episztemikus helyzetben vannak. Mivel ezekben a világokban igaz, ezért az alapelv, mely szerint csak az E minden elemében igaz propozíciók a priori propozíciók, nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy az Alkonycsillag = Hajnalcsillag azonosság-állítás igazságát a priori tudjuk.

Észrevételem két állítás, (4a) és (4b) éles megkülönböztetésén alapul.

4a. Alkonycsillag = Hajnalcsillag

4b. Az 'Alkonycsillag = Hajnalcsillag' állítás igazságot fejez ki a mi nyelvünkön.

(4a) szükségszerűségét magyarázva Kripke olyan lehetséges világok beszélőire hivatkozik, akik hozzánk hasonló episztemikus helyzetben vannak. Ezzel hívja fel a figyelmünket arra, hogy (4b) esetlegessége nem befolyásolja (4a) szükségszerűségét. Kripke meglátása szerint az általa elképzelt lehetséges világ beszélői más proposíciókat fejeznek ki az *Alkonycsillag = Hajnalcsillag* mondattal, mint mi. Tény, hogy az ő világukban ez a proposíció hamis, ez viszont még nem bizonyítja, hogy az általunk használt mondat proposíciója az ő világukban, vagy bármely más világban értelmezve hamis.

Kripke nem veszi észre, hogy mindkét példamondat episztemikus státuszára alkalmazható ez az érvelés. (4b) proposíciója csak a posteriori ismerhető meg. Ez azonban nem érinti (4a) a priori státuszát. Kripke elképzelt világának beszélői nem tudják kifejezni a mi *Alkonycsillag = Hajnalcsillag* mondatunk proposícióját, egyszerűen azért, mert ennek a mondatnak az ő világukban hamis a proposíciója. Ebből viszont nem következik, hogy mi nem ismerhetjük az általunk használt mondat proposícióját; és az sem, hogy a proposíció ismeretéhez tapasztalati vizsgálódásokat kell végeznünk. Kripke végkövetkeztetése – mely szerint az *Alkonycsillag* és a *Hajnalcsillag* azonosságát nem tudhatjuk a priori – ezért nem vezethető le érveléséből.

Pontosabban, az általa említett érvek önmagukban nem alapozzák meg a következtetést. Néhány további premissza bevonásával talán pótolható lett volna Kripke érvelésének hiányossága. Olyan elv figyelembevételére lett volna például szükség, ami különbséget tesz egy mondat megértése vagy elfogadása és a mondat által kifejezett proposíció ismerete között.⁶ Ilyen elv a következő.⁷

Erős diszkvotáció

Egy igazmondó, reflektált, racionális *i* individuum, aki az *S* mondatot megérti, akkor és csak akkor fogadja el az *S* mondatot, ha az *S* által kifejezett proposíciót igaznak tartja, és ezáltal megfelel az *x azt hiszi, hogy S* feltételnek.

A mienkhez hasonló episztemikus helyzetben lévő beszélők a csillagászati felfedezés előtt megértik, de nem fogadják el az *Alkonycsillag = Hajnalcsillag* mondatot, ezért nem is hiszik, hogy a mondat által kifejezett proposíció igaz lenne. Ehhez hasonlóan, a csillagászati felfedezés előtti időkben mi sem fogadtuk volna el a mondatot, ezért akkor nem is hihettük volna, hogy az *Alkonycsillag* azonos a *Hajnalcsillag*gal. A nevek megértése önmagában tehát senki számára sem elegendő bizonyíték, hogy *igazoltnak* tekintse az azonosság-állítást. Mindezek alapján a következő elvet fogalmazhatjuk meg:

Erős diszkvotáció és igazolás

Egy igazmondó, reflektált, racionális *i* individuum, aki az *S* mondatot megérti, a *b* bizonyítékok birtokában akkor és csak akkor fogadja el *b* alapján igazoltnak az *S* mondatot, ha *b* elégséges az *S* által kifejezett proposíció racionális elfogadásához, és ennél fogva *i* megfelel az *x igazoltnak hiszi azt, hogy S feltételnek*.

Ha elfogadjuk ezt a két elvet, akkor Kripke gondolatmenetét a következőképpen rekonstruálhatjuk:

- (i) Mivel léteznek olyan lehetséges világok, amelyekben az *Alkonycsillag = Hajnalcsillag* mondat nem igaz, bár a beszélők nyelvi tudásuk szempontjából azonos episztemikus helyzetben vannak velünk, és következetes módon gondolkodnak, ezért nyelvi kompetenciánk önmagában nem igazolja a mondat elfogadását.
- (ii) Az erős diszkvotáció és igazolás elve alapján ezért megállapíthatjuk: nyelvi kompetenciánk és következetes gondolkodásunk önmagában nem elegendő, hogy az *Alkonycsillag* és a *Hajnalcsillag* azonosságát igazoltnak tekintsük.
- (iii) Ha az *Alkonycsillag* és a *Hajnalcsillag* azonosságára vonatkozó hit a priori igazolható lenne, akkor e hitet nyelvi kompetenciánk és következetes gondolkodásunk alapján kellene igazoltnak tekintenünk.
- (iv) Ez a hit ennél fogva a priori nem igazolt. Az *Alkonycsillag* és a *Hajnalcsillag* azonossága tehát nem tudható a priori.

Bár az előbbi gondolatmenet pótolja a Kripke érvelésében található hiányosságot, mégsem teljesen kifogástalan. Az egyik lehetséges hibaforrás az, hogy az (i) lépés egy kérdéses általános elvtől függ. Ezen elv szerint, ha egy S mondat elfogadásakor egy beszélőnek lehet az enyémmel megegyező episztemikus helyzete, jóllehet S hamis az ő helyzetében, akkor én nem fogadhatom el igazoltnak a mondatot saját bizonyítékaim alapján. Képzelnék el azonban a következő szituációt. Van egy velem kvalitatív szempontból teljesen azonos ikertestvérem egy lehetséges világban, aki az előző éjszakáig ugyanolyan életet élt, mint én, akkor azonban eltávolították agyát a testéből, majd egy folyadék tartályba helyezték, hogy mesterséges módon ugyanolyan tapasztalatokat hozzanak létre benne, mint amit én aktuálisan átélek. Ha ikertestvérem ma elfogadná a *Nem vagyok tartályban lebegő agy* mondatot, hamis mondatot fogadna el. Ha az (i) lépésben feltételezett általános elv helyes lenne, akkor én sem fogadhatnám el igazoltnak a *Nem vagyok tartályban lebegő agy* mondatot. Egyáltalán nem nyilvánvaló azonban, hogy valóban így kellene tennem.

Még ennél is fontosabb, hogy az erős diszkvotáció elve, ami a (ii) lépést megalapozza, önmagában is kérdéses. A problémát jól illusztrálja Pierre esete, amit a *Névadás és szükségyszerűség* előadásai után kilenc évvel, „A Puzzle about Belief” című tanulmányában mutatott be Kripke.⁸ Pierre Párizsban nőtt fel és franciául beszél. Londoni képeslapokat nézegetvén arra gondol, hogy London szép, amit a *Londres est jolie* mondattal fejez ki. Később eljut Londonba, a város egyik piszkos, zsúfolt részébe költözik, és megtanul angolul. Tapasztalatai alapján új gondolatot fogalmaz meg Londonról, amit a *London is not pretty* mondattal fejez ki. Nem arról van szó, hogy korábbi, Párizsban megfogalmazott gondolatát feladná. Amikor régi barátaival franciául beszélget, a *Londres est jolie* mondatot továbbra is elfogadja, az angol *London is pretty* mondatot viszont elutasítja. Mivel nem jön rá, hogy *Londres* és *London* ugyanannak a városnak a neve, ellentmondásba kerül önmagával. Ez nem azt jelenti, hogy nem érti meg a két mondatot. Amíg Franciaországban élt, barátaival együtt megértette az első mondatot, ami arra szolgált, hogy kifejezze London szépségéről való meggyőződését. Az utóbbi mondatot pedig ugyanúgy érti, mint az angol anyanyelvű beszélők. Az egyik mondat valójában a másik fordítása, ezért mindkettő ugyanazt a proposíciót fejezi ki. Itt viszont valami nehézséggel szembesülünk. Az erős diszkvotáció elve alapján megállapíthatjuk, hogy Pierre nem hiszi, hogy London szép, mivel megérti, de nem fogadja el a *London is pretty* mondatot. Ugyanezt az elvet alkalmazva a francia nyelvre, kiegészítve a francia mondat angolra történő fordításával, megállapíthatjuk, hogy Pierre

azt hiszi, hogy London szép. Mivel nyilvánvaló ellentmondáshoz jutottunk, a példa valójában nem más, mint az erős diszkvotációs elv *reductio ad absurdum*.⁹

Az erős diszkvotációs elv egyik értelmezése szerint egy proposícióban való hit megköveteli, hogy minden olyan megértett mondatot elfogadjunk, ami az adott proposíciót fejezi ki. Kripke Pierre példája azt tükrözi, hogy ez az értelmezés nem számol azzal a lehetőséggel, amikor valaki két, azonos proposíciót kifejező mondatot megért, de nem tudja, hogy azonos proposíciókról van szó, ezért az egyik mondatot elutasítja, a másikat pedig elfogadja.¹⁰

Ugyanezt a lehetőséget mutatja be Nathan Salmon példája is.¹¹ Salmon elképzelt alakja, Sasha, a *catsup* és a *ketchup* szavakat rámutató definícióval tanulja meg, két különböző időpontban, különböző élelmiszeres dobozok felirata alapján. Tapasztalataiból kiindulva Sasha megtanulja, hogy mi a *catsup* és mi a *ketchup*. Sohasem fordul elő azonban olyan eset, amikor valaki elmagyarázhatná neki, hogy a két szó azonos jelentésű. Így aztán Sasha nem fogadja el *A catsup azonos a ketchuppal* mondatot – vagy azért, mert vélekedése szerint a kettő között van valami számára felfedezhetetlen különbség, vagy azért, mert azt gondolja, hogy egy élelmiszernek nem lehet két különböző neve. Bár a helyzet szokatlan, mégis megérti mindkét szót. Salmon szerint először általában mindenki rámutatás segítségével tanulja meg az egyik szót, és csak utána ismerkedik meg a másikkal. A tanulás sorrendje nem számít, és ha az egyik szó elsajátítható rámutatással, akkor Sashához hasonlóan mindkettőt megtanulhatjuk ezen a módon, anélkül, hogy valaki elmondaná, hogy szinonimákról van szó. Ebből az következik, hogy Sasha az S_c és S_k mondatokat megérti, ha felcseréljük bennük a két szót, de csak az egyiket, mondjuk az S_c mondatot fogadja el. Az erős diszkvotációs elve alapján az következne, hogy a *Sasha azt hiszi, hogy S_c mondat igaz*, míg a *Sasha azt hiszi, hogy S_k mondat hamis* – ami lehetetlen, hiszen a két mondat szinonim.

Az indexikus kifejezések hasonló okok miatt jelentenek problémát. Képzeljük el a példa kedvéért a következő esetet. McX professzor egy ideig csodálattal szemléli az iskolai hátvéd teljesítményét, majd a játékosra mutatva azt mondja: „Ő az iskola legkiválóbb sportolója”. A hátvéd barátja meghallja a megjegyzést, és a legközelebbi találkozó alkalmával azt mondja: „Matematika tanárunk, McX professzor azt hiszi, hogy te vagy az iskola legkiválóbb sportolója”. A barát megjegyzése természetesen igaz; McX *tényleg* ezt hiszi. McX meghallja ezt a mondatot, de nem ismeri fel tanítványában a korábban látott játékost, ezért elutasítja a mondatot. A hátvédhez fordulva megjegyzi: „Te lennél az iskola legkiválóbb sportolója? Ne bolondozz. Te

matematikai zseni vagy, a matematikusok pedig mindig rossz sportolók". Mivel a professzor ebben a kontextusban (amelyben a *te* a tanítványra/hátvédre referál) nem fogadja el a *Te vagy az iskola legkiválóbb sportolója* mondatot, az erős diszkvotáció kontextualizált változata rossz eredményhez vezet.

Kontextualizált erős diszkvotáció

Egy igazmondó, reflektált, racionális i individuum, aki az S mondatot megérti, akkor és csak akkor fogadja el igazoltnak az S mondatot a K kontextusban, ha i az S által kifejezett propozíciót K-ban igaznak tartja, és ennél fogva i megfelel az *x azt hiszi, hogy S* feltételnek azokban a kontextusokban, amelyek ugyanazt a világot tartalmazzák, és ugyanazt a szemantikai értéket rendelik a kontextus-érzékeny kifejezésekhez, mint K.

Ebből az elvből ugyanis az következne, hogy a professzor a *Te vagy az iskola legkiválóbb sportolója* mondat által kifejezett propozíciót nem tartja igaznak azokban a kontextusokban, ahol a tanítvány/hátvéd a megszólított személy.

Mindebből látható, hogy az erős diszkvotációs elv egyes változatai több szempontból is kritizálhatóak. Nem kell határozottan elutasítanunk ezeket az elveket, de nem is kell feltétlenül elfogadnunk őket.¹² Amennyiben azonban nem fogadjuk el őket, az *Alkonycsillag = Hajnalcillag* szükségszerű a posteriori természetét bizonyító kripkei érvelés hiányosságait nem tudjuk pótolni. Nem lesz meggyőző a *Névadás és szükségszerűség* érvelése a T4 általános téziszről sem, amely szerint a tulajdonnevet tartalmazó azonosság-állítások az esetek többségében csak a posteriori módon ismerhetőek meg.¹³

Milyen következményekkel jár ez a kellemetlen helyzet? Sokan minden bizonnyal tényként fogadják el, hogy a Cicero = Cicero és az Alkonycsillag = Alkonycsillag azonosságok anélkül is igazolhatóak, hogy tudnánk a Cicero = Tully és az Alkonycsillag = Hajnalcillag azonosságokról. A propozíciós attitűdök általam javasolt relációs analízise szerint ez a feltételezett tény azt eredményezi, hogy a koreferáló nevet tartalmazó mondatok bizonyos esetekben különböző propozíciókat fejtenek ki. Ha viszont az $a = a$ és az $a = b$ mondatok különböző propozíciókat fejtenek ki, akkor az első mondat aprioricitása nem feltételezi szükségképpen a második mondat aprioricitását. Bár Kripke nem bizonyította meggyőzően, hogy az $a = b$ típusú

mondatok csak a posteriori ismerhetőek meg, azt a véleményt legalább elutasíthatjuk, hogy az ilyen mondatok igazsága a priori belátható.

Most azonban egy újabb nehézséggel kell szembenéznünk. Szükségünk lenne egy pozitív elgondolásra is a tulajdonnevek proposíciókban betöltött szerepéről. Az előbb elmondottakkal összhangban pontosan meg kellene határoznunk, hogy a koreferens neveket tartalmazó mondatok proposíciói milyen értelemben különbözhetnek egymástól. Megnehezíti e feladatot, hogy a kézenfekvő megoldást – mely szerint a nevek leíró tartalommal rendelkeznek – Kripke és mások érvei már érvénytelenítették. Ha a nevek valóban nem azonosíthatóak leírásokkal, akkor a nevek szemantikai tartalmát nem azonosíthatjuk referenciájukkal vagy olyan leíró információval, ami eltérhet az egyes koreferáló nevek esetében.

Nem egészen világos, marad-e ezek után még egyáltalán választási lehetőségünk. Miben különbözhetnek a koreferáló nevek egymástól? Gyakran mutatkozik különbség a szintaktikai, fonetikai vagy ortográfiai tulajdonságokban, ezekre a különbségekre hivatkozva esetleg meg lehetne magyarázni a koreferens neveket tartalmazó mondatok proposicionális eltéréseit. Azt azonban mégsem mondhatjuk, hogy a szintaktikai, fonetikai vagy ortográfiai szempontból különböző tulajdonnevekkel sohasem lehet ugyanazokat a proposíciókat állítani.

Dilemmánk a következő. Egyrészt kijelenthetjük, hogy két koreferáló nevet tartalmazó mondat esetében az egyik mondat által kifejezett proposíciót elfogadhatjuk, a másikat pedig elutasíthatjuk anélkül, hogy ellentmondásba kerülnénk önmagunkkal. Ekkor azonban pozitív választ kell adnunk arra a kérdésre, hogy ez hogyan lehetséges. Ha Kripkének igaza volt, és a tulajdonneveknek valóban nincsen leíró szemantikai tartalma, rendkívül nehéz lenne ilyen választ találni. Másrészt elvethetjük a bevett elképzelést, és a nevek szemantikai tartalmát a referenciájukkal azonosíthatjuk. Ha így teszünk, a koreferens neveket tartalmazó mondatok proposícióit azonosnak fogjuk tartani, és az ilyen mondatok igazságfeltételeit az attitűd-tulajdonítások esetében ekvivalensnek fogjuk tekinteni. Ekkor viszont nehezen tudnánk megmagyarázni, hogyan képesek a beszélők mégis különböző információkat közölni, és különböző hiteket kifejezni ezekkel a mondatokkal, és miért nem tartják ilyenkor ekvivalensnek az attitűd-tulajdonítások igazságfeltételeit. A *Névadás és szükségyszerűség* befejezetlen szemantikai programja két feladatot hagyott ránk. Az egyik feladat e dilemma feloldása.

A másik megoldatlan probléma ez előbbiből származik. Kripke T1-T4 tézisei kapcsán eddig csak a tulajdonnevek megválaszolatlan kérdéseivel foglalkoztunk. Nem

szabad azonban elfelejtenünk, hogy Kripke szemantikai modellje nem korlátozódott a tulajdonnevekre. Éppen ellenkezőleg, művének az ad igazi jelentőséget, hogy elgondolását megkísérelte kiterjeszteni a természeti fajtanevek gazdag és heterogén osztályára is. Sajnálatos módon, Kripke nem dolgozta ki teljes részletességgel elméletének ezt a részét, ezen a területen ezért csak részleges és kevésbé átgondolt eredményekhez jutott. Nyugodtan mondhatjuk tehát, hogy a *Névadás és szükségszerűség* befejezetlen szemantikai programjának második feladata abban áll, hogy a tulajdonnevek modelljét kiterjesszük a kifejezések más osztályaira, ide értve a különböző grammatikai kategóriákhoz tartozó természeti fajtaneveket is.

Az előzőekben már összefoglaltam a *Névadás és szükségszerűség* tulajdonnevekre vonatkozó négy alapvető tézisét. A harmadik előadás hasonló téziseket fogalmaz meg a természeti fajtanevekre is. Kripke hosszasan érvel például amellest, hogy az olyan természeti fajtanevek, mint az *arany*, *tigris*, *macska*, *víz*, *meleg*, és *fény* nem szinonimák a beszélők e szavakhoz asszociált megszokott leírásaival. Akárcsak a tulajdonneveknél, itt is kétféleképpen lehet rögzíteni a terminusok referenciáját. Az egyik módszer a fajta közvetlen felmutatásán alapul, azzal a kikötéssel, hogy a bevezetett terminus csak a felmutatott fajta instanciáira vonatkozhat. A referencia rögzítésének másik módja egy olyan leírásra épül, ami általában kontingens tulajdonságokkal azonosítja a fajtát vagy annak egyes példányait. Amikor a terminus a későbbiekben áthagyományozódik a beszélők között, a referencia eredeti rögzítésének módja – akárcsak a tulajdonneveknél – általában nem számít.¹⁴ Ennek eredményeképpen a beszélők a nyelvi láncolat későbbi szakaszain kompetens módon használhatják a terminust attól függetlenül, hogy az eredeti leíró tulajdonságokat hozzákapszólják-e a fajtát jelölő terminushoz vagy sem.

A tudományos kutatás alkalmanként felfedezheti a fajták azonosítására szolgáló szükséges és elégséges tulajdonságokat. E tulajdonságokat szükségszerű a posteriori azonosság-állításokkal fejezik ki a tudományos elméletek. A *Névadás és szükségszerűség* több ilyen példát is tárgyal: *Víz = H₂O* (126-129. o.), *A fény fotonok áramlása* (123-130. o.), *Az arany vegyértéke 79* (123-125), *A macskák állatok* (122-123), *A bálnák emlősállatok* (138. o.), *A hő molekulák mozgása* (99-100. o.).

Nyilvánvaló, hogy Kripke hasonló következtetéseket vont le a tulajdonnevek és a természeti fajtanevek elemzéséből. A természeti fajtanevek vizsgálata közben felmerült azonban néhány nehézség. Ezek között a merev jelölésre és az azonosság-állítások modális tulajdonságaira vonatkozó kérdések okozták a legnagyobb problémát.

A tulajdonnevekhez hasonlóan a fajtaneveket is merev jelölőknek minősítette Kripke, ami hozzásegítette őt ahhoz, hogy magyarázatot találjon az igaz teoretikus azonosság-állítások szükségszerűségére. A fajtaneveket tartalmazó azonosságok kapcsán például azt mondja, hogy *„Az általam előnyben részesített koncepció szerint a teoretikus azonosságok két merev jelölőt tartalmaznak, amiből azt következik, hogy szükségszerű a posteriori igazságot fejeznek ki”*.¹⁵ Az elme/teszt azonosságának problémaköréből származik egy hasonló példa, ahol azt hangsúlyozza, hogy a *fájdalom* és a *C-rostok tüzelése* merev jelölő, majd hozzáteszi: *„Úgy tűnik tehát, hogy az azonosságelmélet hibe bajba kerül, mivel két merev jelölőnk van, így a kérdéses azonosság-állítás szükségszerű”*.¹⁶ Ez a megjegyzés ismét arra utal, hogy a merev jelölőket tartalmazó azonosság-állítások szükségszerűen igazak.

Ritkán veszik észre, hogy ez a felfogás nem problémamentes. Kripke nem határozza meg külön, hogy mit jelent a természeti fajtanevek esetében a merev jelölés; nem is érvel amellett, hogy ezek a terminusok merev jelölők. Ez azért probléma, mert az explicit definíció csak azt mondja meg, hogy mit jelent egy szinguláris terminus esetében a merev jelölés. Ha a természeti fajtanevek szokványos szinguláris terminusok lennének, és mindegyik egy objektumot jelölne, a definíciót megszorítások nélkül alkalmazhatnánk rájuk. Kripke azonban megjegyzi, hogy a fajtanevek különböző szintaktikai és szemantikai kategóriákhoz tartozhatnak.

Egy helyütt meg is jegyzi: *„Nézetem szerint, a természeti fajtákat jelölő terminusok jóval közelebb állnak a tulajdonnevekhez, mint ahogyan feltételezni szokták. A régi 'köznev' kifejezés ezért megfelelő az olyan predikátumok számára, amelyek fajokat vagy fajtákat – például 'tehén' vagy 'tigris' – jelölnek ki. Gondolatmenetem ugyanakkor bizonyos természeti anyagnevekre is érvényes, mint például 'arany' vagy 'víz'.*¹⁷ Kicsit később összegezősképpen Kripke még hozzáteszi:

... gondolatmenetem hallgatólagosan feltételezi, hogy bizonyos általános terminusok, amelyek természeti fajtákat jelölnek, a tulajdonnevekkel közelebbi rokonságban állnak, mint feltételezni szokás. E megállapítás igaz az olyan fajnevekre is, mint 'macska', 'tigris', 'aranyrög', vagy az anyagnevekre, mint az 'arany' vagy a 'víz'. De igaz olyan természeti jelenségeket jelölő terminusokra is, mint a 'hő', 'fény', 'hang', 'villámlás', és némi megszorítással a megfelelő mellékevekre is – 'meleg', 'hangos', 'vörös'.¹⁸

Ebből a részletből kiderül, hogy természeti fajtákra vonatkozó általános tézisé – a merev jelölésre vonatkozó megállapítást is ide értve – Kripke alkalmazhatónak vélte

különböző szintaktikai és szemantikai kategóriákra. Ez a gondolat fundamentális kérdések egész sorát veti fel. Csak a legfontosabbakat említve:

- (i) Mit jelent egy predikátum esetében a merev jelölés?
- (ii) A természeti fajtanevek – *tehén, tigris, állat, aranyrög*, stb. – mint predikátumok merev jelölők?
- (iii) A predikátumot tartalmazó mondatok mely típusa számít azonosság-állításnak? Mi ezeknek a mondatoknak a logikai formája? Az univerzálisan kvantifikált kondicionális: *Minden $A = B/\forall x (Ax \supset Bx)$, Minden A , és csakis az $A = B/\forall x (Ax \leftrightarrow Bx)$?*
- (iv) A természeti fajta predikátumot tartalmazó igaz mondatok szükségszerű igazságot fejeznek ki?
- (v) A természeti fajta predikátumoknak van-e a merev jelölésen kívül más szemantikai tulajdonságuk, ami garantálja a teoretikus azonosság-állítások szükségszerűségét?
- (vi) Milyen szempontból hasonlítanak a természeti fajta predikátumok a tulajdonnevekhez?

A *Névadás és szükségszerűség* befejezetlen szemantikai programjából ránk maradt második legfontosabb feladat tehát az, hogy a nevek szemantikai modelljét a természeti fajta predikátumokra is kiterjesszük.

Jegyzetek

1. A félkövér dőlt betű a szögletes zárójelnek felel meg.
2. A leíró tartalom kérdéseihez vö.: N. Salmon (1981): *Reference and Essence*. Princeton University Press. Ch. 1.
3. A *Névadás és szükségszerűség* szövegében Kripke mellőzi a propozíció fogalmát, és nem foglal állást abban a kérdésben sem, hogy mi a szemantikai tartalma a tulajdonneveket tartalmazó mondatoknak, mi a propozicionális attitűdök tárgya, és nem beszél az attitűd-tulajdonítások szemantikájáról sem. Tartózkodására nehéz magyarázatot adni, hiszen gyakran említi az „állítás”, „igazság”, „identitás-állítás”

fogalmait, és többször beszél arról is, hogy a mondatok szükségszerű, esetleges, a posteriori, és a priori igazságot „fejeznek ki”. Ebből arra következtethetünk, hogy szerinte a mondatok a priori vagy a posteriori megismerhető tartalmat fejeznek ki, amely tartalom szükségszerű vagy esetleges módon lehet igaz, illetve hamis. Általában ezt értjük a proposíció fogalma alatt, így Kripke informális beszédmódját felfoghatjuk úgy, mint ami implicit módon utal a proposíciókra. Kripke láthatóan igyekszik elkerülni a proposíciók természetére és a proposíciók különféle nyelvi konstrukciókban betöltött szerepére vonatkozó teoretikus kérdést.

4. S. Kripke (1980): *Naming and Necessity*. Harvard University Press. 100-105.
5. Uo. 103-104.
6. Kripke érvelésének hiányosságaira tanítványom, Michael Nelson hívta fel a figyelmet egy 2000-ben D. Lewisszel Princetonban közösen tartott szeminárium során.
7. Az elv indexikus és más kontextus-érzékeny kifejezéseket nem tartalmazó, egyértelmű mondatokra korlátozódik. A következőkben az angol nyelv aktuálisan beszélt, illetve enyhén módosított változatát veszem figyelembe – amelyben az *Alkonycsillag* és a *Hajnalcsillag* szavak referenciája eltérhet az aktuálistól –, amennyiben Kripke lehetséges világának beszélőire hivatkozom.
8. S. Kripke (1979): A Puzzle About Belief. in: A. Margalit, ed., *Meaning and Use*. Dodrecht: Reidel. 239-283.
9. Ez az érv a francia és az angol nyelvre vonatkozó erős diszkvotációs elvtől függ, kiegészítve a következő ártatlan feltevésekkel: (i) a *Pierre croit que Londres est jolie* és a *Pierre believes that London is Pretty* mondatok egymás fordításainak számítanak, és (ii) a fordítások nem különbözhetnek igazságértékükben.
10. Ilyen esetben az i individuum kielégíti a következő feltételt: $\exists x$ tudja, hogy (S_1 kifejezi p -t és S_2 kifejezi p -t), de nem elégíti ki a másik feltételt: x tudja, hogy $\exists p$ (S_1 kifejezi p -t és S_2 kifejezi p -t). Pierre esetében ugyanez érvényes a referenciára is: $\exists x$ Pierre tudja, hogy ('Londres' x -re referál és 'London' x -re referál). A témához kapcsolódva lásd: S. Soames (1987): *Direct Reference, Propositional Attitudes, and Semantic Content*. *Philosophical Topics* 15, 47-87. A téma további összefüggéseire vö.: S. Reiber (1992): *Understanding Synonyms Without Knowing That They Are Synonymous*. *Analysis* 52, 224-228.

11. N. Salmon (1990): *A Millian Heir Rejects the Wages of Sinn*. in: C. A. Anderson and J. Owens eds.: *Propositional Attitudes: The Role of Content in Logic, Language, and Mind*. CSLI, 215-247.
12. 'A Puzzle About Belief' című tanulmányában Kripke kételkedve ítélte meg az erős diszkvotáció elvét és az azzal összefüggő kérdéseket. Úgy vélte, a diszkvotációs elvek – néha önmagukban, néha néhány ártatlan mellékfeltevessel, például a fordítás igazságmegőrző elvével kiegészítve – zavarba ejtő vagy elfogadhatatlan eredményekhez vezetnek. Hasonló eredmények adódnak akkor is, ha az attitűd-tulajdonítás kérdéseinek elemzése közben megkísérik ezeket az elveket összeegyeztetni a millianizmus doktrínájával, mely szerint egy név jelentése (szemantikai tartalma) a referense. Kripke ezért kérdésesnek tartotta a diszkvotációs elveket, legalábbis néhány nehezen elemezhető esetben. A legnehezebben elemezhető ezek közül kétségtelenül az erős diszkvotáció, mivel ennek az elvnek az alkalmazása nyilvánvaló ellentmondásokhoz vezet. A gyenge diszkvotáció ezzel szemben (ami az erős elv balról-jobbra vezető irányát tartalmazza) nem vezet ellentmondásokhoz, Pierre esetében azonban csak azt állapítja meg, hogy Pierre azért rendelkezik ellentmondó hitekkel, mert nincs abban a helyzetben, hogy felismerhesse az ellentmondást (mivel megérti és elfogadja mindkét mondatot: *Londres est jolie* és *London is not pretty*). Ezek alapján úgy tűnik, Kripke hamisnak tartotta az erős diszkvotációs elvet, ebben az esetben viszont ezt az elvet nem lehet felhasználni a *Névadás és szükségszerűség* második előadásában mutatkozó érvelési hiányosság pótlására. Nehéz megmondani, pontosan mi lehetett az előadások idején ezekben a kérdésekben Kripke véleménye. Később azt feltételezte, hogy a koreferáló nevek felcserélése az attitűd-tulajdonításokban néha nem őrzi meg az igazságot, bár a „A Puzzle About Belief” szerint sem pozitív, sem negatív következtetést nem lehet levonni ebből a jelenségből.
13. A szükségszerű a posteriori kevésbé problematikus példái a szükségszerű nem-azonosságok: *A Mars nem azonos az Alkonycsillaggal* és *Brian Soames nem azonos Scott Soamesszel*.
14. S. Kripke (1980): *Naming and Necessity*. Harvard University Press. 139.
15. Uo. 140. Kiemelés: S. S.
16. S. Kripke (1971): *Identity and Necessity*. in: M. Munitz ed.: *Identity and Individuation*. New York University Press. 162. Kiemelés: S. S. Az 'Identity and Necessity' informális beszédmódja miatt nem lehet pontosan megállapítani, hogy

Kripke milyen kifejezéseket tart merev jelölőknek és milyen azonosság-állításokat nevez szükségszerűnek. A téma rövid tárgyalásában a 'fájdalom' kifejezést és annak variációit, például 'fájdalmam', szinguláris terminusként, egy egyedi fájdalom, az általában vett fájdalom, vagy a fájdalomnak lenni tulajdonság jelöléseként használja. Máskor viszont úgy tűnik, hogy a 'fájdalom', vagy a 'C-rostok tüzelése' kifejezéseket egyedi dolgok predikátumaiként, bizonyos érzéletek és agyi állapotok jelölésére használja. Valószínűleg mindegyik kifejezést merev jelölőnek fogja fel, és a hozzájuk kapcsolódó azonosság-állításokat szükségszerűnek tekinti. Bár az egyes azonosság-állítások formája eltérő, attól függően, hogy szinguláris terminusokról vagy predikátumokról van-e szó, Kripke itt nem tesz különbségeket. Nem derül ki, mi lehetett a pontos szándéka, de a szöveg azt sugallja, hogy bármilyen grammatikai típusról legyen is szó, Kripke a merev jelölőket tartalmazó igaz azonosság-állításokat szükségszerűnek tartotta.

17. S. Kripke (1980): *Naming and Necessity*. Harvard University Press. 127. Kiemelés: S. S.
18. Uo. 134.

(Vecsey Zoltán fordítása)

(Soames, S. (2002): *Beyond Rigidity. The Unfinished Semantic Agenda of Naming and Necessity*. Oxford University Press. 3-17.)

David J. Chalmers

A kétdimenziós szemantika alapjai

1. Értelem, jelentés, lehetőség

Mi a jelentősége a kétdimenziós szemantikának? Az, hogy úgy is elgondolhatjuk, mint egy, a filozófia három központi fogalmát, az értelem, a jelentés és a lehetőség fogalmait felvonultató dráma negyedik felvonását. A dráma prologusában Kant összekapcsolta az értelem és a lehetőség fogalmait. Az első felvonásban Frege összefüggést tételezett az értelem és a jelentés fogalma között, noha nem egészen nyilvánvaló, hogy magát az összefüggést miként is gondolta el. A második felvonásban színre lépett Carnap és összekapcsolta a jelentés és a lehetőség fogalmait. Színrelépésével az értelem és a lehetőség között fennálló kanti kapcsolat mellett létrejött az értelem és a jelentés közötti fregei híd. Az eredmény egy "arany háromszög", amelynek a szarai a jelentés, az értelem és a lehetőség fogalmi közötti konstitutív kapcsolatokat modellálták. A harmadik felvonásban Kripke megszüntette a kapcsolatot az értelem és a lehetőség fogalmi között. Ezáltal megmaradt a jelentés és a lehetőség fogalmi közötti összefüggés, megszűnt azonban a jelentés és az értelem közötti kapocs.

A negyedik felvonásban színre lépő kétdimenziós szemantika azt ígéri, hogy helyreállítja az "arany háromszöget". Elfogadja a jelentés és a lehetőség fogalmainak a harmadik felvonásból származó aspektusait, és fel kívánja tární e fogalmak azon jegyeit, amelyek szorosabban kapcsolódnak az értelem fogalmához. Konkrétabban: az elmélet a lehetőség és a lehetőségek értékelésének eltérő vizsgálata által újra kívánja fogalmazni a jelentés fogalmát és helyreállítani az értelem, a jelentés és a lehetőség fogalmi közötti konstitutív kapcsolatokat.

Az "arany háromszög" helyreállítása mindazonáltal a mai napig csupán ígéret maradt. A kétdimenziós szemantikának számos igen eltérő változata létezik, többségük a legjobb esetben is csak részlegesen állítja helyre az értelem, a jelentés és a lehetőség fogalmi közötti kapcsolatokat. Többen azt is vitatják, hogy értelmezhető-e egyáltalán a kétdimenziós szemantika úgy, hogy a háromszög helyreálljon. E kérdés megválaszolásához fel kell tárnunk a kétdimenziós szemantika alapjait, és meg kell

vizsgálunk azokat a módokat, ahogy a szemantika keretelmélete értelmezhető. Meggyőződésem, hogy ha a keretelméletet a megfelelő módon értelmezzük, akkor a jelentés, az értelem és a lehetőség fogalmi közötti kapcsolatok is helyreállíthatóak.

1.1 Frege, Carnap, Kripke

Kezdjük a történeti háttér egyszerűsített felvázolásával.

Tekintsük elsőként Frege koncepcióját. Frege úgy vélekedik, hogy a nyelvi kifejezéseknek rendszerint van *referense* – vagy ahogy a továbbiakban nevezni fogom, *extenziója*. A szinguláris terminusok extenziói individuumok. Például az 'Alkonycsillag' ('Hesperus') név a Vénusz bolygóra, az 'Arisztotelész nevelője' leírás Platonra referál. Az általános terminusok extenziói osztályok, a mondatoké pedig igazságértékek. Frege szerint egy kifejezés extenziója általában nem határozza meg a kifejezés kognitív jelentőségét, vagyis annak az okfejtésben és a tudásban játszott szerepét. Például az 'Alkonycsillag' (a Hesperus jelölésére használt név) és a 'Hajnalcsillag' (a Phosphorus jelölésére használt név) referensei azonosak, a nevek kognitív jelentősége azonban eltérő: míg 'az Alkonycsillag azonos az Alkonycsillaggal' kognitív szempontból triviális, addig 'az Alkonycsillag azonos a Hajnalcsillaggal' egyáltalán nem az. Ugyanez érvényes számos más kifejezés párra is: a 'szívvel rendelkező' (élőlény) – 'vesével rendelkező' (élőlény)¹, a 'víz' – 'H₂O', vagy az 'én' (amennyiben én használom) – 'David Chalmers' kifejezés párokban szereplő tagok koextenzívek (extenziójuk azonos), kognitív és racionális jelentőségük azonban eltérő.

Frege felfogása szerint a jelentés konstitutív módon kapcsolódik a kognitív jelentőség fogalmához: ha két kifejezés kognitív jelentősége eltérő, akkor a kifejezések jelentése is különbözik. A jelentés több tehát az extenziónál. Frege ezért azt feltételezi, hogy a jelentésnek az extenzió kívül van egy másik aspektusa is: a jelentéstartalom². Azaz ha két kifejezés kognitív szempontból eltérő, akkor jelentéstartalmuk az, ami különbözik. Frege példájával szemlélve mindezt: mivel 'az Alkonycsillag azonos a Hajnalcsillaggal' állítás nem triviális, a 'Hajnalcsillag' és az 'Alkonycsillag' nevek

¹ Az angol eredetiben 'renate' – 'cordate'.

jelentéstartalma extenzióik azonossága ellenére is különböző. A fentiek lényegét a következőképpen fejezhetjük ki:

Fregeánus-tétel: Két kifejezés 'A' és 'B' jelentéstartalma akkor és csak akkor azonos, ha az 'A=B' kognitív szempontból nem szignifikáns.

Itt az 'A=B' olyan állítás, amely akkor és csak akkor igaz, ha 'A' és 'B' extenziója azonos. Így például ha 'A' és 'B' szinguláris terminusok, akkor az 'A=B' az 'A=B' azonosságot fejezi ki, ha pedig 'A' és 'B' mondatok, akkor az állítás az 'akkor és csak akkor A, ha B' materiális bikondicionálist jelöli, stb. Ami a tézisben szereplő kognitív jelentőség fogalmát illeti: első megközelítésben azt mondhatjuk, hogy egy állítás kognitív szempontból akkor nem szignifikáns, ha egy racionális lény által triviálisan tudható. Összegezve tehát a jelentéstartalom fregei koncepcióját felfoghatjuk úgy, hogy az hidat képezzen a jelentés és az értelem fogalmai között.

Fontos azonban látni, hogy a jelentéstartalom fogalma annak minden attraktivitása ellenére is nehezen megragadható. Mert pontosan mi is a jelentéstartalom? Mi a kognitív jelentőség? És vajon miként elemezhető a jelentés fogalma? A 20. század közepén számos filozófus, köztük Carnap is, rájött arra, hogy a jelentés – és különösen a jelentéstartalom – fogalmának a megértéséhez a *lehetőség* és a *szükségszerűség* fogalmait is felhasználhatjuk.

Az ilyen típusú magyarázatok általában abból indulnak ki, hogy számos lehetséges módja van annak, ahogyan a világ lehetne, és hogy a lehetséges világgállapotok leírására a nyelvet használhatjuk. Minden nyelvi kifejezés értékelhető a világ aktuális állapotának viszonylatában, és értékelhető a világ valamely alternatív lehetséges állapotának viszonylatában is; az előbbi esetben a kifejezés aktuális extenziójához, utóbbiban pedig egy alternatív lehetséges extenziójához jutunk. Vegyük példaként a 'szívvel rendelkező' és a 'vesével rendelkező' kifejezéseket. Az aktuális világban valamennyi szívvel rendelkező élőlény rendelkezik vesével is, ezért a két terminus extenziója azonos. Nem *szükségszerű* azonban, hogy ez így legyen. Ha a világ másképpen alakult volna, elképzelhető lenne, hogy léteznének olyan vesével rendelkező

² A fregei "Sinn"-t ("sense") a szakirodalom többnyire "jelentés"-nek, vagy "értelem"-nek fordítja. Tekintettel azonban arra, hogy ennek a tradíciónak a követése itt homonimiákat eredményezne (a "reason" és a "meaning" hasonló fordításai miatt) a továbbiakban a fogalmat "jelentéstartalom"-nak fordítom.

élőlények is, akiknek nem lenne szíve. Vagyis egy ilyen alternatív lehetséges világ viszonylatában a két kifejezés extenziója eltérő lenne. Azt mondhatjuk tehát, hogy a 'szívvel rendelkező' és a 'vesével rendelkező' szavak koextenzívek, de nem *szükségszerűen* azok. Carnap ezért azt javasolja, hogy két kifejezést akkor és csak akkor tekintünk azonos *intenzióval* rendelkezőnek, ha azok *szükségszerűen* koextenzívek.³ Eszerint a 'szívvel rendelkező' és a 'vesével rendelkező' kifejezések extenziói azonosak, intenziói azonban eltérők. A fentieket általános formában így írhatjuk fel:

Carnapiánus-tétel: 'A' és 'B' intenziója akkor és csak akkor azonos, ha 'A=B' szükségeszerű.

De mit értünk az intenzió fogalmán? Carnap fejtegetései azt sugallják, hogy az intenzió egy olyan lehetőség-extenzió függvény,⁴ ahol a lehetőségek tere a világ lehetséges állapotainak felel meg. Mit jelent ez? A fentiekben láttuk, hogy egy kifejezés extenziója csak a lehetőségek viszonylatában értelmezhető: egy mondat (mondjuk a 'minden szívvel rendelkező élőlény rendelkezik vesével') különböző lehetőségek vonatkozásában eltérő igazságértékeket vehet fel, egy szinguláris terminus (mondjuk az 'Arisztotelész nevelője') a különböző lehetőségek vonatkozásában más és más individuumokat jelölhet ki, stb. Mindezek fényében egy kifejezés intenziója valóban nem más, mint az a függvény, amely egy kifejezésnek egy lehetőség viszonylatában kijelölt extenziójához hozzárendeli az adott lehetőséget. Így ha két kifejezés *szükségszerűen* koextenzív, akkor azok valamennyi lehetséges világban ugyanazt az extenziót jelölik ki, ezért intenzióik is azonosak. Ha két kifejezés *nem* *szükségszerűen* koextenzív, akkor különböző világokban eltérő extenziókat választanak ki, így intenzióik is eltérők. Az intenzió valóban úgy viselkedik tehát, ahogy a tétel szerint viselkednie kell.

A fentiek fényében azt is kijelenthetjük, hogy az intenzió hidat képez a jelentés és a lehetőség fogalmai között. Mert miképpen a jelentésartalom fogalmát felfoghatjuk a jelentés egy, az értelemhez konstitutív módon kapcsolódó fajtájaként, úgy az intenziót is meghatározhatjuk úgy, mint a jelentés azon típusát, amely konstitutív módon kapcsolódik a lehetőség fogalmához. Továbbá: az intenzió – úgy tűnik – nagymértékben

³ Vö. Carnap (1947), de ugyanezt az állítást megtaláljuk Lewisnél is, l. Lewis (1944).

⁴ Bár a szakirodalom a definíciót Carnapnak tulajdonítja, a definíció Carnap 1947-es *Jelentés és szükségeszerűség* c. művében alig játszik valami szerepet.

úgy viselkedik, ahogy a jelentéstartalomnak viselkednie kell. Hiszen ahogy két kifejezésnek lehet azonos extenziója és eltérő jelentéstartalma, úgy lehet azonos extenziója és eltérő intenziója is. És miképpen a jelentéstartalomról is feltettük, hogy meghatározza az extenziót, úgy az intenzió is meghatározni látszik azt, legalábbis egy világ viszonylatában.

Közvetlen kapcsolatot is létesíthetünk azonban a jelentés és a lehetőség fogalmai között, ha az eddigiek mellé felveszünk egy újabb állítást. Közismert tétel, hogy egy proposíció akkor és csak akkor szükségszerű, ha a priori (vagyis kizárólag az értelem által tudható), vagy – egy másik értelmezés szerint – ha triviális (azaz nem nyújt valós tudást a világról). Az a prioritás és a trivialitás fogalmi lényegében a racionalitás körébe tartozó fogalmak, meghatározásuk ismereteink forrásának kérdésével függ össze. Carnap a tétel trivialitás változatát képviselte, gondolatmenetünk szempontjából azonban célravezetőbb, ha a továbbiakban az aprioricitás fogalmához kapcsolódunk. Ebben a formában a számunkra releváns tézis Kant nevéhez kötődik és a következő módon írható fel:

Kantiánus-tétel: Egy P proposíció akkor és csak akkor szükségszerű, ha a priori.

A Carnapiánus és a Kantiánus tételek összekapcsolásával a következő állításhoz jutunk:

Új-Fregeánus-tétel: 'A' és 'B' intenziója akkor és csak akkor azonos, ha 'A==B' a priori.

Új-Fregeánus-tételről beszélünk, mivel ha elfogadjuk, hogy igaz, akkor valami olyasmit állítunk, ami legalábbis közel áll Frege tételéhez. Nyilvánvaló ugyanis, hogy az a prioritás szorosan összefügg a kognitív inszignifikancia fogalmával: ha egy proposíció kognitív szempontból nem jelentős, akkor feltehető, hogy a priori. És ezen az sem változtat, hogy az állítás megfordítása nem teljesen egyezik azzal, ahogyan Frege a kognitív jelentőség fogalmát meghatározta: számos olyan logikai és matematikai proposíció van ugyan, amely akkor is bír kognitív jelentőséggel, ha a priori, a kognitív inszignifikancia fogalma akkor is szorosan összefügg az a prioritás fogalmával. Gondoljunk csak az olyan kognitív szempontból jelentős azonosságállításokra, mint amilyen 'az Alkonycsillag azonos a Hajnalcillaggal', a 'víz H₂O', vagy mint az 'én David

Chalmers vagyok' – valamennyi a posteriori igaz. Ezért ha az új-Fregeánus-tézis helytálló, akkor az 'Alkonycsillag' és a 'Hajnalcsillag', a 'víz' és a 'H₂O', valamint az 'én' és a 'David Chalmers' kifejezések intenziói eltérők. Egyszóval, az intenzió Frege jelentéstartalom fogalmához igencsak hasonlóan viselkedik.

Ezen a ponton megállapíthatjuk tehát, hogy a lehetőség fogalma valóban segítségünkre van a jelentés és az értelem fogalmi közötti összefüggés megvilágításában. Mint láttuk, a jelentés fogalmát a lehetőség fogalmának a felhasználásával alkothatjuk meg, és összefüggésbe hozhatjuk azzal az állítással, hogy a lehetőség konstitutív módon kapcsolódik az értelem fogalmához. A jelentés, az értelem és a lehetőség fogalmi között kapcsolatot hozhatunk létre, amelynek a lényegét az alábbi tézissel ragadhatjuk meg: az intenzió a jelentéshez kapcsolódó fogalom, ahol is a jelentést a lehetőség egy olyan fogalma segítségével definiáljuk, amely konstitutív módon összefügg az értelem fogalmával.

Az így létrejött "arany háromszöget", mint említettük, Kripke törte szét azért, hogy megszüntette a kapcsolatot az értelem és a lehetőség között. Kripke érve szerint a Kantiánus tézis hamis: számos olyan proposíció van, amely szükségszerűen igaz ugyan, a priori mégsem tudható. Kripke egyik klasszikus példájával élve: ha az Alkonycsillag az aktuális világban azonos a Hajnalcsillaggal, akkor nem lehetséges olyan világ, ahol ez nem így van: az Alkonycsillag ugyanis szükségszerűen azonos a Vénusz bolygóval, és a Hajnalcsillag is szükségszerűen azonos vele. Így bár 'az Alkonycsillag azonos a Hajnalcsillaggal' állítás a priori módon nem tudható, mégis szükségszerű. Általánosabban fogalmazva: Kripke amellettt érvel, hogy a tulajdonnevek és a természeti fajtanévek merev jelölők, vagyis minden lehetséges világban ugyanazt az extenziót jelölik ki. Következésképpen bármely igaz azonosságállítás, amely ilyen terminusokat tartalmaz, szükségszerű. Például a 'víz H₂O' állítás szükségszerű, és a posteriori. Ugyanez érvényes az indexikálisokat tartalmazó állításokra is: az 'Én David Chalmers vagyok' kijelentés (ha e tanulmány írója állítja) ugyancsak a posteriori szükségszerű állítás. Ha mármint Kripkének igaza van, és Kant tétele hamis, akkor nem nehéz kimutatni, hogy az új-Fregeánus tétel is hamis. Mivel 'az Alkonycsillag azonos a Hajnalcsillaggal' állítás szükségszerű, az 'Alkonycsillag' és a 'Hajnalcsillag' kifejezések valamennyi lehetséges világban a Vénusz bolygót jelölik ki, tehát intenziójuk azonos. Az 'Alkonycsillag' és a 'Hajnalcsillag' közötti ekvivalencia ugyanakkor a posteriori és kognitív szempontból jelentős, ezért azt is kijelenthetjük, hogy a kognitív szempontból

és racionálisan eltérő kifejezéspárok intenziója is lehet azonos: gondoljunk csak az 'Alkonycsillag' – 'Hajnalcsillag', a 'víz' – 'H₂O', vagy az 'én' – 'Davis Chalmers' kifejezéspárokra. Következésképpen az új-Fregeánus tétel hamis, az intenziók pedig nem viselkednek többé úgy, mint Frege jelentéstartalom fogalma.

Kripke érintetlenül hagyja tehát a Carnap által javasolt kapcsolatot a jelentés és a lehetőség fogalmai között, de megszünteti mind az értelem és a lehetőség közötti kanti, mind a jelentés és a jelentéstartalom közötti fregei összefüggést. Ez nagyjából megegyezik a kortárs filozófia azon bevett nézetével, miszerint a jelentés és a lehetőség fogalmai összefüggnek egymással, de egyikük sem kapcsolódik az értelem fogalmához.

1.2 A kétdimenziós szemantika

Jóllehet a kortárs filozófusok többsége elfogadja Kripkének a Kantiánus-tétellel szemben felsorakoztatott érveit, sokan szívesen fenntartanák azt a véleményüket, hogy Frege-nak *egy dologban* mégiscsak igaza volt. Abban az intuíciójában ugyanis, hogy az 'Alkonycsillag' és a 'Hajnalcsillag' (vagy a 'víz' – 'H₂O', az 'én' – 'David Chalmers', stb.) kifejezések jelentésüknek legalább néhány aspektusában különböznek egymástól, nevezetesen azokban, amelyek megfeleltethetők az okfejtésben és a tudásban játszott eltérő szerepeiknek. Talán fenntartható lenne ez a tézist úgy is, hogy megszüntetjük a jelentés és a lehetőség fogalmai közötti carnapi kapcsolatot. A kétdimenziós szemantika stratégiája azonban más: az elmélet a lehetőség fogalmának olyan értelmezésével próbálkozik, amely az eddiginél nagyobb mértékben juttatja érvényre a jelentés fregei aspektusait.

A kétdimenziós szemantika alapgondolata az, hogy egy nyelvi kifejezés extenziója kétféleképpen függ a világ lehetséges állapotaitól: a kifejezés aktuális extenziója az aktuális világ jellegétől függ, ahol a kijelentés elhangzik; a kifejezés tényellentétes extenziója pedig azon tényellentétes világ sajátosságainak a függvénye, ahol a kijelentés értékelésére sor kerül. A kétdimenziós szemantika e kétféle függési viszonyoknak megfelelően a kifejezések kétféle intenzióját különbözteti meg és azokra úgy tekint, mint a jelentés két dimenziójára.

Az intenziók elkülönítése a lehetőségekről való gondolkodás két eltérő módjának felel meg. Egy kifejezés elsődleges intenziójához (a jelentés elsődleges dimenziójához)

akkor férhetünk hozzá, ha a lehetőségekre a világ aktuális létezési módjaiként gondolunk. Ezekben az esetekben a *lehetőségeket aktuálisokként gondoljuk el*. A kifejezések másodlagos intenzióját (a jelentés másodlagos dimenzióját) pedig úgy tárhatjuk fel, ha elfogadjuk, hogy az aktuális világ rögzített, és a lehetőségekre úgy tekintünk, mint azokra a módokra, ahogyan a világ alakulhatott volna. Ekkor a *lehetőségeket tényellentéteseknek gondoljuk*. Másképp fogalmazva: a lehetséges világokat elgondolhatjuk úgy is, mint nyelvi kifejezéseink kontextusait, de úgy is, mint e kifejezések értékelésének körülményeit. Így ha egy kifejezést egy lehetséges világ vonatkozásában értékelünk, más eredményhez juthatunk akkor, ha a lehetséges világot aktuálisnak, és máshoz akkor, ha tényellentétesnek tekintjük.

A kortárs filozófiában a lehetőségekről való gondolkodás második módja jóval gyakoribb mint az első. Nem nehéz kimutatni, hogy Kripke érveinek a háttérében is ez a felfogás áll. Tekintsük ennek illusztrációjaképpen azt a lehetőséget, ahol az esti égbolt legfényesebb csillaga egy a Föld körül keringő szatellit, és ahol a Vénusz bolygó csak reggel látható. Ha ezt a lehetőséget tényellentétesként gondoljuk, nyilvánvaló, hogy azt nem olyan világgént írhatjuk le, ahol az Alkonycsillag, példának okáért, a Marssal azonos, sokkal inkább olyanként, ahol az Alkonycsillag (és a Hajnalcsillag) éjszaka nem látható. E tényellentétesnek tekintett lehetőség vonatkozásában tehát a 'Hajnalcsillag' kifejezés a Vénuszt jelöli ki. Ennélfogva a 'Hajnalcsillag' és az 'Alkonycsillag' másodlagos intenziói ezen lehetőség viszonylatában – de minden olyan lehetőség viszonylatában is, ahol a Vénusz létezik – a Vénusz bolygót jelölik. A példa jól mutatja tehát, hogy az intenzió és a kognitív jelentőség fogalmai közötti kripkei törést ez a számunkra már ismerős intenzió eredményezi.

A lehetőségekről való gondolkodás másik módja kevésbé megszokott a kortárs filozófiában. Érdeemes tehát röviden szemléltetnünk. Példánkhoz visszatérve: ha a fentiekben leírt lehetőséget a világ aktuális létezési módjaként értelmezzük, akkor azt mondhatjuk, hogy az 'Alkonycsillag' kifejezés az aktuálisnak tekintett világban egy szatellitre referál. Ezen aktuális lehetőség vonatkozásában tehát az 'Alkonycsillag' aktuális extenziója nem a Vénusz, hanem a szatellit. Ennélfogva az 'Alkonycsillag' elsődleges intenziója a vizsgált lehetőséghez a szatellit, a 'Hajnalcsillag' viszont a Vénuszt rendeli. A különbség azzal magyarázható, hogy – jóllehet a kifejezések referensei a dolgok állása szerint egybeesnek –, aktuális extenzióik rögzítése meglehetősen eltérő módokon történt. Ez pedig azt a feltételezést is megengedni látszik,

hogy a jelentés elsődleges dimenziója a másodlagosnál alkalmasabb arra, hogy kapcsolatot teremtsen az értelem és a kognitív jelentőség fogalmai között.

Mielőtt a fenti feltételezést néhány további példa segítségével ellenőriznénk, tennünk kell még két megjegyzést. Elsőként azt, hogy a jelentés másodlagos dimenziójában értékelt lehetőségeket hagyományosan lehetséges világokként gondoljuk el. Az elsődleges dimenzióban értékelt lehetőségek fogalma azonban ettől egy kicsit eltérő. Ezek a lehetőségek a világ természetét a világ egy beszélőjének a perspektívájából reflektálják. Ezért számos szempontból előnyösebb, ha azokat nem lehetséges, hanem *központosított világokként (V)* értelmezzük: olyan "központtal kitüntetett" világokként tehát, amelyek központja egy individuum és egy időpillanat rendezett párjaként írható fel. Vagyis a világ központját úgy is elgondolhatjuk, mint a világ egy beszélőjének a perspektíváját.

Az eddigiekben – s ez a második megjegyzés – szándékosan nem explikáltuk pontosan, hogy hogyan is értelmezhető az elsődleges és a másodlagos intenzió, a jelentés elsődleges és másodlagos dimenziójának a fogalma. Ennek az az oka, hogy ezeket a fogalmakat, amint azt a későbbiekben látni fogjuk, az egyes keretelméletek meglehetősen eltérő módokon definiálják. Ezért aztán példákat hozni e dimenziók vizsgálatára meglehetősen "fogós" feladat. Következő példánkban néhány olyan kétdimenziós elemzést mutatunk be, amelyekhez akkor jutunk, ha az elsődleges dimenziót – ahogy azt a fentiekben már sejtettük – Frege jelentéstartalom fogalmához közelítjük. A továbbiakban látni fogjuk, hogy hogyan dolgozható ki részleteiben is ez az értelmezés. A példákban az elsődleges intenzió helyett az "1-intenzió" kifejezés, a másodlagos intenzió helyett pedig a "2-intenzió" kifejezés szerepel.

Tekintsük elsőként 'az Alkonycsillag azonos a Hajnalcsillaggal' állítást. Egy aktuálisnak tekintett központosított világban ez nagyjából akkor igaz, ha a központból látható Hajnalcsillag megegyezik az Alkonycsillaggal, egy tényellentétesnek tekintett világban pedig akkor, ha Vénusz = Vénusz. Mivel az 'Alkonycsillag' az aktuális világban az Alkonycsillagra rögzített, a kifejezés 1-intenziója egy adott központosított világban az Alkonycsillagot jelöli ki. Hasonlóképp, a 'Hajnalcsillag' 1-intenziója egy központosított világban a Hajnalcsillagot jelöli ki. Más a helyzet tényellentétes környezetben. Mivelhogy ekkor mindkét terminus merev jelölőként viselkedik, 2-intenzióik mindenütt aktuális referenseiket választják ki. Vagyis az 'Alkonycsillag' és a 'Hajnalcsillag' 2-intenziója minden világban a Vénusz bolygó.

Második példánk a 'víz H_2O ' mondat. Egy aktuálisnak tekintett központosított világban ez nagyjából akkor igaz, ha a világ központja körül található átlátszó, iható folyadék kémiai struktúrája egy meghatározott mintázatot mutat, egy tényellentétesnek tekintett világban pedig akkor, ha $H_2O = H_2O$. Mivel a 'víz' referenciája az aktuális világban olyan meghatározott felszíni tulajdonságokat mutató anyagra rögzített, amelyhez a beszélő egy meghatározott módon viszonyul, a kifejezés 1-intenziója egy adott központosított világban nagyjából az eképpen meghatározott anyagot jelöli ki. Hasonlóképp, a ' H_2O ' 1-intenziója egy központosított világban a megfelelő típusú kémiai struktúrával rendelkező anyagot jelöli ki. Tényellentétes környezetben ezek a terminusok is merev jelölőként viselkednek, 2-intenzióik tehát mindenütt a H_2O -t választják ki.

Vegyük végül az 'Én filozófus vagyok' mondatot. Egy aktuálisnak tekintett központosított világban a kijelentés akkor igaz, ha a világ központjában lévő lény filozófus, egy tényellentétesnek tekintett világban pedig akkor, ha a mondatot kijelentő David Chalmers az adott világban filozófus. Mivel az 'én' referenciája az aktuális világban arra a szubjektumra rögzített, aki az adott példányt (token) kijelenti, az 'én' 1-intenziója egy adott központosított világban a központban lévő szubjektumot jelöli ki. Más a helyzet tényellentétes környezetben. Mivelhogy ekkor az 'én' merev jelölőként viselkedik, 2-intenziója mindenütt a szó aktuális referensét (esetünkben David Chalmerst) választja ki. A 'filozófus' ellenben leíró terminus: 1- és 2-intenziója egyaránt bizonyos tulajdonságokkal rendelkező élőlényekre utal.

Érdeemes az elemzésekből kirajzolódó két mintára felfigyelnünk. Először is, az első két mondat szükségszerű (legalábbis ha elfogadjuk Kripke érveit), és 2-intenzióik minden világban igazak; a harmadik mondat kontingens igazságot tükröz, és 2-intenziója néhány világban hamis. Egy mondat – mondhatnánk tehát – akkor és csak akkor szükségszerű, ha szükségszerű 2-intenzióval rendelkezik. Ez pedig – ha így van – közvetlenül megfeleltethető a Carnapiánus-tételeknek: a 2-intenzió valóban úgy kerül meghatározásra, hogy két kifejezés 2-intenziója akkor legyen azonos, ha azok szükségszerűen ekvivalensek. Másodszer, mindhárom mondat a posteriori, és mindegyik 1-intenziója néhány központosított világban hamis. Ezt a megfigyelést nyilvánvalóan kiegészíthetjük azzal az állítással, hogy az a priori mondatokat pedig – mint amilyen (talán) a 'minden aggregény nőfén' vagy 'az Alkonycsillag (ha létezik) látható este' – felfoghatjuk úgy, mint amelyek 1-intenziója minden központosított

világban igaz. Ezért legalábbis csábító az a meghatározás, hogy egy mondat akkor és csak akkor a priori, ha szükségszerű 1-intenzióval rendelkezik. Ha pedig ez így van, akkor nyilvánvalóan az új-Fregeanus tételnek is megfelel: hiszen felvethetnénk, hogy két kifejezés intenziója akkor és csak akkor legyen azonos, ha a priori ekvivalensek. Ennek illusztrálásaképpen azt is megjegyezhetjük, hogy az 'Alkonycsillag' és a 'Hajnalcsillag', valamint a 'víz' és a 'H₂O' kifejezések 1-intenziójában megmutatkozó különbség szorosan kapcsolódni látszik ahhoz, hogy a priori nem-ekvivalensek. Mindezek az állítások persze mélyebb elemzést igényelnek. Ám a fenti példákban szereplő kifejezések általános viselkedését további elemzéstől függetlenül is jellemezhetjük: a kifejezések 1-intenziójában megmutatkozó különbségek nagyjából megfelelnek e kifejezések kognitív jelentőségében megmutatkozó különbségeknek. Ez pedig azt jelenti, hogy az 1-intenzió *quasi-Fregeanus* intenzió.

A fenti példák 1-intenziójának és 2-intenziójának segítségével a kétdimenziós intenziót is definiálhatjuk. A fentiekben láttuk, hogy miképpen egy kifejezés extenziója függ attól, hogy az aktuális világ milyen, úgy egy kifejezés 2-intenziója is annak függvénye, hogy az aktuális világ hogyan alakult. Egy kifejezés kétdimenziós intenziója ezt a függőséget ragadja meg: felfoghatjuk úgy, mint egy központosított világokból és 2-intenziókból, vagy – ezzel egyenértékű módon – központosított világok rendezett párosaiból és igazságértékekből álló függvényt. Az 'Alkonycsillag' esetében például a kifejezés kétdimenziós intenziója egy V központosított világot rendel a kifejezés 2-intenziójához, amely minden W lehetséges világban V Alkonycsillagát választja ki. Egy kifejezés aktuális 2-intenziója a beszélő aktuális központosított világán értékelt kétdimenziós intenzióknak felel meg: vegyük például azt az esetet, hogy a Vénusz bolygó az aktuális világ Alkonycsillaga. Ekkor az 'Alkonycsillag' 2-intenziója minden világban a Vénuszt jelöli ki. Egy kifejezés 1-intenzióját a kétdimenziós intenzió "diagonalizálásával" ("diagonalizing") kapjuk meg: a kifejezést elsőként egy központosított világ vonatkozásában értékeli, majd az eredményül kapott 2-intenziót értékeli ugyanazon, ám központjától megfosztott világon. Tehát a kétdimenziós intenziót úgy gondolhatjuk el, mint ami arra szolgál, hogy egy kifejezés segítségével attól függően értékeliünk tényellentétes világokat, hogy melyik világ válik aktuálissá.

[...]

Irodalom

- Bealer, G. (1996): A Priori Knowledge And The Scope Of Philosophy. *Philosophical Studies* 81, 121-42.
- Block, N. (1991): What Narrow Content is Not. In: B. Loewer And G. Rey, (Eds): *Meaning In Mind: Fodor And His Critics*. Oxford, Blackwell.
- Block, N. And Stalnaker, R. (1999): Conceptual Analysis, Dualism, and the Explanatory Gap. *Philosophical Review* 108, 1-46.
- Braun, D. (1996): Demonstratives and their Linguistic Meanings. *Nous* 30, 145-73.
- Brown, C. (1986): What is a Belief State? *Midwest Studies in Philosophy* 10, 357-78.
- Byrne, A. (1999): Cosmic Hermeneutics. *Philosophical Perspectives* 13, 347-83.
- Carnap, R. (1947): *Meaning And Necessity*. University Of Chicago Press.
- Chalmers, D.J. (1994): The Components of Content. Manuscript.
[Http://Www.U.Arizona.Edu/~Chalmers/Papers/Content.Html](http://www.U.Arizona.Edu/~Chalmers/Papers/Content.Html).
- Chalmers, D.J. (1996): *The Conscious Mind: In Search Of A Fundamental Theory*. Oxford University Press.
- Chalmers, D.J. (1999): Materialism and the Metaphysics Of Modality. *Philosophy And Phenomenological Research*.
[Http://Www.U.Arizona.Edu/~Chalmers/Papers/Modality.Html](http://www.U.Arizona.Edu/~Chalmers/Papers/Modality.Html)
- Chalmers, D.J. (2002e): The Nature of Epistemic Space.
[Http://Www.U.Arizona.Edu/~Chalmers/Papers/Espace.Html](http://www.U.Arizona.Edu/~Chalmers/Papers/Espace.Html)
- Chalmers, D.J. (2002n): Consciousness and Its Place in Nature. In: S. Stich and F. Warfield, (eds): *Blackwell Guide To Philosophy Of Mind*. Oxford, Blackwell.
- Chalmers, D.J. (2002p): Does Conceivability Entail Possibility? In: T. Gendler and J. Hawthorne, (eds): *Imagination, Conceivability, And Possibility*. Oxford University Press. 145-201.

Chalmers, D.J. (2002s): On Sense And Intension.

[Http://Www.U.Arizona.Edu/~Chalmers/Papers/Intension.Html](http://www.U.Arizona.Edu/~Chalmers/Papers/Intension.Html)

Chalmers, D.J. (2002t): The Tyranny Of The Subjunctive.

[Http://Www.U.Arizona.Edu/~Chalmers/Papers/Tyranny.Txt](http://www.U.Arizona.Edu/~Chalmers/Papers/Tyranny.Txt)

Chalmers, D.J. & Jackson, F. (2001): Conceptual Analysis And Reductive Explanation.

Philosophical Review 110, 315-360.

Crossley, J.N. And Humberstone, I.L. (1977): The Logic Of 'Actually'. *Reports On*

Mathematical Logic 8, 11-29.

Davies, M. & Humberstone, I.L. (1981): Two Notions Of Necessity. *Philosophical*

Studies 58, 1-30.

Dennett, D.C. (1982): Beyond Belief. In: A. Woodfield, (ed): *Thought And Object*.

Oxford, Oxford University Press.

Evans, G. (1977): Reference and Contingency. *The Monist* 62, 161-89.

Fodor, J.A. (1987): *Psychosemantics: The Problem of Meaning*. In: *The Philosophy of*

Mind. MIT Press.

Frege, G. (1892. Über Sinn und Bedeutung. Translated In: P. Geach and M. Black,

(eds): *Translations From the Philosophical Writings Of Gottlob Frege*. Oxford:

Blackwell, 1952.

Garcia-Carpintero (1998): Indexicals as Token-Reflexives. *Mind* 427, 529-63.

Jackson F. (1998): *From Metaphysics To Ethics: A Defense of Conceptual Analysis*.

Oxford, Oxford University Press.

Kaplan, D. (1979): Dthat. In: P. Cole, (ed): *Syntax and Semantics*. New York, Academic

Press.

Kaplan, D. (1989): Demonstratives. In: J. Almog, J. Perry, and H. Wettstein, (eds):

Themes from Kaplan. Oxford, Oxford University Press.

Kripke, S. A. (1980): *Naming and Necessity*. Cambridge, Harvard University Press.

Lewis, D. (1979): Attitudes *De Dicto* And *De Se*. *Philosophical Review* 88, 513-43.

- Lewis, D. (1986): *On The Plurality of Worlds*. Oxford, Blackwell.
- Lewis, D. (1994): Reduction of Mind. In: S. Guttenplan, (ed): *Companion to The Philosophy of Mind*. Oxford, Blackwell.
- Peacocke, C. (1992): Scenarios, Concepts, and Perception. In: T. Crane, (ed): *The Contents of Experience*. Cambridge University Press.
- Putnam, H. (1975): The Meaning of 'Meaning'. In: K. Gunderson, (ed.): *Language, Mind, and Knowledge*. Minneapolis, University Of Minnesota Press.
- Stalnaker, R. (1978): Assertion. In: P. Cole, (ed.): *Syntax and Semantics: Pragmatics, Vol. 9*. New York, Academic Press.
- Stalnaker (1999): *Content and Context* (Foreword). Oxford, Oxford University Press.
- Stalnaker, R. (2001): On Considering A Possible World as Actual. *Proceedings of the Aristotelian Society*, Supplementary volume 65, 141-156.
- Stalnaker, R. (1990): Narrow Content. In: C.A. Anderson and J. Owens, (eds): *Propositional Attitudes*. Stanford Center for the Study of Language and Information.
- Stalnaker, R. (1991): How to Do Semantics for the Language of Thought. In: B. Loewer and G. Rey, (eds): *Meaning in Mind: Fodor and His Critics*. Oxford, Blackwell.
- White, S. (1982): Partial Character and The Language of Thought. *Pacific Philosophical Quarterly* 63, 347-65.
- White, S. (1991): Narrow Content and Narrow Interpretation. In: *The Unity Of The Self*. MIT Press.

(Fordította: Szabó Erzsébet)

(Chalmers, D. J. (2002): The Foundations of Two-Dimensional Semantics. In: *Two-Dimensionalism*. European Review of Philosophy. M. Garcia-Carpintero and J. Macia, (eds). <http://www.u.arizona.edu/~chalmers/>)

SZABÓ ERZSÉBET

Ikerföldek, episztemikus világok, szövegvilágok:

a referencia kauzális-történeti elméletének narratológiai vonatkozásai

Az alábbiakban a *fikcionálisnak tekintett* narratív szöveg, azon belül is az *irodalminak tekintett* narratív szöveg (a továbbiakban: a narratív irodalmi szöveg)¹ jelentéséről lesz szó. Azt vizsgálom, hogy kiterjeszhető-e a *kauzális-történeti referenciaelméletként* számontartott referenciaelmélet érvénye a fikcionalitás területére, s ha igen, akkor milyen következményekkel jár ez a kiterjesztés a narratív irodalmi szövegek értelmezésére nézve. Hipotézisem az, hogy a kauzális-történeti referenciaelmélet a kétdimenziós szemantika egyes meglátásainak felhasználásával és a jelentés "Frege-Russell-féle" leíró elméletének kényszerű integrálásával egységes magyarázó rendszert kínál e szövegek értelmezéséhez.

A dolgozat két részre tagolódik. Az elsőben a tulajdonnevek és a természeti fajtanevek referenciájának a kérdése kapcsán kidolgozott kauzális-történeti referenciaelmélet két klasszikus koncepcióját tárgyalom. Az elmélet alapváltozatát a legegyszerűbb eset, a tulajdonnevek referenciájának a tárgyalásán keresztül Saul A. Kripke gondolatmenetét követve mutatom be. A referenciaelmélet kiterjesztését Hilary Putnamnak a természeti fajtanevek extenzójával kapcsolatos vizsgálódásai alapján tekintem át. A fejtegetések során mindkét esetben kitérek arra, hogy az elmélet adott változata milyen megoldást kínál a fikcionalitás, pontosabban a fikcionális tulajdonnevek (Kripke) és – implicit módon – a *fikcionálisnak tekintett narratív irodalmi szövegek* (Putnam) értelmezésének a problémájára. A dolgozat második részében Putnam értelmezésével foglalkozom.

Lássuk tehát először a referencia kauzális-történeti elméletének két klasszikus változatát. Elsőként, mint azt már említettem, az elmélet Kripke által kidolgozott alapváltozatát, majd Putnam-féle kiterjesztését tárgyalom. A tárgyalás során nem térek ki az elmélet egyéb változataira.² Nem vizsgálom az elmélettel szemben felhozott

¹ A fikcionalitás és az irodalmiság *pragmatikai* felfogásának vonatkozásában vö. Bernáth 1978, Ronen 1994, Scheffel 1997.

² A kérdésről jó áttekintést nyújt Schwartz 1977 – a kötet David Kaplan, Alvin Plantinga, Keith Donnellan, stb. tanulmányai mellett egy átfogó bibliográfiát is tartalmaz –, valamint Braun 2003.

klasszikus ellenvetéseket sem,³ mivel hatékonyságuk az általam tárgyalt két szerző álláspontjával szemben elenyésző: Kripke, alapvonalakban kidolgozott koncepciója további finomításának szükségességére utalva, maga is megfogalmazta őket,⁴ Putnam álláspontjával szemben pedig tarthatatlanok.

1. A referencia kauzális-történeti elmélete

1.1 Az elmélet alapváltozata: Saul A. Kripke és a tulajdonnevek. "Nixon" és "Sherlock Holmes"

A kauzális-történeti referenciaelméletként számon tartott referenciaelmélet hozzátétőlegesen kidolgozása az amerikai filozófus és logikus Saul A. Kripke nevéhez köthető. Kripke 1970-ben a Princeton University-n tartott és a *Naming and Necessity* című művében összegyűjtött előadásaiiban⁵ többek között egy, az azonosság kérdésköréhez, pontosabban a világokon és idősíkokon át érvényes azonosság kérdésköréhez tartozó jelentéselméleti kérdést vizsgál: vajon van-e különbség "A Hajnalcsillag azonos az Alkonycsillaggal" és a "Nixon az az ember, aki megnyerte a választásokat" típusú azonosság-állítások között?⁶ Érvényes-e ez utóbbi világokon és idősíkokon át? Más szóval, helyes-e a jelentés Fregének és Russelnek tulajdonított leíró elmélete,⁷ amely szerint a nevek értelmét olyan határozott leírásokkal adhatjuk meg, amelyeket a név jelölete kielégít? Vajon meghatározza-e az értelem a jelöletet?

Kripke azt állítja, hogy a két azonosítás különbözik, hiszen – így az intuitív érvelés – "bár az előfordulhatott volna, hogy 1970-ben olyan valaki az USA elnöke, aki különbözik az 1970-es amerikai elnöktől (lehetett volna például Humphrey az elnök), Nixonon kívül senki más nem lehetne Nixon"⁸, a Hajnalcsillagon kívül semmi más nem lehetne a Hajnalcsillag, az Alkonycsillagon kívül pedig semmi más nem lehetne az

³ Vö. pl. Evans 1973, Chisholm 1979, Devitt 1981, Wilson 1982, Sterelny 1983.

⁴ Kripke többször is hangsúlyozza, hogy célja nem egy, a nevek leíró elméletét felváltó új elmélet részletes kidolgozása; nézeteit csupán főbb vonalakban vázolja.

⁵ Kripke 1972/1981. Magyar fordításban mindeztidáig csak részletek jelentek meg. Vö. Kripke 1997. (A továbbiakban a tanulmány magyarul még nem publikált részeire saját fordításom alapján hivatkozok – Sz.E.)

⁶ Az angol eredetiben a két tulajdonnevet, illetőleg a tulajdonnevet és a határozott leírást a "be" ("lenni") ige egyes szám 3. személyű alakja kapcsolja össze. Mivel a magyar nyelvben a névszói állítmányhoz nem járul ige, a probléma, amelyet itt Kripke tárgyal, az angolban és a magyarban grammatikailag eltér, logikailag azonban megegyezik.

⁷ Jóllehet az értelmezés körül vita van, én itt Kripke interpretációját követem.

⁸ Kripke 1997: 417.

Alkonycsillag. Vagyis míg a határozott leírások referenciája "a világ egyes lehetséges állapotaiban"⁹, vagy a különböző idősíkokban *eltérhet* a valóstól¹⁰, addig a tulajdonnevek *merev jelölők*, azaz minden lehetséges világban (és idősíkokban¹¹) ugyanazt az objektumot jelölik ki – feltéve persze, hogy az ott létezik. Kripke ugyanis azt nem követeli meg, hogy az objektumok minden lehetséges világban létezzenek is. Szemantikája megengedi az individuumok (objektumok) leltárának változását a különböző definíciós tartományok között. Visszatérve azonban az azonosság problémaköréhez: a szerző előadásaiban arra a következtetésre jut tehát, hogy a két azonosítás jelentésének, – az igazságfeltételeken alapuló jelentésméletekkel szólva: igazságértékének – a különbségét a jelölők merevségének a tétele magyarázza. A mondatok jelentése eltérő, hiszen míg a tulajdonnevek azonosságát állító, és a valós világra igaz kijelentések a jelölés merevsége miatt valamennyi lehetséges világban is igazak, addig a tulajdonneveket és leírásokat azonosító mondatok esetében ez nem szükségképpen van így. A leíró kijelentések modális kontextusokban másként viselkednek. E meglátás konzekvenciáit végiggondolva a szerző egy, a (metafizikai) *szükségyszerűség* és az (episztemológiai) *a prioritás* – Kantnál még összetartozó – fogalmihoz kapcsolódó felismerést is körvonalaz: egy tulajdonneveket azonosító, "a=b" típusú, valamennyi lehetséges világban igaz kijelentés *szükségyszerű*, mindazonáltal nemcsak a priori tudható, hanem empirikus, *a posteriori* megismerhető igazságot is kifejezhet. A Nixon-típusú azonosítások ellenben általában *a posteriori kontingensek*. De hogyan kapcsolódik mindehhez a kauzalitás?

A fentiekben láttuk, hogy az egyedi létezők világokon keresztül érvényes azonosításának problémája Kripke szerint azért nem okoz problémát, mert meggyőződése szerint a név referáló funkciója független a nyelvhasználóknak a dolgokra vonatkozó tudásától: az egyedi dolgok azonosítása nem alapvető tulajdonságaik (Frege, Russell), vagy releváns tulajdonságaik egy nyalábja (Searle), illetve családja (Wittgenstein)¹² alapján történik, hanem azáltal, hogy képesek vagyunk

⁹ Kripke e művében a "tényellenetes" / "kontrafaktuális helyzet" (a magyar fordításban helytelenül: "tényellenes helyzet"), vagy "a világ egy lehetséges módja" / állapota" / "története" terminusok bevezetését javasolja a "lehetséges világ" terminus helyett, amely szerinte félrevezető és zavartkeltő lehet. A fogalomhasználatról lásd Huoranszki 2001: 133-167.

¹⁰ Kripke érve arra a megfigyelésre támaszkodik, hogy "bármilyen F jelentést feltételezzünk is egy a névről, 'a lehet, hogy nem F' igaz." Vö. Read 2001: 137. Kripke természetesen nem zárja ki azt sem, hogy léteznek merev leírások is.

¹¹ Kripke a neveknek ezt a tulajdonságát később "a nevek temporális merevségének" nevezi. Vö. pl. Kripke 1979.

¹² Vö. Frege 1969, Russel 1956, Searle 1971, Wittgenstein 1953.

rájuk mereven utalni. De vajon miért és hogyan? Kripke azt állítja, hogy a referálás képessége egy, a nyelvhasználók közötti *kauzális / kommunikációs / történeti láncolat*¹³ fennmaradásától függ, amely a mindenkori aktuális nyelvhasználótól a név bevezetőjéig vezet. A név bevezetője az, aki egy kezdeti esemény, egyfajta "keresztelés" során (initial baptism) az *osztentív úton* meghatározott, vagy a *leírással* kijelölt (stipulated)¹⁴ objektumhoz *kauzálisan*¹⁵ egy nevet kapcsol. Ezzel rögzíti a név eredeti referenciáját, és egyben meghatározza a névadásnál jelenlévők nyelvhasználatát. A név használatának az elsajátítása a továbbiakban is egy *kauzális folyamat* során történik, ahol is a név és az objektum kapcsolata a névadásnál jelenlévő és a jelen nem lévő, majd a korábbi és a későbbi nyelvhasználók közötti *kauzális / kommunikációs / történeti interakciók* során rögzül és hagyományozódik: minden egyes aktuális jelhasználó *szándéka* az, hogy nevet helyesen, vagyis ugyanazzal a referenciával használja, mint az, akitől a nevet hallotta, és mint valamennyi, a láncolatban *előtte lévő tag*. Kripke – Strawson bírálva¹⁶ – azt is megjegyzi, hogy a beszélőnek, ahhoz, hogy helyesen referáljon, azt sem kell feltétlenül tudnia, hogy a nevet kitől hallotta, mivel a referencia meghatározásánál nem a beszélő véleménye szerinti láncolat és referencia (későbbi írásaiban Kripke ez utóbbit "speaker's reference"-nek, azaz a beszélő vélekedése szerinti referenciának nevezi), hanem a név használói között *ténylegesen fennálló kauzális, kommunikációs, vagy történeti láncolat* (a későbbiekben: szemantikai referencia) a mérvadó.¹⁷ A nevek merev, referenciális használatát tehát nem az intenzió (valamely a nevekkel társítható leírás, vagy "Sinn") ismerete és nem is a beszélő vélekedései, hanem a nyelvhasználók közötti *tényleges kauzális / kommunikációs / történeti (nem-episztemikus) láncolat* teszi lehetővé. E láncolat biztosítja, hogy az aktuális beszélő a nevet végső soron úgy használja, mint az, aki azt a *valós világban eredetileg bevezette*, és azok, akik az elnevezéskor jelen voltak.

De vajon mi a helyzet a fikcionális tulajdonnevekkel? Kripke a *Naming and Necessity* első kiadásában (1972) nem beszélt erről a kérdésről; a problémát csak egy, a tanulmány 1980-as új kiadásához írt kiegészítő részben tárgyalja – ott is mindössze két

¹³ Kripke distinkció nélkül használja a megjelöléseket.

¹⁴ Kripke szerint u.i. a leírás, bár nem része a név jelentésének, kijelölheti a referenst. Ez az álláspont annyiban tér el a leíró elméletektől, hogy Kripkénél a leírás, miután betöltötte ezt a feladatot, többé nem játszik szerepet a név referenciájának meghatározásában.

¹⁵ A név egyedüli oka a rámutatással, vagy leírással kijelölt objektum.

¹⁶ Strawson volt az első, aki a referálás képességét a nyelvhasználók közötti kauzális láncolattól tette függővé. Vö. Strawson 1959: 181.

¹⁷ Kripke 1977. Kripke itt többek között arra hoz példát, hogy a kommunikáció akkor is sikeres, ha a beszélők egyformán rosszul vélekednek – mondjuk többen azt gondolják, hogy a "Jones" név használatával Smith-re referálnak.

oldalán. E rövidség oka részben az, hogy a szerző itt csupán a *Semantical Considerations on Modal Logic* című¹⁸, a modális szemantika alapjait lefektető írásának a fikcionális nevek kapcsán megfogalmazott téziseit korrigálja előadásainak szellemében. Ezekben az előadásokban, és az új kiadáshoz írt előszavában Kripke a lehetséges világokkal kapcsolatos *mérsékelt realizmus*¹⁹ egy válfaja mellett érvel. A mérsékelt realisták szerint a lehetséges világok módok; totális, azaz maximálisan specifikált módjai annak, ahogyan a világ lehetett volna. Nem alkotnak konkrét valóságokat, nem bolygók és nem távoli országok, amelyeket hatalmas távcsövek segítségével fűrkészhetünk, hanem absztrakt entitások, amelyeket világunk természeti és logikai törvényszerűségeinek és szabályszerűségeinek megfelelően létrehozunk.²⁰ Mivel a lehetőségesség ezekben az elméletekben mindig a világ egy *aktuálisan* fennálló állapota vonatkozásában meghatározott, a lehetséges (az aktuálisnak tekintett tényekkel ellentétes, azaz kontrafaktuális) világok a szó egy bizonyos értelmében az aktuálisnak tekintett világ részeit alkotják.²¹ Visszatérve azonban a kiinduló problémánkhoz: Kripke a *Naming and Necessity* második kiadásakor (1980) jön rá arra, hogy a *Semantical Considerations*-ben a fikcionális nevek kapcsán megfogalmazott tétele, miszerint "[Sherlock] Holmes nem létezik, de más körülmények között létezhetett volna"²² tarthatatlan. Ez könnyen belátható, hiszen azt mondani, hogy valamely w_1 világ egy tőle eltérő w vonatkozásában lehetséges, nemcsak a mérsékelt realizmuson, hanem a lehetséges világok legtöbb filozófiai koncepcióján belül ugyanazt jelenti: azt, hogy valamennyi w -ben fennálló szituáció lehetséges w_1 -ben is.²³ Vagyis ha Holmes más körülmények között létezhetett volna, akkor létezik. Ha pedig Holmes egyszerre létezik, és nem létezik, az ellentmondás.²⁴ A függelékben Kripke kénytelen tehát felülbírálni korábbi kijelentését, hangsúlyozza azonban, hogy e nyilvánvaló paradoxon ellenére is helyesnek gondolja tanulmányának azt az intuíción alapuló tételét, miszerint az individuumok listája az egyes világokban változhat, vagyis lehetségesnek tartja, hogy egyes lehetséges világokban hiányozhatnak olyan individuumok, amelyek a valós

¹⁸ Kripke 1963.

¹⁹ Ezt az álláspontot képviseli például Stalnaker, Plantinga és Huoranszki is, vö. Stalnaker 1976, Plantinga 1976, Huoranszki 2001.

²⁰ Kripke 1997: 423.

²¹ Kripke ezért is tartja félrevezetőnek a "lehetséges világ" terminust, lásd 9. lábjegyzet.

²² Kripke 1963: 65.

²³ Kripke 1963: 64: "If H_1 and H_2 are two worlds, $H_1 R H_2$ means intuitively that H_2 is 'possible relative to' H_1 ; i.e., that every proposition *true* in H_2 is *possible* in H_1 ." (Kiemelés a szerzőtől.)

²⁴ Kripke érvelése eltér az enyémtől: ő a nemlétezők kapcsán felállított két tézisének a fikcionális tulajdonnevekre való kiterjesztésével bizonyítja korábbi állítása tarthatatlanságát.

világban léteznek, illetve felléphetnek olyanok, amelyek a valós világból hiányoznak. E kijelentést igaznak tételezve Kripke ezt követően a fikcionális tulajdonnevek kapcsán két új tézist fogalmaz meg. Az első egy *episztemológiai* tézis, amely kimondja, hogy a leíró elmélet a fikcionális tulajdonnevekre vonatkoztatva sem működik: a fikcionális tulajdonnevek referenciája sem azonosítható – kontingens tulajdonságokat rögzítő – határozott leírások alapján. A második egy *metafizikai* tézis, amely az elsőből, valamint Kripkének a világozról alkotott felfogásából következik, és azt mondja ki, hogy abban az esetben, ha egy fikcionális tulajdonnév által jelölt entitás az aktuális világban nem létezik, akkor a név "igazi" referenciája egyáltalán nem azonosítható. Hiszen mi alapján is dönthetnénk el például, hogy több, eltérő tulajdonságokkal bíró, valós és fiktív jelentkező közül ki az igazi Sherlock Holmes: az olvasó csak ugyanahhoz a névhez kapcsolt egyenértékű leírások közül választhatna, amelyek, lévén kontingens tulajdonságokat rögzítenek, nem elégségesek ahhoz, hogy a név referenciáját meghatározzák. Még csak azt sem tudhatnánk – így Kripke –, hogy a különböző leírások egyazon individuum, vagy több hasonló individuum leírásai-e.²⁵ De akkor mi alapján tekinthetjük a fikcionális neveket mégis merev jelölőknek? Bevezetésükre hol és hogyan kerül sor? Igaz lehet-e egy kijelentés, ha olyan kifejezést is tartalmaz, amely aktuálisan nem létező, ismeretlen individuumot jelöl? És egyáltalán: hogyan állapíthatjuk meg, hogy egy terminus létezőre, vagy valamilyen nemlétezőre vonatkozik?²⁶ Kérdések, amelyekről Kripke lehetséges világozról alkotott felfogása nem ad, és paradoxon nélkül, mint láttuk, nem is tud számot adni.

Összefoglalásképpen elmondható tehát, hogy Kripke szerint a valós és a fikcionális tulajdonnevek intenzió nélküli merev jelölők – referenciális használatukat, szemantikai referenciájuk változatlanságát egy a nyelvhasználók közötti, a bevezetéstől az aktuális használatig vezető kauzális / kommunikációs / történeti láncolat biztosítja. Láttuk azonban, hogy ez az elgondolás a fikcionális nevek kapcsán Kripke számára is feloldhatatlan ellentmondáshoz vezet, hiszen olyan lehetséges-de-nem-valós entitások feltételezését követeli meg, amelyeket a lehetséges világozról mint kontrafaktuálisokról alkotott felfogás eleve kizár.

Mint ismeretes, Kripke az eredményeit a természeti fajtákat jelölő szavak – azaz a biológiai faj- és anyagnevek (mint pl. tigris és arany), a természeti jelenségeket jelölő terminusok (mint pl. hő, vagy hang) és az ezeknek megfelelő melléknevek (pl. forró,

²⁵ Kripke 1981: 157f.

²⁶ Ezt a kérdést Fehér Márta is felveti, vö. Fehér 2000: 99.

hangos)²⁷ – esetére is kiterjeszhetőnek tekintette. Véleménye szerint azok a tulajdonnevekhez *hasonló* szemantikai tulajdonságokkal rendelkeznek, vagyis referenciáikat modális környezetben is ugyanazokra az – osztrénív úton, vagy leírással kijelölt, majd a beszélők közötti kauzális / kommunikációs / történeti láncolatok által átörökített – homogén *környezeti (aktuális világbeli) mintákra* vonatkozóan határozzák meg.²⁸ Hogy a kauzális-történeti referenciaelmélet kiterjesztését mégsem az ő gondolatmenete, hanem Hilary Putnam felfogása alapján mutatom be, annak – a két szerző álláspontjának hasonlósága mellett – két oka van. Az egyik az, hogy Kripke az elmélet általa javasolt kiterjesztéséről csak *hozzávetőleges* képet festett: sem a *Naming and Necessity* lapjain, sem későbbi írásiban nem határozta meg pontosan, hogy a természeti fajtanevek szemantikai viselkedése miben hasonlít és miben tér el a tulajdonnevektől.²⁹ A másik ok az, hogy Putnam az elmélet hatókörével kapcsolatban több tekintetben is Kripkétől eltérő és gondolatmenetünkhez szorosabban kapcsolódó álláspontot képvisel. Úgy gondolja, hogy a természeti fajtanevek szemantikai viselkedése nem különbözik a nem természeti fajtákra utaló egyéb kifejezések viselkedésétől. Az elmélet a természetes nyelv szinte minden kifejezésére, sőt, a mienktől eltérő modális térben működő logikai-szemantikai rendszerekre is kiterjeszhető. Meglátásom szerint Putnam ezekkel a megfontolásokkal olyan irányba bővíti a kauzális-történeti referenciaelméletet, amely a narratív irodalmi szövegek leírása szempontjából is érdekes. Konceptiójának továbbgondolása alkalmas arra, hogy a lehetséges világok kripkeiánus (mérsékelt realista) elméletén belül a fikcionális nevek kapcsán felmerülő ellentmondásokat feloldja.

1.2. Az elmélet kiterjesztése: Hilary Putnam, a természeti fajtanevek és más hozzá hasonló indexikus kifejezések. "H₂O" és "XYZ"

Putnam a referencia kauzális-történeti elméletének kiterjesztését Kripkével szinte egyidőben, de tőle függetlenül a *The meaning of "meaning"* című, a jelentés "Chomsky-Fodor-féle" mentalista magyarázatai ellen és a nyelvi *externalizmus* mellett érvelő írásában az egy természetes nyelvhez tartozó természeti fajtanevek, azaz – az ő

²⁷ Kripke 1981: 134.

²⁸ Kripke 1981: 136.

²⁹ A *Naming and Necessity* befejezetlen szemantikai programjáról vö. Soames 2002: 241-263.

meghatározásában – a természeti szubsztanciákat és a biológiai fajtákat jelölő kifejezések jelentése kapcsán fogalmazza meg.³⁰ Kripkéhez hasonlóan ő is azt állítja, hogy a természeti fajtanevek a tulajdonnevekhez hasonló merev jelölők, vagy miként ő fogalmaz *indexikusok*: extenzióik nem mentális reprezentációk és nem leírások által, hanem környezeti (aktuális világbeli) mintákra vonatkozóan meghatározottak. Mit jelent mindez?

Putnam tanulmányában abból indul ki, hogy a természeti fajtákat jelölő szavak, mint pl. "víz", "citrom", vagy "tigris" jelentése kétféle módon adható meg: osztenzív úton – például "ez [a folyadék] víz"; "ez [a gyümölcs] citrom"; "ez [az állat] tigris" – vagy leírással. A leírás általában egy, vagy több szintaktikai és / vagy szemantikai klasszifikációs jegyből (pl. "főnév", "elvont" / "állat", "növény"), valamint a fajta sztereotipikus – pontosabban az adott nyelvi közösségen belül sztereotipikusnak számító – példányának szabványosított leírásából áll. Putnam a lehetséges világok mérsékelt realista fogalmát felhasználva amellest érvel, hogy a jelentés megadásának mindkét módja voltaképpen ugyanazt a funkciót tölti be: egy a nyelvhasználó fizikai, vagy társadalmi környezetében (az aktuális világban) föllelhető *paradigmatikus példány* kijelölésével megadja a fajtához tartozás (fajtaazonosság) kritériumát, majd a fajtanev extenzióját az aktuális világban és valamennyi lehetséges világban az *'ugyanolyan fajta, mint ez a mintapéldány'* relációhoz rögzíti. Vagyis a továbbiakban az a dolog, amely nem ugyanolyan, mint ez a környezeti minta, a nyelvhasználó idiolektusában nem tartozik a fajtanev extenziójához.

Mi következik mindebből a referálás sikerére nézve? Putnam elképzelése szerint a referálás sikere a természeti fajtanevek esetében attól függ, hogy *a nyelvhasználó közösség birtokában van-e a fenti viszony helyes megítéléséhez szükséges tudásnak*. Putnam ugyanis úgy gondolja, hogy a fajtanevek alkalmazásához szükséges tudás csak a *kollektív testületként elgondolt* nyelvhasználó közösségben van jelen, amely azt a tagjai között a munkamegosztáshoz hasonlóan megosztja. A nyelvhasználók többségének a természeti fajtákra vonatkozó tudása nem megy túl a fajta néhány "fontos felszíni tulajdonságának" az ismeretén.³¹ Ők a mintához való hasonlatosságot a lehetséges világokban is *kontingens felszíni tulajdonságjegyek* összehasonlítása alapján ítélik meg. A nyelvhasználók tudós / szakértő körei ellenben a fajta rejtett

³⁰ Putnam elméletét 1967-68-ban a Harvardon tartott előadásaiban dolgozta ki, majd Putnam 1973-ban és Putnam 1975-ben publikálta. A továbbiakban valamennyi fordítás tőlem S.Z.E.

³¹ Putnam 1975: 232, 238-240.

mélystruktúráját – a természeti anyagok kémiai összetételét és a biológiai fajok genetikai kódját – is ismerik. Ők a mintához való hasonlóságot modális környezetben is tudományos kutatás révén felfedezett *szükségszerű mélyszerkezeti tulajdonságok* összehasonlítása alapján döntenek el.³² Putnam szerint a nyelvhasználók az esetek többségében felszíni tulajdonságjegyek egybevetése alapján is képesek helyesen dönteni arról, hogy kimondhatnak-e egy természeti fajtanevet valamire, vagy sem.³³ Azokban az esetekben pedig, amikor tudásuk hiányosságai miatt egyes fajtanevek jelentése és kimondhatósága vonatkozásában bizonytalanok, akkor e szavak használatakor a szakértők szóhasználatára támaszkodnak és a szavak kimondásával a nyelvi munkamegosztás úján³⁴ – például a nyelvhasználók közötti kauzális-történeti láncolatok segítségével³⁵ – a szó szakértők által ismert extenziójára referálnak. Putnam hangsúlyozza azonban, hogy a fajtához tartozás relációjának illetéknéppeni megítélése nem minden esetben megbízható: a felszíni tulajdonságok kontingenciája már a mi világunkon belül is megmutatkozik, egy új elmélet, vagy módszer fényében pedig időnként a mélystruktúráként elfogadott struktúra szükségszerűsége is tévesnek bizonyul. A tulajdonnevekhez hasonlóan a természeti fajtaneveknél is előfordulhat tehát, hogy egy természeti fajtanevnek a *nyelvi közösség tudása alapján meghatározott extenziója* eltér a fajtanev *valós extenziójától*, vagyis a mintareferenciához valóban hasonló dolgok osztályától.³⁶ Egy beszélő természeti fajtanevet tartalmazó kijelentései ezért csak akkor fejeznek ki igazságot, ha az a dolog, amelyre a fajtanevet kimondja, valóban ugyanolyan, mint a név bevezetésekor rögzített környezeti minta.³⁷

³² A mélystruktúra hiánya, vagy eljelentéktelenedése esetén a fajtához tartozás szükségszerű kritériumának szerepét valamely felszíni tulajdonság veszi át. Putnam 1975: 241.

³³ Ennek oka az, hogy a természetes fajták felszíni tulajdonságait mélyszerkezetük összetartja. Vö. Putnam 1971.

³⁴ A *nyelvi munkamegosztás univerzalizálásáról szóló hipotézis* Kelemen megfogalmazásában így hangzik: "Minden nyelvi közösségen belül érvényesül a nyelvi munkamegosztás, mivel minden nyelvben vannak olyan terminusok, melyek alkalmazási kritériumait csak a beszélők egy része ismeri, s melyeket a közösség többi tagja csak az ilyen beszélőkkel való kooperáció következtében tud használni." Kelemen 2002: 53f.

³⁵ Ennél fogva Putnam elméletével szemben nem vethető fel a referenciarögzítés kauzális-történeti elméleteivel szemben leggyakrabban felhozott ellenvetés, miszerint a referenciát rögzítő láncolat meglehetősen bonyolult, és nem minden esetben kauzális (vö. pl. Evans 1973, Dewitt 1981). Putnam maga sem állít mást.

³⁶ Könnyen belátható, hogy Putnam fenti állítása kis változtatással megfeleltethető Kripke azon kijelentésének, hogy egy tulajdonnévnek a beszélők vélekedése szerinti referenciája eltérhet a név szemantikai referenciájától.

³⁷ Kripkéhez hasonlóan Putnam is megjegyzi, hogy egy nyelvhasználó közösség tagjai akkor is képesek használni egy fajtanevet, ha egyforma módon tévednek a név extenziója tekintetében. Vö. 17. lábjegyzet.

Putnam elméletét egy egyszerű gondolatkísérlettel szemlélteti.³⁸ Tegyük fel, mondja, hogy valahol a világegyetemben létezik bolygónk egy hasonmása, az "Ikerföld", amely a Földtől mindössze annyiban különbözik, hogy ott a "víz" szóval jelölt folyadék nem H₂O, hanem egy sok összetevőből álló, bonyolult szerkezetű vegyület, amelynek a képletét az egyszerűség kedvéért XYZ-nek rövidítjük. Tegyük fel továbbá, hogy mint mindennek és mindenkinek, úgy minden földi lakosnak is megvan a maga ikerföldi hasonmása ("Doppelgängere"): a hasonmásoknak ugyanolyan az elméje, mint a földieknek, ugyanolyan társadalomban élnek, mint a földiek, egy részük ugyanúgy magyarul, angolul, franciául, németül stb. beszél, mint a földiek egy része, és így tovább. Ha mármost egy földi expedíció egyszer eljutna az Ikerföldre, és, ezzel párhuzamosan, egy ikerföldi a Földre, akkor azt kellene mondanunk, hogy a "víz" szó másra vonatkozik, ha a földi Oszkár₁, és másra, ha az ő ikerföldi hasonmása Oszkár₂³⁹ szájából hangzik el, még akkor is, ha Oszkár₁ és Oszkár₂ vízről alkotott mentális reprezentációi, és a víz általuk ismert leírásai is megegyeznek. Oszkár₁ ugyanis ikerföldi látogatásakor is mereven a földi mintára, azaz a H₂O-ra, Oszkár₂ pedig a Földön is az ikerföldi mintára, vagyis az XYZ-re referál. És ezen az sem változtatna, ha a látogatás nem a jövőben történe, hanem már a daltoni kémia kifejlesztése előtt, mondjuk 1750-ben megtörtént volna. A két kifejezés referenciája, következésképpen jelentése is, már akkor más lett volna. A jelentés (intenzió) ugyanis, így Putnam konklúziója, részben a szemantikai extenzió által meghatározott, egészen pontosan: *a kifejezések szemantikai extenziójának, valamint beszélők szerinti (a közösség kompetenciáját tükröző) "extenziójának" a segítségével értelmezhető.*⁴⁰

Gondolatmenete lezárásaképpen Putnam megismétli az *Is Semantics possible?* című írásának egy intuíción alapuló *hipotézisét* és tézise kiterjeszhetősége mellett érvel.⁴¹ Nemcsak a természeti fajtanevek jelentése tartalmaz indexikus összetevőt, és nemcsak a természeti fajtanevek extenziója társadalmilag meghatározott, mondja. A legtöbb szó indexikus, és szinte minden szó használata a nyelvhasználók strukturált együttműködésén alapul. Indexikus a főnevek többsége, így például a "ceruza", a

³⁸ A gondolatkísérlet bemutatásánál Putnam egy későbbi önértelmezését követem. Vö. Putnam 1988: 66-71.

³⁹ Természetesen mindkettőjüket egyszerűen Oszkárnak hívják, ahogy a távoli bolygót is csak mi nevezzük Ikerföldnek, ott Föld a neve.

⁴⁰ A szavak jelentése a *szintaktikai és a szemantikai klasszifikációs jegyek, a sztereotípiák*, valamint az *extenzió* megadásával írható fel, vizsgálata így egyrészt a pszicholingvisztika, másrészt a szociolingvisztika körébe tartozik. Putnam 1975: 268-271.

⁴¹ Vö. Putnam: 1971: 113.

"szék", vagy a "palack", indexikusak az úgynevezett "egy-kritérium-meghatározottságú" igék és melléknévek⁴², mint például, a "növekedni", meg a "piros", és – mint láttuk –, indexikusak a tulajdonnevek, mint amilyen az "Oszkár" is; használatukkor azt feltételezzük, hogy az általuk jelölt objektumok olyanok, mint egy a környezetünkben fellelhető szokványos Ceruza, Szék, és Palack, olyan színűek, mint a környezetünk által meghatározott Piros-színminta, úgy viselkednek, mint Növekszik-paradigmánk, és – az indexikusság speciális eseteként – azonosak az eredetileg elkeresztelt személyekkel.⁴³ Ami a jelentés társadalmi meghatározottságát illeti: Putnam nem határozza meg pontosan a nyelvi munkamegosztás hatálya alá tartozó szavak körét, de hangsúlyozza, hogy azoknak a szavaknak a száma, amelyek nem tartoznak a nyelvi munkamegosztás hatálya alá, nagyon alacsony. A társadalmi munkamegosztás növekedésével és a tudomány fejlődésével ez a szám is folyamatosan csökken.

Összegezve az eddig elmondottakat: Putnam azt állítja tehát, hogy a természetes nyelvekhez tartozó szavak többsége indexikus. Elgondolása szerint egy hétköznapi nyelvhasználó e szavakat bevezetésükkor egy a saját környezete által szolgáltatott mintareferenciával társítja – egy az adott nyelvi közösségre jellemző paradigmával, amelyhez való külső hasonlatosság alapján az esetek nagy részében világa modális környezetében is el tudja dönteni, hogy egy entitás a mintareferenciával azonos név alá sorolható-e, vagy pedig nem. A hétköznapi nyelvhasználó tehát nincs mindig tisztában a szavak helyes használatának pontos ismérveivel. Csak a szavak hétköznapi, paradigmikus használatát ismeri, kétséges esetekben pedig a nyelvi munkamegosztás útján, például a nyelvhasználók kauzális-történeti láncolatán keresztül, a szakértők által a fajta mélystruktúrájának ismeretében megállapított extenzióra referál – helyesen, a szavak szemantikai extenziójával megegyezően, vagy helytelenül, azaz attól eltérően.

De vajon hogyan jár el az elmélet a fikcionális nevek kapcsán? Noha Putnam a kérdést nem tárgyalja, úgy vélem, hogy gondolatkísérlete a fikcionálisnak tekintett narratív szövegek – így közvetve a fikcionális nevek – tekintetében is tanulságos. Amennyiben ugyanis a fikcionalitást és az irodalmiságot kiinduló feltevésünknek megfelelően pragmatikai kritériumok alapján határozzuk meg, akkor Putnam gondolatkísérletét – vagy mint helyenként maga is fogalmaz "science-fiction történetét", "Ikerföld-fikcióját" – minden további nélkül *irodalmi történetként is értelmezhetjük.*

⁴² A szöveg alapján úgy tűnik, hogy a kifejezéssel Putnam olyan szavakra utal, amelyeknek a referenciáját egy világos kritérium rögzíti.

⁴³ E hipotézis helyességét azóta – Putnamra való hivatkozás nélkül – többen is igazolták vö. például Soames 2002, Braun 2003.

Mondhatjuk, hogy a történet ("fabula", "histoire"⁴⁴) négy, az űrexpedíció cselekménysémáját realizáló "egyszerű eseménysor"⁴⁵ összekapcsolásával jön létre, amelyek közül kettő egy-egy jövőbeni eseményről, egy földi űrhajó ikerföldi, és egy ikerföldi űrhajó földi látogatásáról, kettő pedig ezekkel megegyező, csak pár száz évvel korábbi expedíciókról szól. Mondhatjuk továbbá, hogy mindegyik eseménysort ugyanaz az "elbeszélő" közvetíti az olvasó felé, és mindegyik eseménysor középpontjában ugyanannak az "ez a folyadék víz" kijelentésnek a főszereplő – Oszkár – általi megtétele és az elbeszélő általi értékelése áll, stb. Érdemes tehát alaposabban is szemügyre vennünk, hogy mi az az Ikerföld, és hogy milyen módszert ajánl Putnam az ikerföldiek kijelentéseinek a vizsgálatára.

Az hamar feltűnik, hogy Putnam sem a fenti gondolat kísérletben szereplő XYZ-Ikerföldet, sem a későbbi frásaiban megalkotott egyéb Ikerföldeket – az Ikerföldet, ahol a citrom szilikon alapú, ahol a Szíriuszról távirányított robot-macsák élnek, vagy ahol a ceruzák organikusak, stb.⁴⁶ – nem nevezi lehetséges világnak. Ennek az oka nyilvánvaló – és maradjunk továbbra is a fenti példánál: mivel Putnam szerint a "víz" szó a víz-kritérium indexikussága (merevsége) miatt az aktuálisnak tekintett világból elérhető összes lehetséges világban ugyanazt az objektumot jelöli ki, nem tekinthető lehetséges világnak az, ahol ez nem így van.⁴⁷ De ha ez a világ nem az aktuálisnak tekintett tényleges világból elérhető, *elágazások* révén létrejövő lehetséges világ, akkor vajon micsoda? Putnam nem ad választ a kérdésre, megadja azonban a válaszadáshoz szükséges lényegi információt: hogy könnyedén el tudunk képzelni olyan világokat, ahol a tényleges világ szükségszerű igazságai nem érvényesek, annak – mondja Kripkére hivatkozva, – a szükségszerűség és a lehetőség fogalmaiban rejlő kétértelműség az oka, vagyis az, hogy a *szükségszerűség és a lehetőség metafizikai és episztemikus fogalmai különböznek egymástól*.⁴⁸ Putnam nem foglalkozik e kijelentés

⁴⁴ Az elbeszélő szöveg "cselekmény" és "cselekménymondás" aspektusainak elkülönítését az irodalomelméleti hagyomány Tomasevszkij nevével hozza összefüggésbe ("fabula" / "szűszé"). Az aspektusok ma leginkább elfogadott Genette-féle megnevezése "histoire" / "récit", "narration" (magyarul: "történet" / "elbeszélés", "narráció") Tomasevszkij terminusainak francia fordításából (Todorov: "histoire" / "discours") származtatható. Vö. Tomasevszkij 1925/1985, Todorov 1966, Genette 1972.

⁴⁵ "Minimal story", vö. Prince 1973.

⁴⁶ Putnam 1988. A Putnam 1981-ben a fa nélküli planetáról, és a tartályban lebegő agyagról szóló eseteket ismerjük meg stb.

⁴⁷ Putnam 1975: 233. "Once we have discovered that water (in the actual world) is H₂O, nothing counts as a possible world in which water isn't H₂O." (Kiemelés a szerzőtől.) A természeti törvények / világunk szükségszerű igazságai tehát Putnam szerint azt kötik ki, hogy világunkból mely világok elérhetők, és melyek nem.

⁴⁸ Putnam 1975: 233. Vö. Kripke 1981: 142.

következményeivel, ami azonban számára érdektelen, gondolatmenetünk szempontjából lényeges, hiszen e következmények egyike egyben válasz is fenti kérdésünkre: az XYZ-Ikerföld olyan a természetes nyelv által létrehozott absztrakt entitás, amely megfogalmazásának időpontjában nem metafizikai, hanem *episztemikus lehetőséget jelenít meg*; a gondolatkísérlet lényegében abban áll, hogy a szerző ezt az absztrakt entitást jelentésfelfogásából adódóan transzformálja, és önálló egzisztenciával, valamint önálló modális struktúrával bír, vagyis – Ronen egyik kifejezésével: a ténylegessel "párhuzamos" téridőben létező⁴⁹, – metafizikailag lehetséges világgént is tétélezi. Ebben a konkrét, és a beszélői számára *aktuális* világban aztán Putnam szerint a kifejezések extenziója ugyanúgy adható meg, ahogyan a mi aktuális világunkban. Hogy miért? Azért, mert a referencia kauzális-történeti elmélete – és csak ez az előfeltevés lehet Putnam meggyőződésének alapja – a mienktől eltérő modális térben működő logikai-szemantikai rendszerekre is kiterjeszhető.

Mi következik mármost mindezekből kiinduló problémánkra, a fikcionalitás kérdéskörére nézve? Ha elfogadjuk a fenti gondolatmenetet, akkor azt kell mondanunk, hogy a fikcionálisnak tekintett narratív irodalmi szövegek által leírt világok – a továbbiakban: *irodalmi szövegvilágok*, vagy röviden *szövegvilágok* – az Ikerföldekhez hasonló, azaz metafizikailag is lehetségesnek tétélezett, világunkkal (és annak verzióival) párhuzamos episztemikusan lehetséges világok.⁵⁰ Az Ikerföldeken beszélt lkernyelvekhez hasonlóan a szövegvilágokban beszélt nyelvek is világunk természetes nyelveihez nagyon hasonló, ám attól függetlenül létező nyelvek – a továbbiakban *szövegnyelvek* –, amelyek saját történelemmel és saját szemantikával bírnak és referenciális stabilitást mutatnak. Vagyis minden tulajdonnevük minden belőlük elérhető lehetséges világban mereven ugyanarra a bevezetésükkor rögzített objektumra, egyéb kifejezéseik nagy része pedig a bevezetésükkor meghatározott mintareferenciához hasonlatos dolgok halmazára utal. Nem helyes tehát, ha az értelmező a szövegnyelv kifejezéseit Oszkár₁ – azaz *Kripke* – pozíciójából, a szövegvilágot *tényellenítésnek* tétéleze értékeli. Az értelmező akkor jár el helyesen, ha Putnamhez hasonlóan gondolkodik, és a kifejezések jelentését a szövegvilágot *aktuálisnak* tekintve, az aktuálisnak tekintett szövegvilág tényei alapján határozza meg. Mit jelent azonban mindez? Hogyan zajlik egy ilyen gondolatkísérletszerű interpretáció? Mit tesz az értelmező, amikor gondolatban útrakel, azaz: mit tesz akkor,

⁴⁹ Vö. Ronen 1994: 8f.

⁵⁰ Más alapokon, de ehhez nagyon hasonló feltételezéssel él Ruth Ronen. Vö. Ronen 1994: 1-143.

amikor a szöveget a szövegvilágot aktuálisnak elgondolva magyarázza? Putnam ezzel a kérdéssel, az értelmezés módszerének a kérdésével, nem foglalkozik; azt későbbi írásaiban sem veti fel.

A válaszról meglátásom szerint mégsem kell lemondanunk. A tények jelentésmeghatározó szerepének a kérdése ugyanis a nyolcvanas évek közepén, a *kétdimenziós modális szemantika* körvonalazódásával újra a szemantikai és a nyelvfilozófiai érdeklődés középpontjába került. Davies & Humberstone, Evans, Kaplan és Stalnaker⁵¹, a kétdimenziós szemantika keretelméletének a kidolgozói ekkoriban – anélkül, hogy a kapcsolatot ők, vagy mások felismerték volna – újra kirajolták az Ikerföld-példák által implikált értelmezési pozíciókat: szinte egybehangzóan érveltek amellett, hogy a kifejezések jelentése egy lehetséges világ viszonylatában kétféle módon, a világot aktuálisnak és tényellentésnek tekintve is meghatározható. E gondolat értelmezésére, így a minket érdeklő kérdés – miként kaphatnak a kifejezések "aktuális" jelentéseket – megválaszolására a 2D-szemantika keretelméletének a megfogalmazása óta többféle elképzelés is született. Közük egy olyan, az elmélet szempontjából is alapvető koncepció – a kétdimenziós szemantika *episztemikus* értelmezése –, amely a tények aktuálisnak és tényellentésnek való felfogását, valamint a kifejezések e világok viszonylatában történő értékelését Putnam-értelmezésünkhöz hasonlóan, Putnam Ikerföld-példáival összeegyeztethető módon képzelel el.

2. A kétdimenziós szemantika episztemikus értelmezése

David Chalmers a *The Foundations of Two-Dimensional Semantics*, és a *The Components of Content*⁵² című, a kétdimenziós szemantika *episztemikus értelmezésének egyfajta alapváltozatát* leíró tanulmányaiban a keretelmélet alapgondolatából indul ki: a nyelvi kifejezések jelentését a tények függvényében két hipotézist követve, a tényeket (a világot) aktuálisnak, illetve tényellentésnek elgondolva is meghatározhatjuk. Chalmers szerint ez az elképzelés a lehetőségekről való gondolkodás két módját tükrözi. Az első esetben a világot egy *D* maximálisan specifikált, a priori nem cáfolható és

⁵¹ Davies & Humberstone 1980, Evans 1979, Kaplan 1989a and 1989b, Stalnaker 1979.

⁵² Mivel az elmélet terminológiája és jelölésrendszere jelenleg sem egységes, a továbbiakban a Chalmers által ezekben a tanulmányokban bevezetett szóhasználatot és jelöléseket követtem. (Valamennyi fordítástőlem, SZE.)

koherens deskripciónak – Chalmers szóhasználatával egy D kanonikus deskripciónak – megfelelően megvalósult lehetőségként gondoljuk el. A másodikban pedig azt posztuláljuk, hogy a világ olyan lehetőséget fejez ki, amilyenné a valós aktuális világ válhatott volna, ha az nem jelenlegi, maximálisan specifikált leírásnak (D_r), hanem egy abból levezethető (szubjungálható) D_{r1} maximális kanonikus deskripciónak megfelelően alakul. Mivel a világ karakterét mindkét esetben a leírás adja, ezért Chalmers az első esetben *metafizikailag is lehetségesnek tételezett episztemikus lehetőséget megvalósító világokról*, vagy – a leírásnak egy hétköznapi, vagy egy a nyelvi közösség kompetenciáját képviselő szakértő 'vélekedőtől'⁵³ (centrumtól) való függősége miatt – *központosított világokról* (v), a másodikban pedig központ nélküli, *metafizikailag lehetséges világokról* (w_1) beszél. Visszatérve azonban az alapgondolathoz: könnyen belátható, hogy a tényekről alkotott hipotéziseink függvényében a nyelvi kifejezésekhez két különböző intenzió, egy *episztemikus* és egy *modális intenzió*, Chalmers értelmezésében egy *elsődleges* és egy *másodlagos jelentésdimenzió* is rendelhető. Egy tetszőleges nyelvi kifejezés elsődleges, vagy episztemikus jelentéséhez úgy férhetünk hozzá, hogy megnézzük, hogy miképp is függ egy kifejezés aktuális referenciája az aktuálisnak tekintett világtól. Ha a kifejezés jelentésének másodlagos dimenziójához akarunk eljutni, akkor meg azt vizsgáljuk, hogy hogyan függ a kifejezés tényellentétes referenciája a tényellentétes világ valós aktuális világtól. Tekintve, hogy a függőség az első esetben az episztemikus intenzió, a másodikban pedig a kifejezés merevnek tekintett elsődleges intenziója, az meg a valós aktuális világ által meghatározott, Chalmers a jelentésnek az első, episztemikus típusát *Frege értelem (Sinn) fogalmához hasonló intenzió*nak, a másodikat pedig *Kripke merev jelölő fogalmára visszavezethető intenzió*nak is nevezi.

Nyilvánvaló, hogy ezen értelmezés szerint a kijelentések értékelése is kétféleképpen történhet. Ha egy kijelentés igazságértékét elsődlegesen, azaz egy aktuálisnak tekintett v világ viszonylatában kívánjuk meghatározni, akkor Chalmers szerint Ramsey kondicionálisokat magyarázó tesztje alapján kell eljárunk. Azt kell gondolnunk, hogy ha v aktuálisságában való hitünk – azaz az a hit, hogy a v világ D -nek megfelelően fennáll – elkötelez minket egy a világ centrumában lévő beszélő által kimondott tetszőleges S mondatpéldányban való hit mellett, akkor S igaz. Egy tényellentétesnek tekintett w_1 világban elhangzó S mondatot meg akkor kell igazként

⁵³ A központ megítélésében Chalmers álláspontja ingadozik. Chalmers 2002a-ban az első, 2002c-ben pedig a második értelmezés mellett érvel.

elfogadnunk, ha S összhangban áll a w_1 értelmezési környezetében lévő tényekkel. Mindezeket úgy is megfogalmazhatnánk, hogy míg az elsődleges intenzió az igazság koherencia elméletének elfogadását teszi szükségessé – a mondatpéldányokat az teszi igazgá, vagy hamissá, hogy azok a világ leírásába koherensen beilleszthetőek-e, vagy sem – addig a másodlagos dimenzió az értelmezőt az igazság korrespondencia-elmélete mellett kötelezi el: a mondatok az alapján igazak, vagy hamisak, hogy a D_1 leírásnak megfelelően fennálltak volna-e, vagy pedig nem.

Chalmers hangsúlyozza, hogy a kifejezések *teljes* jelentését csak kétdimenziós elemzéssel adhatjuk meg: a modális és az episztemikus intenzió *egyidejűleg és egyformán* jellemzi a nyelvi kifejezéseket, még akkor is, ha a jelentés e két válfaja külön-külön is vizsgálható, és külön-külön is felhasználható: a nyelvészet céljaira például nyilvánvalóan a jelentés másodlagos dimenziójának, a kognitív tudományok céljaira pedig az elsődleges dimenzióának a tanulmányozása a hasznosabb.⁵⁴

De mit mond mindez eredeti kérdésfeltevésünk, a kifejezések szövegvilágok viszonylatában történő értelmezése vonatkozásában? Az talán részletes elemzés nélkül is belátható, hogy amikor Chalmers megalkotta a kétdimenziós szemantika episztemikus értelmezését, akkor – anélkül, hogy felismerte volna – a kifejezések értékelésének Putnam gondolatkísérletei által implikált lehetőségeit dolgozta ki és általánosította: értelmezésében Oszkár₁ álláspontja a kifejezések jelentésének másodlagos dimenziójával, Putnam javaslata pedig a jelentés elsődleges dimenziójával vált azonossá. Ha tehát Putnam Ikerföld-példáit Chalmers koncepciója felől olvassuk és az eredményeket a szövegvilágokra vonatkoztatjuk, akkor a következő kijelentéseket tehetjük. Jóllehet egy kifejezés jelentése egy irodalmi szövegvilág vonatkozásában elsődlegesen és másodlagosan – a szövegvilágot aktuálisnak és tényellentétesnek tekintve – is megadható, az értelmező akkor jár el helyesen, ha a narratív irodalmi szöveg kifejezéseit *elsődlegesen* értékeli. Az elsődleges értékelés során az értelmező azzal a feltételezéssel él, hogy a szövegvilág nem elágazások révén létrejövő tényellentétes világ, hanem egy D *kanonikus deskripciónak* – egy *történetnek* – megfelelően fennálló episztemikus lehetőség. Olyan v központosított világ, ahol a *központ* vagy egy *(el)beszélő személyes perspektívájának*, vagy pedig egy nyelvhasználó közösség kompetenciáját képviselő *fikatív perspektívának* felel meg, perspektíváknak tehát, amelyekhez az értelmezőnek a kifejezések értékelésekor

⁵⁴ Chalmers, 2002c.

igazodnia kell.⁵⁵ Mít jelent itt az "igazodás" kifejezés? Chalmers javaslata szerint azt, hogy az értelmezőnek egy "gondolatkísérlet során"⁵⁶ v centrumába kell képzelnie magát. Ez azonban, mint Stalnaker is megállapítja, meglehetősen bonyolult feladat, különösen akkor, ha nyilvánvaló, hogy a kérdéses világ nem egyezik az aktuálissal.⁵⁷ Ezért talán könnyebb, és Chalmers koncepciójával is összeegyeztethető, ha az értelmező Putnam Ikerföldjeit példaként véve azt képzei, hogy gondolatkísérlete során egy a saját világához több tekintetben is hasonló idegen világba érkezett, amely nem szerinte, hanem vagy az ottani nyelvhasználó közösség egy "hétköznapi" tagja, vagy pedig annak "szakértő" tagjai szerint áll fenn *D*-nek megfelelően. Ebben az esetben a narratív irodalmi szöveg elsődleges értékelése két részfeladatra bomlik. 1. *Az első feladat* maga is *kettős*: *a világ centrumának rekonstruálását követően az értelmezőnek meg kell alkotnia azt a v szövegvilágot, amely a centrumhoz köthető D leírásnak megfelelően fennáll.* 2. Csak ezek után, a rekonstruált szövegvilág – az eredeti referenciák és az eredeti környezeti minták – ismeretében kerülhet sor a szövegtérképezés *második lépésére, a jelentések meghatározására.* Érdemes két dologra felfigyelnünk. *Először is arra, hogy a kifejezések jelentését egy aktuálisnak tekintett episztemikusan lehetséges világ viszonylatában csak akkor határozhatjuk meg, ha az értelmezésbe Frege leíró elméletét is bevonjuk, és feltesszük, hogy az aktuális jelentések felfedezéséhez szükséges referencia, illetve mintareferencia leírások segítségével is azonosítható.*⁵⁸ Másodszor pedig arra, hogy e koncepció szerint a jelentések megadása egyben mindig egy a természetes nyelvhez nagyon hasonló, ám attól függetlenül létező *szövegnyelvnek a rekonstruált szövegvilág tényei alapján történő definiálását is jelenti.* A természetes nyelv ugyanis – s ez az episztemikus értelmezés ki nem mondott előfeltevése – nem csak a ráépülő másodlagos szemiotikai rendszerek metanyelveként szolgál, hanem *elsődleges referáló funkciója révén – azaz azáltal, hogy kijelentései azt is megmutatják,*

⁵⁵ Chalmers 2002c. Ha így nézzük, azt a kijelentést is megkockáztathatjuk, hogy a jelentés Chalmers-féle koncepciója Putnam azon elképzelésének a továbbfejlesztéseként is felfogható, miszerint egy kifejezés jelentése a kifejezés fizikai és társas környezetétől függ, következésképpen a kifejezés szemantikai extenziójának, és beszélők szerinti (a közösség kompetenciáját tükröző) "extenziójának" a segítségével értelmezhető.

⁵⁶ Chalmers 2002c.

⁵⁷ Stalnaker 2001.

⁵⁸ Nincs ellentétben Kripke elképzelésével. Van értelme, amennyiben egy objektum azonosságáról alkotóelemeire, illetőleg eredetére feltett kérdések útján kérdezzünk (konstitúció-, illetve eredet-esszencializmus

hogy milyennek kellene lennie az aktuális világnak ahhoz, hogy igazak legyenek⁵⁹ – önmaga újradefiniálására, és így új elsődleges nyelvek létrehozására is képes.

Irodalom

Bernáth, Á. (1978): Narratív szövegek irodalmi magyarázata. *Literatura* 2. 205-210.

Braun, D. (2003): Names and Natural Kind Terms. In: E. Lepore & B. C. Smith (Szerk.): *Handbook of Philosophy of Language*. Oxford. (megjelenés alatt). Magyarul (2003): Nevek és természeti fajták nevei. Ford. Vincze Veronika. In: Szabó E. & Vecsey Z.: *A jelentés dimenziói. Modális elméletek Kripke után*. Szeged. 22-52. (= *Studia Poetica*. Supplementum I. lingua Hungarica editum).

Chalmers, D. J. (2002a): The Foundations of Two-Dimensional Semantics. <http://www.u.arizona.edu/~chalmers/papers/foundations.html>. Magyarul: A kétdimenziós szemantika alapjai. Ford. Szabó Erzsébet. In: Szabó E. & Vecsey Z.: *A jelentés dimenziói. Modális elméletek Kripke után*. Szeged. 22-52. (= *Studia Poetica*. Supplementum I. lingua Hungarica editum).

Chalmers, D. J. (2002b): The Nature of Epistemic Space. <http://www.arizona.edu/~chalmers/papers/espace.html>

Chalmers, D. J. (2002c): *The Components of Content*. In: Uő. (Szerk.): *Philosophy of Mind: Classical and Contemporary Readings*. Oxford.

Chisholm, R. M. (1979): Identity through Possible Worlds: Some Questions. In: M. J. Loux (Szerk.): *The Possible and the Actual. Readings in the Metaphysics of Modality*. Ithaca and London. 80-87.

⁵⁹ Meglátásom szerint a kétdimenziós szemantika keretelméletének két alapvető értelmezése – az episztemikus és a metaszemantikai értelmezés – ennek az előfeltevésnek az elfogadásától, vagy elutasításától függ. A 2D-szemantika metaszemantikai értelmezése vonatkozásában vö. Jackson 1998, Yablo 2003.

Davis, M. K. & Humberstone, I. L. (1980): Two Notions of Necessity. *Philosophical Studies* 58, 1-30.

Devitt, M. (1981): *Designation*. New York.

Donnellan, K. S. (1966): Reference and Definite Descriptions. *The Philosophical Review* 75, 281-304.

Donnellan, K. S. (1974): Speaking of Nothing. *The Philosophical Review* 83, 3-31.

Evans, G. (1973): The causal theory of names. *Proceedings of the Aristotelian Society* 47, 187-208.

Evans, G. (1979): Reference and Contingency. *The Monist* 62, 161-189.

Farkas, K. & Kelemen, J. (2002): *Nyelvfilozófia*. Budapest.

Fehér, M. (2000): Jelentésváltozás és tudományos realizmus. In: Ruzsa I. (Szerk.): *Tertium non datur. Válogatott logikai-metodológiai tanulmányok 1984-1990*. Budapest. 85-122.

Huoranszki, F. (2001): *Modern metafizika*. Budapest.

Jackson, F. (1998): *From Metaphysics to Ethics: A Defence of Conceptual Analysis*. Oxford.

Kaplan, D (1989a): Demonstratives. In: J. Almog & J. Perry & H. Wettstein (Szerk.): *Themes from Kaplan*. Oxford and New York. 481-563.

Kaplan, D. (1989b): Afterthoughts. In: J. Almog & J. Perry & H. Wettstein (Szerk.): *Themes from Kaplan*. Oxford and New York. 565-614.

Kripke, S. A (1972, 1981): *Naming and Necessity*. Cambridge, Massachusetts.
Magyarul: (1997) *Névadás és szükségszerűség*. Részlet az első előadásból. Ford.

Wappel Mónika. *HELIKON* 4, 410-425. A magyar fordítás alapja a mű 1980-ban Oxfordban megjelent átdolgozott kiadása.

Kripke, S. A (1976): A Puzzle about belief. In: A. Margalit (Szerk.) (1979): *Meaning and Use. Papers Presented at the Second Jerusalem Philosophical Encounter, April 1976*. Jerusalem. 239-283. (= Synthese Language Library 3)

Kripke, S. A. (1977): Speaker's Reference and Semantic Reference. *Midwest Studies in Philosophy* 2, 281-304.

Kripke, S. A. (1963): *Semantical Considerations on Modal Logic*. In: *Acta Philosophica Fennica* 16, 83-94. Újranyomva In: L. Linsky (Szerk.) (1971): *Reference and Modality*. London. 63-72. (= Oxford Readings in Philosophy)

Prince, G. (1973): *A Grammar of Stories*. The Hague.

Putnam, H. (1971): Is Semantics Possible? In: D. D. Steinberg, L. A. Jakobovits (Szerk.): *Semantics. An interdisciplinary Reader in Philosophy, Linguistics and Psychology*. Cambridge. 102-118. Újranyomás: H.E. Kiefer, M.K. Munitz (Szerk.) (1970): *Language, Belief and Metaphysics*. New York. 50-63.

Putnam, H. (1973): Explanation and Reference. In: G. Pearce & P. Maynard (Szerk.): *Conceptual Change*. Dordrecht. 199-221.

Putnam, H. (1975): The meaning of 'meaning'. In: *Mind, Language and Reality*. Phil. Papers vol. 2, Cambridge. 215-271. Első megjelenés In: K. Gunderson (Szerk.) (1975): *Language, Mind and Knowledge*. Minnesota Studies in the Philosophie of Science VII. Minneapolis. 131-193.

Putnam, H. (1981): *Reason, Truth and History*. Cambridge.

Putnam, H. (1988): *Representation and Reality*. Cambridge. Magyarul (2000): *Reprezentáció és valóság*. Ford. Imre Anna. Budapest.

Putnam, H. (1996): The meaning of 'meaning'. In: A. Pessin & S. Goldberg & H. Putnam (Szerk.): *The Twin Earth Chronicles. Twenty Years of Reflection on Hilary Putnam's The meaning of 'meaning'*. Armonk, New York.

Read, S. (2001): *Bevezetés a logika filozófiájába*. Ford. Bánki Dezső. Budapest.

Ronen, R. (1994): *Possible worlds in literary theory*. Cambridge. (=Literature, Culture, Theory 7)

Russel, B. (1956): On Denoting. In: R. C. Marsh (Szerk.): *Logic and Knowledge*. London. 41-56. Magyarul (1985): *A denotálásról*. In: I. M. Copi & J. A. Gould: *Kortárs tanulmányok a logikaelmélet kérdéseiről*. Ford. Bánki Dezső és mások. Budapest 1985. 143-166.

Scheffel, M. (1997): *Formen selbstreflexiven Erzählens. Eine Typologie und sechs exemplarische Analysen*. Tübingen. (= Studien zur deutschen Literatur 145)

Schwartz, S. P. (Szerk.) (1977): *Naming, necessity and natural kinds*. Ithaca and London.

Searle, J. R. (1971): The problem of proper names. In: D. D. Steinberg, L. A. Jakobovits (Szerk.): *Semantics. An interdisciplinary Reader in Philosophy, Linguistics and Psychology*. Cambridge. 134-141. Újranyomás (1969): Searle, John R.: *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge. 162-174.

Soames, S. (2002): *Beyond Rigidity. The unfinished semantic agenda of "Naming and Necessity"*. Oxford, New York. Magyarul: *A Névadás és szükségszerűség befejezetlen szemantikai programja*. Ford. Vecsey Zoltán. In: Szabó E. & Vecsey Z.: *A jelentés dimenziói. Modális elméletek Kripke után*. Szeged. 53-69. (= Studia Poetica. Supplementum I. lingua Hungarica editum).

Stalnaker, R. (1976): Possible Worlds. *Nous* 10. 65-75.

Stalnaker, R. (1979): Assertion. *Syntax and Semantics* 9. 315-332.

Stalnaker, R. (1999): *Context and Content*. New York.

Stalnaker, R. (2001): On considering a possible world as actual. *Proceedings of the Aristotelian Society*. Supplementary volume 65. 141-156. Magyarul (2003): A lehetséges világok mint aktuális világok. Ford. Vecsey Zoltán. In: Szabó E. & Vecsey Z.: *A jelentés dimenziói. Modális elméletek Kripke után*. Szeged. (= *Studia Poetica*. Supplementum I. lingua Hungarica editum).

Strawson, P. F. (1959): *Individuals*. London.

Sterelny, K. (1983): Natural Kind Terms. *Pacific Philosophical Quarterly* 64. 110-125.

Todorov, Tz. (1966): Les catégories du récit littéraire. *Communications* 8. 125-151.

Tomasevszkij, B. V. (1925/1985): *Theorie der Literatur: Poetik*. Wiesbaden. Magyarul (2001): Irodalomelmélet. A szűzsé szerkezete. Ford. Szántó Gábor András. In: Bókay A. & Vilcsek B. (Szerk.): *A modern irodalomtudomány kialakulása*. Budapest. 268-286.

Wilson, M. (1982): Predicate Meets Property. *Philosophical Review* 91, 549-589.

Wittgenstein, L. (1953/1992): *Filozófiai vizsgálódások*. Ford. Neumer Katalin. Budapest.

Yablo, S. (2003): *Beyond Rigidification: The Importance of Being Really Actual*. Barcelona Conference on General Terms. <http://www.mit.edu/~yablo/beyondrig.pdf>

Robert Stalnaker

A lehetséges világok mint aktuális világok

"A pokolhoz vezető út elsődleges intenziókkal van kikövezeve."

Angol közmondás¹

1. Bevezetés

A *Naming and Necessity*² különleges példáival Saul Kripke számos filozófust meggyőzött arról, hogy léteznek szükségszerű a posteriori és esetleges a priori igazságok. Az előbbieket klasszikus példái közé tartoznak a tulajdonneveket tartalmazó azonosság-állítások (Hajnalcsillag = Alkonycsillag) és a természeti fajtákra vonatkozó állítások (Az arany vegyértéke 79). Jóval nehezebb realiztikus példákat találni az igazságok második típusára – talán nem is léteznek ilyenek –, ám ha megértettük az elgondolás lényegét, könnyen alkothatunk mesterséges példákat. A esetleges a priori igazságok legismertebb illusztrációja Gareth Evanstól származik. Evans leíró névként vezeti be a "Julius"³ tulajdonnevet: legyen "Julius" annak a személynek a neve (bárki legyen is az), akit a cipzár feltalálójaként tartunk számon. Így a "Julius a cipzár feltalálója" állítás igazsága a priori belátható. Az Evans által adott leírás azonban a *referencia rögzítésére* és nem a *jelentés megadására* szolgál, ezért az a tény, hogy Julius a cipzár feltalálója, esetleges tény. Julius (az a személy, akit mi de facto elneveztünk) nem az egyetlen lehetséges feltalálós, és ha valaki más lett volna a feltalálós, nem lenne igaz, hogy Julius a cipzár feltalálója.

Ezek eléggé meglepő megkülönböztetések, de a példák egyszerűek és viszonylag könnyen áttekinthetőek. Kripke felismerése megteremtette bizonyos jelenségek absztrakt leírásának lehetőségét. A leíráshoz használt apparátus azonban többféleképpen is értelmezhető, a különböző értelmezések alapján pedig eltérő kép vázolható fel a szemantika alapkérdéseiről és az intencionalitás természetéről. Kripke gondolatmenetének következményeiről ellentmondó vélekedéseket alakítottak ki filozófusok. Írásom témája ez az értelmezésbeli kontraszt lesz. Az alábbiakban azt a Kripkének tulajdonítható álláspontot és leíró apparátust fogom védelmezni és

¹ Az eredeti némileg módosított változata. Vö.: John Bartlett, *Familiar Quotations*, 13th edition (Boston and Toronto: Little, Brown and Company, 1955), p. 715a.

² S. Kripke, *Naming and Necessity*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1972.

³ G. Evans, "Reference and Contingency," *The Monist*, 62, 2 (April, 1979), 161-189.

továbbfejleszteni, amelyik rokon Quine a priori tudásról és igazságról vallott szkeptikus nézeteivel.

Először a kétdimenziós modális elméletet fogom felvázolni az esetleges a priori és a szükségszerű a posteriori igazságok néhány paradigmaticus példája alapján. Ezt követően a kétdimenziós apparátus két lehetséges értelmezését veszem szemügyre, hogy rámutassak az értelmezésekből levonható következtetések különbségeire.

2. A kétdimenziós keretelmélet

Térjünk vissza Evans Juliusról szóló történetéhez. Tegyük fel, hogy egy bizonyos személy feltalálta a cipzárt, de nem tudjuk, hogy ki volt az. Létezik tehát egy partikuláris személyre vonatkozó tény – a cipzár feltalálásának ténye –, amit mi nem ismerünk. Tudatlanságunk ellenére ezt a személyt, bárkiről legyen is szó, elnevezhetjük, és így megteremthetjük a szemantikai lehetőséget egy olyan tény kifejezésére, amit valójában nem ismerünk. Ha a “Julius” nevet adjuk ennek az ismeretlen személynek, akkor a “Julius a cipzár feltalálója” mondat egy ismeretlen tényről fog szólni. A névadás aktusa alapján azonban tudjuk, hogy a cipzár feltalálója nem lehet más csak Julius (valamivel óvatosabban kifejezve: tudjuk, hogy ha a cipzárt valaki feltalálta, akkor az Julius volt), ezért aztán erről az ismeretlen tényről valójában a priori tudással rendelkezünk.⁴

Némi változtatással alkalmassá tehetjük példánkat egy szükségszerű a posteriori igazság kifejezésére is. Tegyük fel, hogy tudomásunkra jut, ki is voltaképpen Julius: a cipzár feltalálója Whitcomb L. Judson volt.⁵ Az nyilvánvalóan esetleges tény, hogy Judson volt a cipzár feltalálója, ezért ezt a tényt csak a posteriori ismerhetjük. Mivel ez az esetleges állítás a priori ekvivalens azzal az állítással, hogy Julius azonos Judsonnal, a két állításnak ugyanaz az episztemológiai státusza. A “Julius azonos Judsonnal” azonban két merev jelölőt tartalmazó azonosság-állítás, ami szükségszerű igazságot, és így szükségszerű a posteriori igazságot fejez ki.

⁴ A példa szemantikai bővészmutatványnak tűnhet. A cipzár eredetét kutató történész nem elégedhet meg Evans válaszával. Valójában *nem tudjuk, ki Julius*, és bár tudjuk, hogy a “Julius a cipzár feltalálója” mondat egy tényt közöl, mégsem tudjuk, milyen tényről van szó. Igen nehéz lenne azonban eldönteni, hogy mit kell tudnunk ahhoz, hogy valakit azonosítani tudjunk.

⁵ Vö.: <http://web.mit.edu/invent/www/inventorsJ-Q/judson.html>. Hozzátehetnénk, hogy bár én megtudhatom és elmondhatom valakinek, ki a cipzár feltalálója, ezzel még nem tudnánk meg többet Juliusról. Miért lenne elég tudni azt azonosításához, hogy hogyan hívták barátai, és miért ne lenne elegendő csak azt tudni, hogyan hívta őt Gareth Evans?

“Julius” esete némileg persze mesterkéltséget, a valóságos nevek ritkán viselkednek így. A valóságos nevek abban mégis hasonlítanak Juliushoz, hogy referenciájuk, és az, amit mondhatunk velük, a tényektől függ. E felismerés nem a referencia valamely vitatható elméletén alapul. A jelentés és a referencia minden elmélete esetleges ténynek tekinti egy adott szó vagy név jelentését, illetve referenciáját. A szükségszerű a posteriori igazságok létrehozásához elegendő, ha van két különböző nevünk, amelyeknek azonos a szemantikai értéke – ugyanúgy járulnak hozzá ahhoz, amit *mondunk* –, de azonos szemantikai értékeik különböző tényekkel állnak összefüggésben. A “Julius” név referenciáját a “cipzár feltalálója” leírással rögzítettük, a “Whitcomb L. Judson” név referenciáját pedig másképpen. A “Hajnalcsillag” név referenciáját a referencia egy meghatározott történeti láncolata rögzíti, az “Alkonycsillag” név esetében ez a történeti láncolat eltérő. Az ehhez hasonló neveket tartalmazó azonosság-állítások mindig szükségszerű igazságot fejeznek ki, ami azonban a priori nem tudható, hiszen igazságuk megállapításához egy tapasztalati tény ismerete is szükséges, nevezetesen az, hogy az azonosság-állításban szereplő két név referenciájának történeti rögzítése azonos eredményre vezet.

A példák hátterében az a felismerés húzódik meg, hogy *amit mondunk*, az a tényektől függ. Jelenlegi céljaink számára az a legmegfelelőbb, ha egy állítás propozicionális tartalmát – *amit mondunk* – azonosítjuk az igazságfeltételekkel, vagyis azzal, amit az állítás a világról mond.⁶ Az igazságfeltételeket reprezentálhatjuk olyan lehetséges világok halmazaival, amelyekben a feltételek teljesülnek, vagy ezzel egyenértékű módon a lehetséges világok és az igazságértékek függvényével. Ugyanakkor észre kell vennünk, hogy a propozicionális tartalom és a tények kapcsolata kétértelművé teszi az igazságfeltétel fogalmát. Milyen feltételek teszik igazgá a “Julius a cipzár feltalálója” állítást? Vajon igaz lenne ez az állítás akkor is, ha Whitcomb Judson helyett például Eli Whitney találta volna fel a cipzárt? Ha arra vagyunk kíváncsiak, mit mondunk állításunkkal (aktuálisan), akkor a válasz: nem. De azt is megkérdezhetjük, hogy állításunk igaz lenne-e akkor, ha a cipzárt Whitney találta volna fel, erre a kérdésre viszont már igennel kellene felelnünk. Ebben az utóbbi értelemben tehát az igazságfeltételek a lehetséges világok és az igazságértékek függvényeszerű relációjával ábrázolhatóak.

⁶ Egy állítás tartalmának talán több komponense is van, de vitathatatlan, hogy a propozíciókról alkotott különböző felfogásokban (például Russel vagy Frege felfogásában) a propozíciók mindig egyértelműen meghatározzák az igazságértékeket. A propozíciók részletes tárgyalását a továbbiakban mellőzni fogom, és csak ezt az egy tulajdonságukat fogom érinteni.

Ezeket a gondolatokat egy egyszerű formális apparátus segítségével – a kétdimenziós modális szemantika eszközeivel – szokták tárgyalni.⁷ Az egy-dimenziós modális szemantikában egy nyelv és a lehetséges világok valamely halmaza képezi a kiindulópontot. Egy nyelv interpretálása úgy történik, hogy intenziókat rendelünk a nyelv kifejezéseihez, mégpedig úgy, hogy az intenziókat a lehetséges világok és a megfelelő típusú extenziók függvényszerű összekapcsolásával hozzuk létre. (A szinguláris terminusokhoz individuumokat, az egyargumentumú predikátumokhoz részhalmazokat, az igazságértékekhez mondatokat rendelünk, stb.) A *propozíciókat* (mondatintenziókat) a lehetséges világok igazságértékekhez való hozzárendelésével ábrázolhatjuk. A kétdimenziós elmélet ezzel szemben *kétdimenziós intenziót* rendel minden egyes kifejezéshez, amit úgy kapunk meg, hogy a lehetséges világokat hozzárendeljük a hagyományos értelemben vett intenziókhöz.⁸ A kétdimenziós intenziót ennek megfelelően felfoghatjuk úgy is, mint a lehetséges világok rendezett párosaiból és az extenziókból álló függvényt. Így a *mondatintenzió (propozíciós fogalom)* a lehetséges világok és a propozíciók, vagy másképpen szólva, a lehetséges világok párosainak és az igazságértékeknek a függvényévé válik. Egy *propozicionális fogalom* segítségével két különböző propozíciót határozhatunk meg, ami jól illusztrálja az igazságfeltételek előbb bemutatott kétféle értelmezését. Az egyik propozíció (amit David Chalmers *másodlagos propozíciónak* nevez) a kétdimenziós intenzió azon értéke, amit a függvény akkor vesz fel, ha az argumentum az aktuális világ. Általános megfogalmazásban egy propozíciós fogalom értékének tekintett másodlagos propozíciót egy x lehetséges világban úgy határozhatunk meg, ha argumentumként az x lehetséges világot adjuk meg. Ezzel azt reprezentáljuk, *amit mondunk* a mondattal, abban az értelemben, ahogyan az előbbieken definiáltuk. A másik propozíció pedig az (ezt Chalmers *elsődleges propozíciónak* nevezi), ami egy x lehetséges világban akkor és csak akkor igaz, ha az a propozíció, ami az x lehetséges világban a kétdimenziós intenzió értéke, igaz az x lehetséges világban.⁹ Chalmers elsődleges propozícióját

⁷ Vö. Irásommal: "Assertion," *Syntax and Semantics*, 9, 315-332 (1979), újraközölve: in R. Stalnaker, *Context and Content* (Oxford: Oxford University Press, 1999), és M. Davies and L. Humberstone, "Two notions of necessity," *Philosophical Studies*, 38 (1980), 1-30.

⁸ David Chalmers felfogásában a függvény argumentuma egy *központosított világ*, ami egy "világból és a hozzá tartozó központ párjából áll, ami a világban lévő ágens nézőpontját reprezentálja." (D. Chalmers, *The Conscious Mind: In search of a fundamental theory* (Oxford and New York: Oxford University Press), 60) Formális értelemben véve egy központot azonosíthatunk a világ valamely individuumával és egy időpillanattal. A központosított világ gondolata és terminológiája W. V. Quine-tól származik. Az eltérés lényeges lehet az apparátus értelmezésekor, jelenleg azonban eltekinthetünk tőle.

⁹ Legyen az f lehetséges világok párosait igazságértékekkel összekapcsoló függvény S két-dimenziós intenziója. Ekkor S másodlagos intenziója f_1 , és elsődleges intenziója f_2 , a következőképpen definiálható x -ben: $f_1(y) = f(x,y)$, és $f_2(x) = f(x,x)$, vagy ezzel equivalens módon, $f_2(x) = f_1(x)$.

néhány régebbi munkámban én *diagonális* propozíciónak neveztem, mivel ezt a propozíciót egy négyzetes mátrixban a bal felső saroktól a jobb alsó sarokig vezető átlós sor reprezentálja.¹⁰

Ebben a keretelméletben két különböző értelemben is meghatározhatjuk egy állítás igazságértékét egy lehetséges világ viszonylatában, attól függően, hogy melyik propozíciót társítjuk az állításhoz. Tudomásom szerint Martin Davies és Lloyd Humberstone dolgozta ki és alkalmazta először ezt a keretelméletet. Egy általuk bevezetett kifejezést használva azt mondhatjuk, hogy egy állítást az *x* világ viszonylatában értékelhetünk úgy, hogy *az x világot aktuálisnak tekintve* meghatározzuk az állítás elsődleges vagy diagonális propozícióját. A másik lehetséges értékelés során először az állítás aktuális világban kifejezett másodlagos propozícióját határozzuk meg, ezt követően pedig definiáljuk ennek a propozíciónak az igazságértékét az *x* világ viszonylatában. Davies és Humberstone úgy jellemzi az ily módon felfogott *x* világot mint "lebegő világot". Chalmers véleménye szerint ebben az eljárásban *kontrafaktuálisnak tekintjük a világot*.

A kétdimenziós elméletben az aktuális és kontrafaktuális világok megkülönböztetése pusztán technikai segédeszköz ugyan, de a különbségtételnek van némi intuitív tartalma is, ami segítségünkre lehet az elvont apparátus alkalmazásában. Amikor lehetséges világokról gondolkodunk, mindig feltevéseket teszünk, az intuitív különbség pedig jól érezhető a kontrafaktuális feltevések (például: Ha Oswald nem ölte volna meg Kennedyt ...) és az aktuálisan igaznak tekintett feltevések (Ha Oswald nem ölte meg Kennedyt ...) között.¹¹

A kétdimenziós elmélet alapján határozott véleményt formálhatunk az eddig tárgyalt jelenségekről: az esetleges a priori állításokat olyan állítások reprezentálják, amelyeknek esetleges másodlagos, de szükségszerű elsődleges intenziójuk van. A szükségszerű a posteriori állításokra ennek a fordítottja igaz: az ilyen típusú állítások szükségszerű másodlagos, és esetleges elsődleges intenzióval rendelkeznek. Fontos hangsúlyoznunk, hogy egyetlen *propozíció* sem esetleges a priori vagy szükségszerű a posteriori önmagában; mindössze arról van szó, hogy az esetleges és szükségszerű propozíciókat különböző módon kapcsolhatjuk össze az állításokkal. Jóllehet a formális apparátus alapjában véve jó áttekintést ad a téma lényegi összefüggéseiről, mégis

¹⁰ In "Assertion." A diagonális propozíciók további diszkussziójához lásd a *Context and Content* bevezetését és további tanulmányait.

¹¹ A kijelentő módú és tényellentéssel feltételes állítások kapcsán sokat tárgyalt Oswald példa első említése: E. Adams, "Subjunctive and Indicative Conditionals," *Inquiry*, 6 (1970), 39-94.

amellett fogok érvelni, hogy az elmélet értelmezésével kapcsolatban néhány fontos kérdést nyitva hagy. Szigorúbb megközelítésben az is ki fog derülni, hogy a kétdimenziós elmélet helytelenül ítéli meg az a priori ismeret vagy igazság problémáját, és nem ad elfogadható magyarázatot arra a kérdésre sem, hogy miként függ össze a tényekkel mindaz, ami metafizikailag szükségszerű és lehetséges.

4. Az elmélet értelmezése

Két értelmezést fogok szembeállítani – két elképzelést arról, hogy miként kaphatnak a kifejezések és a gondolatok elsődleges, másodlagos és kétdimenziós intenziót. A tulajdonnevek referenciájának kauzális vagy "történeti láncolat" elméletét tárgyalva David Kaplan érdekes megállapításra jutott a referencia rögzítésének mechanizmusait illetően. Kaplan azt a kérdést vetette fel, hogy a referencia rögzítésére vonatkozó elgondolások vajon a nyelv szemantikai elméletéhez, vagy inkább a "metaszemantikához" tartoznak-e. A szemantika meghatározza egy adott nyelv kifejezéseinek szemantikai értékét. A metaszemantika azt vizsgálja, hogy milyen tények alapján rendelkeznek az egyes kifejezések szemantikai értékkel. A referencia kauzális elméletével kapcsolatban az "a döntő kérdés", írja Kaplan, "hogy mit mutat meg az elmélet: a tulajdonnevek szemantikai értékét, vagy azt, hogy mi a szemantikai értékek alapja... Akik azt gondolják, hogy egy név valami olyasmit *jelent*, mint *az a személy, aki a történeti láncolat másik végén található, és aki ezt a nevet a számomra áthagyományozta*, az minden bizonnyal a szemantika részének fogja tekinteni a történeti magyarázatot, és úgy fogja megítélni, hogy a történeti láncolat *megadja* a jelentést, és nem pusztán azt mutatja meg, hogyan kell felfedeznünk a jelentést."¹² Kaplanhoz hasonlóan Kripke is különbséget tett egy kifejezés jelentése és referenciájának rögzítése között. (Kripke véleménye szerint Frege nem vette észre ezt a különbséget.) Kripke azért vezette be ezt a megkülönböztetést, hogy megvizsgálja, hogyan járulnak hozzá a tulajdonnevek ahhoz, *amit egy állítás mond*. Kaplan számára nem ez volt az elsődleges kérdés. Nem vitatta, hogy a tulajdonnevek merev jelölők, és egyetértett azzal is, hogy a

¹² Vö.: David Kaplan, "Afterthoughts," in J. Almog, J. Perry and H. Wettstein, *Themes from Kaplan* (Oxford and New York: Oxford University Press, 1989), 574. Cf. J. Almog, "Semantic Anthropology," *Midwest Studies in Philosophy*, 9 (1984), 479-89, ahol a szemantikai/preszemantikai megkülönböztetés is megtalálható, valamint R. Stalnaker, "Reference and Necessity," in C. Wright and R. Hale, *Blackwell's Companion to the Philosophy of Language* (Oxford: Blackwell, 1997), 534-54, ahol a leíró szemantikát megkülönböztetem a megalapozó szemantikától.

tulajdonneveket tartalmazó propozíciók igazságfeltételeit az a személy határozza meg, aki a név aktuális referenciája. Kaplan arra volt kíváncsi, hogy a tulajdonnevek úgy viselkednek-e mint az indexikus kifejezések, amelyek szisztematikus módon kapcsolódnak használatuk kontextusához. Az “én” szó például merev jelölő: ha egy állításban ezt a szót használjuk, mindig az aktuális referenciától függ, hogy igaz vagy hamis, amit az állítással mondunk. De az is vitathatatlan, hogy egy szó jelentését úgy adjuk meg, hogy megmutatjuk, hogyan határozza meg a kontextus a referenciáját. Az az elgondolás, amely megmutatja, hogy a referencia hogyan függ a szavak használatától, kétségtelven a magyar nyelv szemantikai elméletének részét kell, hogy képezze. Ha egy nyelvhasználó tudja, hogy a magyar “én” szó mindig a beszélőre referál, akkor megértette a szó jelentését, bár bizonyos esetekben előfordulhat, hogy nem ismeri a beszélőt, és ezért nem tudja kideríteni, mit mondott a szóban forgó személy. Az “én” szó jelentését – a szóhasználat lehetséges kontextusai és a referencia között fennálló viszonyt – Kaplan *karakternek* nevezte.

Kaplan demonstratív kifejezésekről alkotott elmélete, a karakter és a tartalom megkülönböztetése, modellként szolgál a kétdimenziós apparátus egyik lehetséges értelmezéséhez – nevezzük ezt a modellt *szemantikai* értelmezésnek. Ebben az értelmezésben a kifejezések kétdimenziós intenziói a kaplani értelemben vett *karakterek*: egy természetes nyelv leíró szemantikai elméletének karaktereket kell kapcsolnia a kifejezésekhez. Az “én” szó jelentése mindig a kontextus függvényévé teszi a referenst (a beszélőt), ehhez hasonlóan az “Arisztotelész” név jelentése is a kontextushoz köti a referenst, és ahogyan az “én” szó különböző kontextusokban azonos jelentéssel használható különböző személyek megnevezésére (az “én” szó minden kontextusban merev jelölőként viselkedik), úgy az “Arisztotelész” név is használható (merev jelölőként) ugyanazzal a jelentéssel különböző kontextusokban különböző emberek megnevezésére. Ehhez hasonlóan “tigris” szavunkat azonos jelentéssel használhatjuk különböző lehetséges kontextusokban különböző állatfajok példányainak megnevezésére (az állatokon kívül talán még más dolgok megnevezésére is). A jelentés (karakter) olyan szabályként működik, ami megmutatja, hogy a kontextus tényei hogyan határozzák meg a referenciát. Egy kompetens nyelvhasználó ismeri a kifejezések elsődleges intenzióját, bár olykor előfordulhat, hogy nem tudja, kire referál az “én” szó (ha nem ismeri a kontextus releváns tényeit), és az is lehetséges, hogy bizonyos kifejezések másodlagos intenziójával (tartalmával) néha nincs tisztában, mivel

a másodlagos intenzió olyan tényektől függ, amit egy kompetens beszélőnek nem kell feltétlenül ismernie.

A kétdimenziós apparátus szemantikai értelmezése voltaképpen Kaplan elméletének kibővítése és általánosítása: az alapgondolat szerint nyelvünk legtöbb kifejezését úgy kell értelmeznünk (ide értve a tulajdonneveket és a köznevek többségét), ahogyan Kaplan értelmezte az indexikus névmásokat. Mivel az elmélet a szükségszerű a posteriori és az esetleges a priori igazságok eseteit értelmezi, a példákban szereplő releváns kifejezések mindegyikét változó karakterűnek foghatjuk fel – olyan jelentésekről van tehát szó ezekben a példákban, amelyek tartalomhoz való hozzájárulását a használat kontextusának esetleges tényei határozzák meg.¹³

A *metaszemantikai* értelmezés ezzel szemben abból indul ki, hogy a szemantikai elmélet által megadott jelentések, és általában a kifejezések (vagy a különféle kontextusokban használt kifejezések) szemantikai értékei esetleges tényektől függenek. A két értelmezés ebben egyetért, de a kérdés valójában az, hogy mire kell gondolnunk, amikor a tények jelentés-meghatározó szerepére hivatkozunk. Végző soron a metaszemantikai tényektől és a szemantikai elmélet által megadott értékektől függetlenül is bemutatathatjuk a tények jelentés-meghatározó szerepét, ehhez csak egy olyan függvényre van szükségünk, ami a lehetséges világok és a szemantikai értékek relációját fejezi ki. Tegyük fel mármint, hogy egy kifejezés szemantikai értéke (használatának egy adott kontextusában) egy (egydimenziós) intenzió. Ekkor a tények szerepét reprezentáló függvény egy kétdimenziós intenzió lesz.

A metaszemantikai értelmezés szerint a kétdimenziós intenziók és a kifejezések elsődleges intenziói levezethetők a különböző lehetséges világokban felvett másodlagos intenziókból. Egy kifejezés tartalma (másodlagos intenziója) eltérő lehet két lehetséges világban, vagy azért, mert a kifejezés a kontextustól függ, és a két világban eltérőek a kontextusok, vagy azért, mert a kifejezésnek nem ugyanaz az intenziója a két világban. Ebben az értelmezésben a kifejezések elsődleges intenziója nem a jelentés egy fajtája, hanem olyan függvény, amelynek értékei a kifejezés jelentéseitől és a használat kontextusaitól függ, azokban a lehetséges világokban, amelyek a függvény argumentumai. A szemantikai értelmezés azt feltételezi, hogy a nyelvünkre vonatkozó

¹³ Akik Kaplan modellje alapján értelmezik a két-dimenziós szemantikát, felismerik, hogy a modell kiterjesztésével dolgoznak. Chalmers jelzi, hogy elsődleges/másodlagos intenzió megkülönböztetése közel áll Kaplan karakter/tartalom megkülönböztetéséhez, azonban megjegyzi: "Kaplan az indexikus és a demonstratív kifejezések –"én", "az" – elemzésével foglalkozik, és nem terjeszti ki elméletét olyan a természeti fajták elemzésére mint a "víz, ezért azt állítja, hogy a "víz" minden kontextusban H₂O-ra referál." (Chalmers, 366)

szemantikai tények, amelyek a kétféle intenziót meghatározzák, elválaszthatóak az intenzióktól és a szemantikai elemzés céljaira olyan lehetséges világokban is felhasználhatóak, ahol ezek a tények nem léteznek. Meghatározhatjuk például egy adott kifejezés elsődleges intenzióját az aktuális világban, és utána megvizsgálhatjuk, hogy egy esetleges lehetséges világ viszonylatában hogyan determinálja az elsődleges intenzió az extenziót. A metaszemantikai megközelítés ezzel szemben azt feltételezi, hogy a szemantika (és a kontextus) csak a hagyományos értelemben vett intenziókat határozza meg, ennél fogva kevesebb szerepet ad a szemantikának a nyelv értelmezésében. Ebből következik, hogy az elsődleges intenzióknak is kisebb jelentőséget tulajdonít. A metaszemantikai értelmezés szerint az elsődleges intenziók értékei egyértelmű módon csak azokban a világokban rögzíthetőek, ahol a kifejezés (valamely példány) előfordul.

Amikor Chalmers a kétdimenziós keretelméletet tárgyalja, utal ugyan Kaplan észrevételeire, de a következőket írja. Az a kérdés, hogy a referencia rögzítésének folyamata "a szemantika vagy a metaszemantika része, számomra csekély jelentőségű; a döntő felismerés az, hogy a referencia rögzítése attól függ, hogy milyenek bizonyul az aktuális világ."¹⁴ Én viszont úgy látom, hogy Kaplan nagy horderejű problémát vetett fel, mivel a kérdés nem egyszerűen arra vonatkozik, hogy hogyan kategorizáljuk a tények szerepére vonatkozó elképzeléseinket. A megkülönböztetés azt jelzi, hogy a kétdimenziós apparátus két különböző felfogásban alkalmazható, és mindkét alkalmazásnak szerepe lehet a beszéd és az intencionalitás elméletében. Az intencionalitás és az a priori tudás néhány kérdése zavarossá válhat viszont, ha összekeverjük a kétféle alkalmazást. Az alábbiakban megpróbálom példák segítségével kimutatni az értelmezésekből fakadó különbségeket. Meglátásom szerint a két felfogás különböző eredményre vezet az elsődleges intenziók vizsgálatában, és amellet fogok érvelni, hogy intuíciónk a metaszemantikai értelmezést támogatják olyan esetekben, amikor *a világot aktuálisnak tekintjük*. Meglátásom szerint ha a kétdimenziós és elsődleges intenziókat a jelentés egy bizonyos fajtájának tartjuk, annak következményei vannak az a priori tudás és igazság megértésére is, különösen akkor, ha az elsődleges intenziók a priori megragadásáról és arról a téziszről van szó, mely szerint az a priori állítások elsődleges intenziója szükségszerű proposíció.

¹⁴ Chalmers, 366, 25 lábjegyzet.

5. Az elmélet kétféle alkalmazása

Mindnyájan egyetérthetünk abban, hogy a természetes nyelvekben számos kontextusfüggő kifejezés létezik, és egy jól működő leíró szemantikának alkalmaznia kell azt a fogalmi megkülönböztetést, amit Kaplan vezetett be demonstratív kifejezésekről szóló elméletében karakter és tartalom között. Abban is egyezsége juthatunk, hogy a természetes nyelvek kifejezései esetleges tényeknek köszönhetően rendelkeznek karakterükkel és tartalmukkal, és ezek a tények a lehetséges világok és a megfelelő szemantikai értékek függvényével reprezentálhatóak. (Ha a jelentés valóban kétdimenziós, akkor a metaszemantikai tények reprezentálásához három-dimenzióra van szükségünk.) Bármilyen formájú legyen is azonban egy nyelv helyes leíró szemantikája, és bármilyen módon írjuk is le a gondolati tartalmakat, mindig felvetődik az a kérdés, hogy milyen tények alapján helyes egy bizonyos leírás?

A kétdimenziós és az elsődleges intenziókat tehát kétféleképpen határozhatjuk meg, és a két különböző eljárás eltérő következtetésekhez vezethet. Joseph Almog¹⁵ egyik példája jól illusztrálja, miben is áll a különbség. Képzeljünk el egy Ikerföldet, ahol az "én" és a "te" személyes névmások felcserélődtek. Egy magyar nyelvhasználó, Emil, és ikertestvére, Lime, beszélgetnek egymással.¹⁶ Mindegyikük azt mondja a másiknak, hogy "te nagyon rokonszenves vagy". Tegyük fel, hogy egyikük sem tud a nyelveik között lévő különbségről, emiatt aztán alaposan félreértik egymást. Emil tévesen azt gondolja, hogy egy olyan *w* lehetséges világban van, ahol Lime magyarul beszél. Ha a kaplani karakternek megfelelően értékeljük az elsődleges intenziókat, és azt kérdezzük, hogy mi Lime "te" szavának az extenziója a *w* világ összefüggésében, akkor azt kérdezzük, hogy aktuális jelentésének megfelelően kire referál Lime kifejezése abban a kontextusban, amelyben Lime Emillel beszélget. A válasz az, hogy *w*-ben a "te" személyes névmásnak a beszélő, Lime a referenciája. Ha a metaszemantikai eljárás szerint értékeljük az elsődleges intenziót, akkor viszont azt kérdezzük, hogy kire vonatkozik Lime kifejezése *w*-ben *kimondva*. Lime magyarul és nem iker-magyarul beszél *w*-ben, ezért az általa kimondott "te" személyes névmás elsődleges intenziójának értéke beszélgetőpartnere, Emil. A kérdés az, hogy melyik alkalmazás ad jobb magyarázatot a szükségszerű a posteriori és az esetleges a priori igazság vitatott példákra, és melyik felel meg jobban az aktuálisnak tekintett lehetséges világok intuitív eszméjének.

¹⁵ Almog, "Semantic Anthropology," 479.

Úgy vélem, hogy csak a metaszemantikai értelmezés képes tartalommal megtölteni “az aktuálisnak tekintett lehetséges világ” intuitív fogalmát. Állításom alátámasztására nézzünk meg egy másik példát, amelyben a szemantikai és a metaszemantikai elsődleges intenziók különbözőképpen alakulnak. Tegyük fel, hogy egy x lehetséges világban a “tigris” szó azt jelenti, amit a “dívány” szó az aktuális világban. Igaz, hogy a “tigris” szó jelentése (az aktuális világban) egy változó karakter (Kaplan felfogása szerint), mégis vitathatatlan, hogy a “tigris” jelentése x -ben más, mint az aktuális világban (a “tigris” ott talán egy másik szó). De mi is voltaképpen a teendők, ha egy x világot aktuálisnak akarunk felfogni? El kell képzelnünk, hogy x aktuálisan a mi világunk. Ez meglehetősen bonyolult feladat, ha a kérdéses világ nyilvánvalóan kontrafaktuális világ. Talán jobban el tudjuk képzelni egy világ aktualitását, ha egy olyan beszélgetési helyzetet gondolunk el, amelyben valaki *más* hiszi azt, hogy az x világ az aktuális világ. Bármit is tudunk vagy hiszünk, egy ilyen helyzetben *mi* nem tudunk azzal a feltevéssel élni, hogy x nem az aktuális világ. Ebből következően, ha x valóban a mi aktuális világunk, akkor “tigris” szavunk egy bútordarabra referál. Ha x aktuális, akkor aki azt mondja, hogy “a tigrisek bútordarabok”, igazat állít (feltéve, hogy x -ben a “bútordarab” szó bútordarabokra referál). Ezért aztán “a tigrisek bútordarabok” állítást az *aktuálisnak tekintett* x világban igaznak fogjuk tartani. Bár a példa mesterkéltné, intuitíve mégis helyesnek tűnik, hogy ha egy olyan személlyel beszélgetnénk, aki tévedésből a “tigris” szót a “dívány” szó szinonimájának hiszi, ki kellene javítanunk, és el kellene magyaráznunk, hogy “a tigrisek nem bútordarabok, a tigrisek állatok”. E megjegyzés csak akkor lenne helyénvaló, ha ezzel valami olyasmit mondanánk, ami hamis az x világban, ugyanis a korrekcióval a beszélgetőpartner tudomására akarjuk hozni, hogy az aktuális világ nem azonos az x világgal. Az aktuális világ szemantikája szerint viszont “a tigrisek bútordarabok” állítás igaz lenne az x világban. A metaszemantikai értelmezés szerint az állítás elsődleges intenziója az az információ, amit közölni akarunk.

6. A priori tudás és igazság

A kétdimenziós keretelmélet mindkét értelmezése alapján leszögezhetnénk, hogy egy mondatot akkor nevezünk “a priorinak”, ha elsődleges intenziója szükségszerű. Ebből a

¹⁶ A fordítás érdekében megváltoztattam az eredeti neveket. (A ford.)

technikai definícióból az “a priori” jelző episztemológiai jelentősége viszont nem derülne ki. Mit jelent itt az a priori tudás? Egy bevett elképzelés szerint valamely ismeret akkor számít a priori-nak, ha döntésen és nem felfedezésen alapul. Szavaink (ajánlatos ezt hinnünk) szándékainkat tükrözik, és megválaszthatjuk a módot, amivel igazat mondhatunk velük. Térjünk vissza ismét “Julius” példájához. A “Julius a cipzár feltalálója” állítás intuícióink szerint a priori igazságot fejez ki, mivel Evans a “Julius” név mellett döntött. A tulajdonnév referenciáját rögzítő döntés – ha a referencia rögzült egyáltalán – az állítás igazságát is megteremtette. De pontosan miről is döntött Evans – milyen jelentést adott a névnek? A referencia rögzítésének aktusát a kétdimenziós elmélet értelmezéseinek megfelelően kétféleképpen foghatjuk fel.

Induljunk ki egy formális nyelvből, ami tartalmaz egy kétdimenziós operátort, “dthat”, amit komplex szinguláris terminusok képzésére használunk “dthat(n)” formában, amelyben n szinguláris terminus, esetleg határozott leírás.¹⁷ A “dthat” szemantikai szabálya a kétdimenziós szemantikában a következő:

$$\text{minden } x \text{ és } y \text{ lehetséges világra, } v_{x,y}(\text{dthat}[n]) = v_{x,x}(n)$$

Ebben a szerepében a “dthat” operátor az aktuális referenseket megtartva merev jelölökké változtatja a szinguláris terminusokat. E formális nyelvben minden “ $x(x=n)$ ” formájú mondat logikai igazság lesz. Ezek alapján úgy is felfoghatjuk példánkat, hogy a “Julius” név Evansnál a “dthat[a cipzár feltalálója]” komplex szinguláris terminus rövidítését jelenti. Ha ez valóban így van, akkor Evans döntése megfelel a következő logikai igazságot kifejező kvázi-magyar mondatnak: “Ha valaki feltalálta a cipzárt, akkor Julius volt az”. Evans döntését azonban más módon is értelmezhetjük. Az alternatív magyarázat szerint Evans szemantikai kapcsolatot hozott létre a “Julius” név és egy bizonyos személy között. E magyarázat szerint a leírás szerepe nem a jelentés megadása, hanem a referencia rögzítése volt. (A jelentés megadása és a referencia rögzítésére szolgáló leírások közötti különbség jóval összetettebbé válik, ha a vizsgált nyelv “dthat”-hoz hasonló operátorokat tartalmaz.) A döntés tehát része annak a folyamatnak, amely szemantikai értéket társított a névhez. (Hasonlóan ahhoz a történethez, amikor egy történeti nyelvész mondhat számunkra a “cselszövő” szóról, amelynek jelentése eredetileg a *cseléd* szóval volt rokon, ma már azonban *rosszindulatú személyt* jelent.) Hogyan lehetséges, hogy Whitcomb L. Judsont

¹⁷ D. Kaplan, “Dthat.” *Syntax and Semantics*, 9 (1978) Kaplan az “Afterthoughts,” című írásában megkülönbözteti az általa bevezetett szó kétféle értelmezését, és azt sugallja, hogy az én használatom nem felel meg eredeti elképzeléseink.

“Julius” névre kereszteljük? – kérdezhetné valaki. A történész válasza: “Évekkel ezelőtt egy példákön töprengő filozófus adta ezt a nevet a cipzár feltalálójának, és azóta kiderült, hogy Judson volt az a személy, akire a nevet alkalmazta.” Ezen alternatív magyarázat szerint a “Julius a cipzár feltalálója” állítás a priori státusa bizonytalan, nem olyan tény, amelyet megalapozottan nevezhetnénk az állítás jelentésének, vagy a mondattípus intenziójának. Talán amikor Evans mondata “Legyen ‘Julius’ a cipzár feltalálója” elhangzott, Juliusra vonatkozó tudása a priori volt. Talán ugyanez igaz ránk is, amikor Evans döntéséről olvasunk, és ugyanúgy használjuk a nevet, mint ő. De képzeljünk el valakit, hívjuk Jánosnak, aki tőlem hallja a nevet, ám nem ismeri a névadáshoz kapcsolódó történetet. (Azt mondom neki: “Eli találta fel a gyapotmagtalanító gépet, Thomas a villanykörtét és Julius a cipzárt.”) János talán a priori tudja, hogy Julius az a személy, akire a “Julius” névvel referáltam. Az viszont már kérdéses, tudja-e, hogy Julius volt a feltaláló, de ha tudja, akkor nyilvánvalóan tőlem tudja – ugyanúgy, ahogyan Eli és Thomas találmányairól is tőlem tud – és nem a priori.

Amennyiben az első magyarázatnak megfelelően a “Julius” nevet egy komplex szinguláris terminus rövidítésének tekintjük, azt kell mondanunk, hogy János nem érti meg állításomat, és ha a későbbiekben használni fogja ezt a nevet, akkor valaki másra fog gondolni. Az én használatomban a név “a cipzár feltalálója” leíráshoz kapcsolódik, János névhasználata viszont az enyémtől függ, nagyjából a következő módon: “dthat[az a személy, akire Stalnaker a “Julius” névvel ebben és ebben a helyzetben referált].” Vagyis, ha a név szemantikai tulajdonságai közé számítjuk azt, hogy hogyan kapta meg referenciáját, az a priori tudás bizonytalansága a jelentés bizonytalanságává alakul át.

Ha a “Julius” és a cipzár feltalálása között lévő kapcsolatot ezzel szemben a történeti magyarázat részeként fogjuk fel, a név kompetens használójának nem kell tudnia erről a kapcsolatról. Mit kell tudnia ekkor a kompetens beszélőnek, hogy Evans döntésének megfelelően használhassa a nevet? Ha Kripke referenciáról alkotott elképzelése helyes, a neveket használó beszélőknek nem kell sokat tudniuk a nevekhez tartozó személyekről, a priori tudással pedig egyáltalán nem kell rendelkezniük.

Mivel a metaszemantikai kétdimenziós intenziók teljes képet adnak arról, hogy egy kifejezés referenciája vagy a tartalma hogyan függ a tényektől, ezzel az apparátussal nem ragadhatunk meg a priori igazságokat. Ha azt mondanánk, hogy egy mondathoz rendelhető elsődleges propozíció szükségszerű, azt mondanánk, hogy a mondat igazságot fejez ki, bármit is jelentsen, ez pedig természetesen nem lehetséges.

A kétdimenziós elmélet szemantikai felfogása azt feltételezi, hogy a szemantika kognitív módon megragadható kétdimenziós jelentést rendel minden egyes kifejezéshez – olyan jelentéseket, amelyeket a nyelvhasználók internális állapotai és nyelvhasználatra vonatkozó szemantikai döntései határoznak meg. Nem tartom valószínűnek, hogy a szemantika képes lenne minderre. A másik felfogás hasonló feltételezéssel él, de nem állítja, hogy a szemantika a priori igazságok megragadásához vezet. A metaszemantikai verzió ugyanakkor alkalmasabb eszköz lehet a Kripke által elemzett jelenségek magyarázatára.

Tegyük fel, hogy a neveknek egyszerű egy-dimenziós szemantikája van: a referenciájukon kívül nincs más szemantikai értékük. Tegyük fel továbbá, hogy a referenciáról adott externalista magyarázat helyes. A referenciát jelölésre vonatkozó intencióink hozzák létre, az intenciók viszont tartalommal rendelkező mentális állapotok, és ezen állapotok tartalma a környezet bizonyos tényeitől függ, melyekről gyakran nincsen tudomásunk. A “Hajnalcsillag” szóval O’Leary és én a Hajnalcsillagra referálunk, Hajnalcsillagra vonatkozó intencióinknak köszönhetően. Intencióink azért vonatkoznak a Hajnalcsillagra, mert a megnevezett bolygó mentális állapotainkban és viselkedésünkben meghatározott szerepet játszik. Jól ismert történet ez. Képzeljük el, hogy O’Leary és én egyetértünk abban, hogy a Hajnalcsillag egy bolygó, de O’Leary vitatja, hogy az Alkonycsillag is bolygó lenne. Legalábbis úgy tűnik, hogy vitatja. Hogyan értem meg, hogy mit vitat O’Leary? Mint teoretikus, megpróbálhatom figyelembe venni azokat a lehetséges világokat, amelyek összeegyeztethetőek és összeegyeztethetetlenek hiteinkkel, valamint egyéb nézeteinkkel, amelyek összefüggenek a nézeteltéréssel. De a probléma az, hogy O’Leary szerint létezik egy olyan lehetséges világ, amelyben a Hajnalcsillag bolygó, az Alkonycsillag viszont nem, én azonban biztos vagyok benne, hogy nem létezik ilyen lehetséges világ. Véleménykülönbségünk részben szemantikainak tűnik – látszólag azt vitatjuk, hogy mire szokás referálni az “Alkonycsillag” és a “Hajnalcsillag” szavakkal. A nézetkülönbségért felelős tényeket, és O’Leary álláspontját végül is úgy tisztázhatjuk, ha aktuálisnak tekintjük a releváns világokat. Ha én felteszem (bár tudom, hogy nem igaz), hogy az aktuális világ valóban O’Leary elképzelésének felel meg, akkor el kell fogadnom, hogy az Alkonycsillag és a Hajnalcsillag két különböző dolog, és közülük csak az egyik bolygó. E feltevés szerint olyan lehetséges világban vagyunk, melynek tényei eltérnek az általam aktuálisnak tekintett világ asztronómiai és szemantikai tényeitől. A tények e két fajtája összefügg egymással, talán nem is lehet szétválasztani

öket, és a kétdimenziós apparátus lehetővé is teszi számunkra, hogy szétválasztásuk nélkül ábrázoljuk a helyzetet. Felfoghatom "aktuálisnak" a lehetséges világokat anélkül is, hogy a bolygó neveinek olyan a priori módon megragadható jelentést tulajdonítanék, ami a különböző lehetséges világokban meghatározza referenciájukat. Az egyszerűbb történet alapján joggal feltételezhetem tehát, hogy a nevek szemantikai értéke referenciájukkal azonos.

(Vecsey Zoltán fordítása)

(Stalnaker, R. (2001): On Considering a Possible World as Actual. *Proceedings of the Aristotelian Society*, Supplementary volume 65, 141-156.)

Vecsey Zoltán

Az intuíció problémája a kétdimenziós szemantikában*

I. Bevezetés

A modalitás különféle elméleteiben a múlt század közepe óta két kérdés újra és újra felvetődik. Az első kérdést joggal nevezhetjük a klasszikus értelemben vett modális *metafizika* fundamentális kérdésének:

(1) Milyen entitásokkal azonosíthatjuk a lehetséges világokat?

Ha áttekintjük a jelentősebb kortárs irányzatok álláspontjait, azt láthatjuk, hogy a lehetséges világok metafizikai státuszára irányuló vizsgálódások többnyire a modalitás ontológiai alapjait igyekeznek tisztázni. A modális dimenzióhoz tartozó világok ontológiai helyzetének meghatározása ennek megfelelően rendszerint együtt jár a modális létezők teoretikus redukciójával. Mivel több nem-modális létező is szóba jöhet a modalitás alapjaként, különböző módon lehet vélekedni a lehetséges világok redukciójáról. Az egyik legbefolyásosabb felfogás szerint a modális dimenzió a mi aktuális világunkhoz hasonló világokkal benépesített, térben és időben létező konkrét univerzumokból áll. Mások viszont pusztán az elméletalkotók mesterséges nyelvi konstrukcióinak, például maximális állapotleírásoknak, vagy a matematikai fogalmakhoz hasonló absztrakt, platonikus képződményeknek tartják a lehetséges világokat.

A másik gyakran visszatérő kérdést, ami a modális szavakat tartalmazó mondatok jelentéstartalmának igazságfeltételeire vonatkozik, a modális *episztemológia* alapkérdéseként tarthatjuk számon:

(2) Milyen nyelven kívüli feltételeknek kell teljesülniük ahhoz, hogy kijelentő mondataink bizonyos esetekben *de re* modális igazságot fejezzenek ki?

* Jelen tanulmány az MTA-DE Elméleti Nyelvészeti Kutatócsoport támogatásával készült.

Az igazságfeltételekre vonatkozó episztemológiai kérdés két további alkérdésre bontható. A teoretikusok többsége ma úgy véli, hogy a modális igazság episztemológiai elméleteinek sikere elsősorban attól függ, hogy milyen lehetséges helyzeteket, objektumokat és relációkat tudunk koherens módon elképzelni aktuális világunk nem-modális tényeire vonatkozó ismereteink és nyelvi kompetenciánk alapján. Ezért először is végig kell gondolnunk, hogy

(2a) megbízhatunk-e egyáltalán a lehetőségekre és szükségszerűségekre vonatkozó sejtéseinkben és megérzéseinkben, ha a modális igazság megismerésének elméleti kérdése forog kockán.

Ha úgy találjuk, hogy intuíciónk olykor elvezethetnek bizonyos modális igazságok megismeréséhez, akkor viszont azt is meg kell vizsgálnunk, hogy a modális kifejezéseket tartalmazó mondatok faktuális tartalmának megismeréséhez elegendő alapot jelent-e nem-modális tényeken alapuló tudásunk és nyelvi kompetenciánk, vagy e tudáson kívül valamilyen formában még érzékszervi tapasztalatainkra is szükségünk van. Ki kell derítenünk tehát, hogy

(2b) létezik-e *a priori* modális megismerés, vagy minden lehetőségre és szükségszerűségekre vonatkozó igazságot csak *a posteriori* módon ismerhetünk meg.

Mivel a lehetséges világok ontológiai helyzetének meghatározására tett különféle próbálkozások nem jártak egyértelmű sikerrel, a fundamentális kérdés egészen a hetvenes évek elejéig komoly kihívást jelentett az elméletalkotók számára. Ekkor azonban H. Kamp és F. Vlach felvázolt egy olyan logikai gondolatmenetet, amelyik megmutatta, hogy a 'lehetséges' és a 'szükségszerű' szavak elemzése közben miként lehet megkerülni a lehetséges világok tárgyalása kapcsán felvetődött bonyolult ontológiai problémákat. Kamp és Vlach elmélete arra a felismerésre épült, hogy a 'világ' fogalma logikai-magyarázati elsőbbséget élvez a modális fogalmakkal szemben, így a lehetséges világokra vonatkozó modális állítások értelmesen tárgyalhatóak egy olyan ontológia keretén belül, amelyik nem

tartalmaz modális téziseket.¹

Néhány évvel később az ő munkájukhoz kapcsolódott D. Kaplan ontológiai fogalmakra alapozott pragmatikai teóriája a mutató névmásokról. Nagyrészt az ő próbálkozásai vezettek el a kétdimenziós szemantika kidolgozásához, melynek első, összefüggő vázlata R. Stalnaker 1978-ban megjelent *Assertion* című tanulmányában található.²

Az alábbiakban először a kétdimenziós szemantikai elmélet két legismertebb és legtöbbet vitatott értelmezési változatát mutatom be a (2) és (2b) kérdésre adott válaszaik alapján, ezek után amellet fogok érvelni, hogy egyik értelmezés alapján sem adható ellentmondásmentes válasz a (2a) kérdésre.

II. Metaszemantikai értelmezés

A kétdimenziós elmélet első vázlataiban tehát a 'lehetséges világ' nem ontológiai szerepe miatt számított elemi terminusnak, hanem azért, mert hasznos eszköznek bizonyult a kontextustól függő nyelvi kifejezések – elsősorban a mutató névmások és az olyan indexikus kifejezések, mint az 'én', 'itt', 'ma' – pragmatikai elemzésében. Kaplan felfogása szerint az aktuális beszédhelyzetre utaló nyelvi kifejezések szemantikai értéke kettős értelemben is meghatározott. A kontextus-függő kifejezések szemantikai értékét, ahogyan ő fogalmaz, *karakterét*, először is a lexikai jelentés és a beszédhelyzet determinálja. A beszédhelyzet mindig a nyelvhasználatnak egy meghatározott kontextusa, amelyben egy adott kifejezés önállóan vagy mondatba foglalva előfordul. Ezek szerint az olyan mondattípusok, amelyek mutató névmásokat vagy indexikus szavakat tartalmaznak, a nyelvhasználat közvetlen kontextusától elválasztva nem értelmezhetőek kielégítően. Nehezen tudnánk eldönteni például, hogy hogyan határozzuk meg az 'Ez a szék nagyon kényelmes' mondattípus extenzióját, ha nem ismernénk a nyelvhasználat azon gyakorlati összefüggéseit, amelyek az egyes konkrét beszédcselekvésekre egyedi módon jellemzőek.

¹ Érdemes megjegyezni, hogy Kamp és Vlach téziseit érintve újabb írásaiban Ch. Peacocke érvel igen meggyőzően a lehetőség-fogalom elméleti prioritása és a lehetséges objektumok ontológiájának másodlagossága mellett. Vö. Peacocke (1999, 2002)

² Kaplan (1989) írása 1977-ben készült el. Stalnaker írásának első megjelenése: *Syntax and Semantics* 9. New York, Academic Press. Második közlés in: Stalnaker (1999).

Ahhoz, hogy tudjuk, pontosan melyik székről van szó, tudnunk kell, hogy ki használja ezt a mondatípust, milyen időpontban zajlik a beszédcselekvés, milyen a beszélőt övező tárgyi környezet, és természetesen tisztában kell lennünk a mutató névmás lexikai jelentésével. Gyakran előfordul azonban, hogy a mondatban szereplő névmás extenziójának értelmezése ilyen helyzetekben ezen kívül még valamilyen pragmatikus kiegészítést, például egy jelentéstulajdonítási szándékot kifejező rámutató gesztust is igényel.³

Másodszor, a nyelvhasználat által determinált *karakter* igaz vagy hamis voltát a lehetséges világok⁴, azaz a lehetséges értékelési körülmények határozzák meg, amelyek megadják a kifejezések *tartalmát*. Ez azt jelenti, hogy a beszédhelyzetre vonatkozó pragmatikus információk is kiegészítésre szorulnak. Amikor a mondatípusok igazságértékét kívánjuk megállapítani, akkor a mondatok kontextus által meghatározott szemantikai karakterén kívül még azt is rögzítenünk kell, hogy melyik lehetséges világ értékelési körülményeihez mérten kívánjuk értékelni a nyelvi megnyilvánulásokat. A különböző lehetséges világok ugyanis különböző extralingvisztikai igazságfeltételeket tartalmazhatnak, és így azonos mondatípusokhoz különböző igazságértékeket rendelhetnek. Péter és Pál beszédcselekvésében az 'Ez a szék nagyon kényelmes' mondat külön-külön lehet igaz és lehet hamis, attól függően, hogy Péter és Pál aktuális világának tényei kielégítik-e egy adott kontextusban a mondat igazságfeltételeit vagy sem. Ha lexikai és szintaktikai szempontból nyelvük felépítése nem tér el szignifikáns mértékben, a mondataikban szereplő mutató névmás *karaktere* természetesen lehet azonos, de ha Pál világában kizárólag olyan székek találhatók, amelyekkel Péter világában csak a mindenre elszánt fakírok szokták napi gyakorlataikat végezni, Péter értékelési nézőpontjából Pál mondatának *tartalma* – Péter saját világának kontextusaiban – hamis lesz. A kettős determinációról alkotott felfogás ezek szerint a következő sematikus formában összegezhető:

(K) A kontextus-függő mondatípusok szemantikai karakterét a mondatfajták lexikai jelentése határozza meg az aktuális beszédhelyzet függvényében, a

³ A rámutató gesztusra akkor van szükség, ha több értelmezési alternatíva is fennáll egy adott helyzetben. Kaplan természetesen nem állítja azt, hogy a rámutatás egyértelműen individualálja a referenst. Szerinte a gesztus csak azért releváns a pragmatikai elmélet szempontjából, mert beszédintenciók kifejezésére szolgál.

⁴ Megjegyzendő, hogy metaszemantikai szempontból a lehetséges világok és a lehetséges szituációk között nem fedezhetünk fel lényeges különbséget. A beszédtevékenységek elemzésében mindkét fogalomnak csak

mondattípusok tartalmát pedig a szemantikai karakter határozza meg a kontextushoz tartozó világ értékelési körülményeinek megfelelően.⁵

Kaplan pragmatikai tézisének e sarkított megfogalmazása mindenekelőtt arra a fontos felismerésre hívja fel a figyelmünket, hogy bizonyos nyelvi kifejezések *teljes szemantikai* elemzését csak az aktuális beszédhelyzet – a kontextus – és a világ különböző externális komponenseinek – a szemantikai értékek meghatározásában konstitutív szerepet játszó tények – együttes figyelembevételével végezhetjük el. A szemantikai értékek kettős determinációjáról szóló gondolatmenet egyes megállapításai arra engednek következtetni, hogy a demonstratív és az indexikus kifejezések szemantikai profiljának meghatározásában Kaplan a lehetséges világok tényeit egyenrangúnak tartotta az aktuális világ tényeivel. Ebből kétségkívül értékes és korántsem magától értetődő elméleti következtetéseket vonhatunk le a nyelv és a lehetséges világok, azaz a szemantika és a modalitás elméletének kapcsolatára vonatkozóan.

Erényei – eredetisége és magyarázó ereje – mellett azonban van egy kifogásolható részlete is ennek a felfogásnak. Kaplan mondattípusokat rendszerező formális elméletének talán éppen az a leggyengébb pontja, amelyik a tények igazság-meghatározó szerepét tárgyalja. Kaplan tudniillik következetesen mondattípusok előfordulásairól és nem mondatpéldányok kimondásáról beszél, ami meglehetősen nagy különbség. A mondattípusok csak a nyelvészeti kutatás absztrakt elemzési szintjén léteznek, a mondatpéldányok viszont a nyelvhasználók konkrét cselekvéseihez, egyes mondatok kimondásához vagy leírásához köthetőek. Ha a mondattípus elvont fogalmából indulunk ki, nem egészen világos, hogyan tudjuk kellő alapossággal megmagyarázni, hogy a beszélők lehetséges világainak tényei miként befolyásolhatják az egyes mondattípusok előfordulásaihoz rendelhető igazságértékeket. Másképpen fogalmazva: a Kaplan által vázolt összefüggésben nem látható be, miért lehet egyáltalán releváns Pál világának bármely ténye Péter *nyelvhasználata* szempontjából. Valamilyen oknál fogva Kaplan nem tartotta jelentősnek ezt a problémát, pedig kézenfekvőnek megállapításnak tűnik, hogy a mondattípus előfordulások igazságának megállapításához nem kell szükségképpen bevonnunk elemzésünkbe a lehetséges beszélők világát, mivel a mondattípusok

funkcionális szerepe van. A továbbiakban azonos értékű terminusnak fogom tekinteni a két kifejezést.

⁵ Vö: Stalnaker (1999, 5)

igazságfeltételei nem relativizálhatóak a beszélők konkrét cselekvésére való hivatkozással.

R. Stalnaker írásaiban fogalmazódott meg először az a gondolat, hogy Kaplan leíró apparátusát némi módosítással talán mégis alkalmassá lehetne tenni lehetséges beszélők és lehetséges beszélgetési szituációk elemzésére. Ehhez először is a kontextus fogalmának pontosítására volt szükség.

Általában az nehezíti meg a kontextus definícióját, hogy egy olyan összetett, objektív struktúrát kell szemantikai fogalmakkal megragadni, amely egyszerre tartalmazza a beszélgetés célja szempontjából releváns extralingvisztikai, „külső” tényeket és a beszélők vélekedésekből, hitekből, valamint lingvisztikai és pragmatikai előfeltevésekből felépülő „belső” kommunikatív szándékait. Stalnaker úgy próbálta meg összekapcsolni a definícióhoz szükséges külső és belső komponenseket, hogy a kontextust a beszélgető felek számára hozzáférhető információval azonosította. Aki részt vesz egy beszélgetésben, mindig bizonyos feltevésekre kénytelen támaszkodni. Ha sikeresen akarunk kommunikálni valakivel, akkor például abból az alapvető feltevésből kell kiindulnunk, hogy partnerünk nem akar szándékosan megtéveszteni bennünket. Fel kell tennünk továbbá, hogy szavaink referenciája ugyanannak a környező világnak a tárgyaira vonatkozik, és a beszélgetés témájára vonatkozó ismereteink nem térnek el szignifikáns mértékben. Az ilyen típusú háttérfeltevések természetesen nem válnak szükségképpen a mindennapi beszédtevékenység részévé, sőt, a hétköznapi kommunikáció szokványos eseteiben a beszélgető felek közös meggyőződéseinek döntő többsége szemantikai értelemben valószínűleg implicit marad.⁶

A kontextus definíciója szempontjából a beszélgetők közös előfeltevéseinek Stalnaker szerint tehát az a leglényegesebb jellemzője, hogy a beszédhelyzet mindkét komponensét magukban foglalják: egyaránt hordoznak extralingvisztikai tényekre és kommunikatív szándékokra vonatkozó információt. Stalnaker úgy gondolja, hogy az előfeltevések rendszerébe ágyazott információhalmoz *elvileg* mindig hozzáférhető a beszélgetésben résztvevő felek számára. Ez logikus feltételezésnek tűnik, hiszen éppen ez lenne a sikeres beszélgetés alapfeltétele. Ha a mindennapi kommunikációhoz szükséges információkból elvileg egyenlően részesedhetnek a beszélgetésben résztvevő felek, akkor

⁶ Az előfeltevéseket Stalnaker nem a mentális attitűdök - például a tartós hitek -, hanem a lingvisztikai diszpozíciók közé sorolja. Ez a besorolás azért lehet fontos, mert mentális attitűdökre hivatkozva nem lehetne objektív módon definiálni a kontextus fogalmát. Vö: Stalnaker (1999, 52)

viszont a kontextust leírhatjuk olyan lehetséges episztemikus szituációkkal, amelyek kompatibilisek a beszélgetők közös előfeltevéseivel. Amikor például Péter azt mondja Pálnak, hogy 'Ez a szék nagyon kényelmes', számos olyan előfeltevéseikkel kompatibilis modális szituáció képzelhető el, amelynek lehetőségét valószínűleg mindketten egyetértően ítélnék meg: a szék lehet kényelmes, de éppenséggel kiderülhet róla, hogy a munkához túl alacsony, lehetséges, hogy a szék kényelmes, de kiderülhet róla, hogy silány anyagból készült, és használatba vétele után gyorsan kényelmetlenné válik. Az a lehetséges szituáció azonban, amelyben a Pál előtt álló szék hirtelen megrázkódik, és nyertve két lábra áll, Stalnaker definíciója értelmében nem tartozik a beszélgetés hétköznapi kontextusához.⁷

A kontextus fogalmának újradefiniálásával Stalnaker világosan rámutatott, hogy a nyelvhasználatot szabályozó törvényszerűségek leírásában miért lehet releváns elemzési szempont a lehetséges beszélők világa: mivel az előfeltevésekbe foglalt információk megváltozhatnak a különböző beszédhelyzetekben, nem elég tudnunk, hogy egy adott mondattal mit közölnek az aktuális nyelvhasználók, azt is mérlegelnünk kell, hogy milyen tartalom kifejezésére használható a mondat a beszélők előfeltevéseivel kompatibilis lehetséges helyzetekben.

Kaplan gondolatmenete azonban még egy másik ponton is módosítást igényelt. Ha elfogadjuk azt az állítást, hogy az aktuális beszélők és a lehetséges beszélők közötti különbség nem az ontológiai státusz, hanem a beszédhelyzet episztemikus jellemzőinek eltéréseivel magyarázható, akkor következetesen érvelhetünk amellett, hogy a lehetséges beszédhelyzetek lehetséges beszélőit felfoghatjuk úgy, mint akik ugyanúgy szavakat és mondatokat mondanak, illetve mondhatnak ki, mint a valóságos beszélők. Ennek alapján joggal állíthatjuk azt is, hogy a lehetséges beszélgetések szereplői is konkrét cselekvésként értelmezhető beszédaktusokkal valósítják meg kommunikatív szándékaikat. Kaplan felfogásától eltérően ezért Stalnaker absztrakt mondatfajták helyett mindig valós vagy lehetséges beszélők által kimondott konkrét mondatpéldányokról beszél. Egy tetszőleges mondatpéldány szemantikai profilját Stalnaker nyomán tehát a következő komplex determinációs összefüggéssel ábrázolhatjuk. A beszélők előfeltevéseivel kompatibilis lehetséges szituációkhoz intenziókat rendelünk, ahol maguk az intenziók az igazságértékek

⁷ Könnyen belátható, hogy az előfeltevésekkel kompatibilis és inkompatibilis helyzetek közé nem húzható éles határvonal. Ezért ez a megkülönböztetés a további finomítások után is némileg heurisztikus jellegű marad.

lehetséges szituációkhoz való hozzárendeléséből állnak.⁸ Vagyis, a teljes szemantikai profil a lehetséges szituációk rendezett párosainak és az igazságértékeknek a függvényéből áll.

Ezzel a tartalmi változtatással tulajdonképpen már végleges helyükre is kerültek a kétdimenziós elmélet legfontosabb alapfogalmai. A lehetséges szituációk érték-meghatározó szerepére helyezett hangsúly miatt a kétdimenziós szemantika Stalnaker által adott értelmezését *metaszemantikai* szempontú értelmezésnek nevezhetjük.⁹ Kaplan kettős determinációról szóló (K) elvének megfelelően a metaszemantikai értelmezés is kettős intenziót rendel minden egyes mondatpéldányhoz.¹⁰ Maga ez az eljárás szintén kétféleképpen történhet. A mondatintenziók metaszemantikai megítélése ugyanis attól függ, hogy milyen nézőpontból közelítjük meg a lehetséges beszédhelyzeteket – a lehetséges világokat – mint modális hipotéziseket. Két különböző, egymást kiegészítő metaszemantikai elemzési nézőpont alkalmazható:

(KM) Amikor egy lehetséges világot aktuálisnak tekintünk, azaz egy hipotetikus világról úgy gondolkodunk, mintha az a mi aktuális világunk lenne, akkor a mondatok *elsődleges intenzióját* vizsgáljuk. Ha egy lehetséges világot kontrafaktuálisnak fogunk fel, azaz egy hipotetikus világot az aktuális világhoz viszonyítva gondolunk el, akkor a mondatok *másodlagos intenzióját* tanulmányozzuk.¹¹

Stalnaker úgy véli, hogy a kétdimenziós keretelmélet ezzel a nézőpontbeli különbségtétellel nemcsak a kimondott mondatpéldányok szemantikai profilját érintő modális összefüggésekre deríthet fényt. Az elsődleges és másodlagos intenziók megkülönböztetése bizonyos esetekben arra is alkalmas eszköz lehet, hogy a Kripke által bevezetett, ma már klasszikusnak tekinthető *esetleges a priori igazság/szükségszerű a posteriori igazság*

⁸ Stalnaker az 'intenzió' terminusa helyett a 'propozíció' terminusát használja. Egy mondatpéldány komplex szemantikai értékét ennek megfelelően a *kétdimenziós intenzió* vagy a *kétdimenziós jelentés* helyett a *propozícionális fogalom* kifejezésével jelöli. Jelen összefüggésben ez a terminológiai különbség azonban elhanyagolható.

⁹ A metaszemantikai értelmezést alátámasztó érvekkel kapcsolatban Stalnaker (2001a) ad eligazítást. Stalnaker felfogásának kritikájához lásd: Chalmers (2002). Jelen kötet mindkét tanulmányt (Chalmers szövegének első felét) tartalmazza.

¹⁰ Vö: Stalnaker (2001a, 45-46)

¹¹ Stalnaker egy mondatpéldányokat és világokat összekapcsoló négyzetes mátrix alapján az elsődleges intenziót olykor *diagonális propozíciónak*, a másodlagos intenziót pedig *horizontális propozíciónak* nevezi. Lásd a 7. jegyzetet.

megkülönböztetés lényegét szemléletesebben bemutathassuk.

Ez valóban így van, hiszen Kripke modális állításokra vonatkozó belátásait az intenziók metaszemantikai definíciójából kiindulva is alátámaszthatjuk. Az elsődleges intenzió általában azt az információhalmazt reprezentálja, amit a nyelvhasználók akkor birtokolhatnak, amikor tudják, hogy egy általuk értelmezett mondat a *w* világ valamely tényét igaz módon fejezi ki, és a *w* világot (mint modális hipotézist) aktuálisnak tekintik. A másodlagos intenzió ezzel szemben azt mutatja meg, hogy egy *w* lehetséges világban, annak normál szemantikai szabályai szerint, milyen lehetne egy mondat kaplani értelemben vett szemantikai karaktere, ha a *w* világot aktuális világunk ismeretéből kiindulva kontrafaktuális lehetőségként képzeljük el. Az *esetleges a priori* mondatok egyes példányainak elsődleges intenziója ezért szükségszerű, azaz minden lehetséges világban igaz, másodlagos intenziója viszont változó az egyes világokban. Ezzel összhangban, a *szükségszerű a posteriori* mondatok egyes példányainak elsődleges intenziója esetleges, másodlagos intenziója viszont szükségszerű. Elméleti szempontból természetesen az a legérdekesebb kérdés, hogy az elsődleges intenziók megragadásához szükséges információhalmaz ténylegesen a beszélők birtokában lehet-e, hiszen ettől a feltételtől függ, hogy rendelkeznek-e *a priori* tudással vagy sem.

Vegyük szemügyre ismét a már tárgyalt példamondatot: 'Ez a szék nagyon kényelmes'. Tegyük fel, hogy e mondat elsődleges intenziója szükségszerű, azaz *a priori* igazságot fejez ki. Honnan tudhatja ezt Péter? Milyen jellegű információkra lenne szüksége e tudáshoz? Péternek először is ismernie kell a mondatban szereplő szavak normál lexikai jelentését, és ki kell derítenie, hogy a mondat pontosan milyen pragmatikai kontextusban hangzik el. A mutató névmás mondatbeli szerepének megértéséhez ezen kívül szüksége lehet a magyar nyelv néhány egyszerű szintaktikai és szemantikai szabályának ismeretére is. Az igazságtartalom megítéléséhez viszont még azt is tudnia kell, hogy milyen hipotetikus világok zárhatóak ki a mondat értelmezéséből. Ki kell zárnia az értelmezési lehetőségek közül azt a világot például, amelyben a beszélők saját világuk kontextusaiban a 'szék' szó ortografikus szempontból azonos példányaival *lovakra* szoktak referálni. Az 'Ez a szék nagyon kényelmes' mondat nyilvánvalóan nem jelentheti azt, hogy *ez a ló nagyon kényelmes*. Szemantikai racionalitását és igazság iránti érzékenységét Péter tehát csak akkor képes megőrizni, ha azt is tudja, hogy a lehetséges világok közül melyik inkompatibilis saját világával. Ebből következően a mondat igazságának megállapításához szüksége van

olyan faktuális tartalmat hordozó háttérinformációkra, amelyek az aktuális világ állapotára vonatkoznak. Tegyük fel, hogy Péter rendelkezik a felsorolt információkkal. Önmagában mindez azonban még nem dönti el, hogy képes-e *a priori* módon megragadni a mondat igazságát.

Az imént láttuk, hogy a sikeres értelmezés szempontjából irreleváns világok kizárása fontos kritérium a metaszemantikai megközelítésben. Stalnaker az uralkodó nézetekhez csatlakozva elismeri, hogy az egyértelműen irreleváns értelmezési lehetőségek automatikus kizárásával néhány egyszerűbb esetben képesek vagyunk megragadni az általunk használt kifejezések elsődleges intenzióját.¹² Ebből a tényből szerinte azonban nem következtethetünk minden további nélkül arra, hogy nagy horderejű tudományos igazságokat, például teoretikus azonosság-állításokat vagy feltételes mondatokban kifejezett modális igazságokat *a priori* módon tudhatunk. Az *a priori* ismeretek megragadásához ugyanis még egy további megszorító feltételnek is teljesülnie kellene: az értelmezési lehetőségek közül a beszélőknek az aktuális világ összes irreleváns alternatíváját ki kellene zárniuk. Nem igényel különösebben bonyolult érvelést, hogy belássuk, ez teljesíthetetlen követelmény, mivel a procedúrához először is *saját világunk tényeinek a priori ismeretére* lenne szükségünk. Ilyen ismerettel viszont nyilvánvalóan nem rendelkezhetünk. Stalnaker végső következtetése ezért úgy hangzik, hogy a szavak és a mondatok elsődleges intenzióját a saját világunkkal kompatibilis világok kontextusaiban értelmezett másodlagos intenziókból vezethetjük le. Vagyis, amikor egy hipotetikus világról úgy gondolkodunk, mintha az a mi aktuális világunk lenne, akkor sem tehetünk mást, minthogy „az *aktuális* aktuális világot írjuk le, azokat a dolgokat felhasználva, amelyeket [tapasztalatainkból] ismerünk.”¹³ Ezt a (KM) alapján levont végkövetkeztetést a (2) és (2b) kérdésekre adott válaszként is felfoghatjuk.

III. Episztemológiai értelmezés

¹² Kripke (1980) munkájára hivatkozva általában a névadást szokták az elsődleges jelentések a priori megragadásának paradigmaticus eseteként említeni. E nézet kritikájához lásd: Sutton (2001)

¹³ Stalnaker (2001b, 635.)

D. Chalmers és F. Jackson az intenziók elsődleges és másodlagos dimenzióra való felosztásában egyetért Stalnakerrel. Egyetértenek vele abban is, hogy a lehetséges világokról aktuális és kontrafaktuális nézőpontú hipotéziseket lehet alkotni. Mindketten másként vélekednek azonban az aktuális nézőpontú hipotézisekről, és az elsődleges intenziók megismerésben betöltött szerepéről. Jackson igen szemléletesen fogalmazza meg álláspontjuk különbségét. Az elsődleges intenziókat – mint mondja – megismerhetjük attól függetlenül is, hogy tapasztalati vizsgálódásainkra hagyatkozva kiderítenénk, hogyan léteznek a dolgok az aktuális világban. Ha ezt nem tudnánk megtenni, akkor egy olyan orvoshoz hasonlítanánk, aki a betegek vizsgálatától függetlenül nem tudna beszélni a betegségekről. Szerencsére az orvosok a betegség, a szimptóma, és az ok fogalmainak ismeretében a valóságos betegek vizsgálatától függetlenül is gondolkodhatnak arról, hogy mitől betegedhetünk meg, és hogyan maradhatunk egészségesek. Ehhez hasonlóan, az elsődleges intenziók vizsgálatában is abból kell kiindulnunk, hogy a dolgok állására vonatkozó hipotéziseinket nem mindig az aktuális világhoz viszonyítva fogalmazzuk meg. Gondolat kísérleteinkben minden különösebb erőfeszítés nélkül el tudjuk képzelni, hogy a világ egyes jelenségei – a tárgyak, a relációk, az események stb. – különféle módon és különféle körülmények közepette létezhetnek, nem csak abban a formában és azon a módon, ahogyan jelenleg ismerjük őket. Sem mentális működésünk műveleti szabályai, sem fogalmaink nem korlátoznak bennünket aktuális és kontrafaktuális nézőpontú hipotéziseink megformálásában.¹⁴ Elképzelhetjük például, hogy egy lehetséges – ontológiailag igencsak bizarr – világban a székek nem fából, műanyagból, alumíniumból vagy ezekhez hasonló anyagokból készült bútordarabok, hanem különös élőlények, amelyek néha két lábra állnak és vidáman nyerítenek. Ez a feltételezés első pillantásra élesen ellentmond ugyan a modalitásra vonatkozó hétköznapi elképzeléseknek, mégis különösebb akadálya annak, hogy koherens módon leírjunk egy olyan lehetséges helyzetet, amelyben ez a világ éppen a mi aktuális világunk. Az episztemológiai vizsgálódásnak ekkor értelemszerűen nem az lenne a feladata, hogy kiderítse, hogyan *változna meg* a világról alkotott jelenlegi felfogásunk. Ezt tudjuk, hiszen a hipotézis pontosan erről szól. A kérdés inkább az lenne: *hogyan működik* megismerő apparátusunk, ha aktuális helyzetünk valóban megegyezik a hipotézisben elképzelt helyzettel.

¹⁴ A hipotézisalkotásnak logikai értelemben természetesen vannak fogalmi korlátai. Nem képzelhető el

Némileg leegyszerűsítve azt mondhatjuk tehát, hogy az aktuális világtól független hipotézisek fogalmi ellentmondások nélkül elképzelhető episztemikus lehetőségekről szólnak. Chalmers és Jackson arra is megpróbál magyarázatot adni, hogy az episztemikus lehetőségekből miként tudunk szavaink és mondataink elsődleges intenziójának *a priori* voltára következtetni. A magyarázat a szavak és a mondatok birtoklási feltételeivel függ össze. Ha ismerünk egy szót, és kompetens módon tudjuk használni – ahogyan az orvos ismeri és használja a betegségekkel és gyógyítással kapcsolatos szavakat –, képesek vagyunk racionális módon reflektálni nyelvi tevékenységünkre, és elégséges empirikus információval rendelkezünk az aktuális világról, akkor *elvéleg* a szó elsődleges intenzióját már minden további empirikus tapasztalat nélkül meg tudjuk állapítani. Ebben az episztemológiai fogalmi keretben azonban már jóval nehezebb pontosan meghatározni, hogy mikor számít elégségesnek valamely empirikus információhalmaz az elsődleges intenziók *a priori* megragadásához. Chalmers és Jackson álláspontja szerint a jelenségek makrofizikai tulajdonságaira és a nyelvhasználók mentális állapotaira vonatkozó alapvető kvalitatív és indexikus információk alapján már megkonstruálhatunk egy olyan E információhalmazt, melynek alapján kimondhatjuk, hogy az $E \supset S$ kondicionális *a priori* ismeretet fejez ki. (Az $E \supset S$ kondicionálisban E egy adott episztemikus lehetőségre vonatkozó elégséges empirikus információhalmazt, S pedig egy E-vel asszociált mondatpéldányt jelent.)

Felmerülhet azonban a kérdés: hogyan állíthatja Chalmers és Jackson, hogy bizonyos empirikus információk birtokában *a priori* módon ismerhetők meg az elsődleges intenziók? Nincs fogalmi feszültség az intenziók megragadásában szerepet játszó empirikus információk és a tapasztalati vizsgálódásoktól független *a priori* megismerés között? Mint ismeretes, Kripke, Putnam és Peacocke externalista érvei egyöntetűen azt mutatják, hogy szavaink döntő többségének empirikus jellegű birtoklási feltételei vannak. Ahhoz például, hogy egy obszervációs szó alkalmazási feltételeivel tisztában legyünk, szenzoros érzékelő rendszerünknek közvetlen vagy közvetett kauzális kapcsolatban kell állnia környezetünkkel. Az externalista elméletek szerint érzékszervi benyomásaink nélkül nem is tudnánk szemantikai értékeket rendelni empirikus információt hordozó szavainkhoz, mivel az érzékelhető környezet konstitutív módon járul hozzá a szemantikai profil kialakulásához.

koherens módon egy olyan világ, amelyben például a deduktív következtetés szabályai nem érvényesek.

Chalmers és Jackson felfogása szerint azonban az empirikus feltételek csak a szavak elsajátításának folyamatát szabályozzák, tehát csak a kompetens nyelvhasználat szükséges háttérfeltételeként funkcionálnak. A szavak és a mondatok elsődleges intenziójának megragadásában és az $E \supset S$ kondicionális igazolásában az érzékszervi tapasztalatnak viszont már nincsen meghatározó szerepe. Így ha tudjuk, hogy éppen melyik hipotézist, melyik episztemikus lehetőséget tekinthetjük aktuálisnak, és elegendő információval rendelkezünk episztemikus helyzetünkről, akkor *elvileg* pusztán fogalmainkra és racionális képességeinkre támaszkodva, további empirikus faktorok elemzése nélkül is kideríthetjük szavaink elsődleges intenzióját. Az ilyen ismeret a racionalizmus hagyományos episztemológiai normái szerint mindenképpen *a priori* ismeretnek számít.

Chalmers és Jackson véleménye szerint tehát a szavak és a mondatok elsődleges intenzióit a beszélők *a priori* megismerő képességeikkel ragadják meg. Ezért mindketten amellet érvelnek, hogy az elsődleges intenziók nem vezethetők le a másodlagos intenziókból, ahogyan Stalnaker gondolja, hiszen a másodlagos intenziók mindig az aktuális világ empirikus tapasztalatához kötődnek, és csak *a posteriori* módon ismerhetők meg. E meglátásokból következően a kétdimenziós elmélet episztemológiai értelmezésének alaptézisében a szó- és mondatintenziók és a megismerő képesség kapcsolatára esik a fő hangsúly:

(KE) Amikor egy lehetséges világot aktuálisnak tekintünk, azaz egy hipotetikus világról úgy gondolkodunk, mintha az a mi aktuális világunk lenne, akkor a szavak és a mondatok elsődleges intenzióját *a priori* módon ismerjük meg. Ha egy lehetséges világot kontrafaktuálisnak fogunk fel, azaz egy hipotetikus világot az aktuális világhoz viszonyítva gondolunk el, akkor a szavak és mondatok másodlagos intenzióját *a posteriori* módon ismerjük meg.¹⁵

Az episztemológiai értelmezés megalapozásakor Chalmers elsősorban azt hangsúlyozza,

¹⁵ Az egyszerűség kedvéért (KE) sematikusan fogalmazza meg az episztemológiai értelmezés alap gondolatát. A tézis úgy értendő, hogy bizonyos esetekben *a priori* ill. *a posteriori* módon ismerjük meg az intenziókat. Chalmers gondolatmenetéből egyébként az derül ki, hogy a kétdimenziós elmélet önmagában még nem bizonyítja a priori igazságok létezését. Ez a megszorítás érthető is, hiszen egy szemantikai elméletet csak a nyelvi kifejezések tulajdonságainak és viselkedésének elemzésére lehet használni.

hogy a metaszemantikai megközelítés homályban hagyja a lehetőségek és a nyelv egyik legfontosabb elméleti összefüggését. Amint láttuk, Stalnaker metaszemantikai felfogása szerint a szemantikai értékek meghatározásában döntő szerepe van a modális kontextusoknak. A hipotetikus beszédhelyzetek elemzései világosan megmutatják, hogy az intenziók és a lehetséges kontextusok között milyen korreláció állhat fenn, de ezt a korrelációt Stalnaker nem tekinti olyan összefüggésnek, ami túlmutatna a szemantikai kutatás területén, és fényt vethetne az *a priori* megismerés természetére. Chalmers és Jackson megközelítése ezzel szemben a lehetőségek és az intenziók viszonyának egyik állandó episztemológiai törvényszerűségére kíván rávilágítani: ha feltesszük, hogy *ez és ez* az episztemikus helyzet éppen aktuális számunkra, akkor a helyzetünkre vonatkozó alapvető empirikus háttérinformációk birtokában *a priori* arra következtethetünk, hogy *ez és ez* az általunk vizsgált szavak elsődleges intenziója. Ebben a kondicionálisban rejlik (KE) episztemikus fogalmakkal adott válasza a (2)/(2b) kérdésekre.

IV. Az intuíciónál a modális ismeretig: a hipotetikus következtetés problémája

Há lehetséges egyáltalán *de re* modális tudás, ennek a tudásnak (KM) szerint *a posteriori*, (KE) szerint viszont *a priori* forrásai vannak. Ahogyan az előzőekben már rámutattunk, e felfogásbeli különbség ellenére mindkét értelmezés abból a feltételezésből indul ki, hogy a lehetséges helyzetekre vonatkozó intuitív elképzelések¹⁶ perdöntő szerepet játszanak a szemantikai elemzésekben. (KM) alapján *prima facie* elvárható, hogy a modális intuíciónak megbízható eligazítást adjanak arról, hogy mit lehet, és mit nem lehet mondani az egyes mondatokkal a különböző beszédhelyzetekben. (KE) szerint pedig magától értetődő, hogy az episztemikus lehetőségekre vonatkozó intuíciónak megmutatják nekünk, hogy idealizált körülmények között milyen feltételek teljesülése mellett rendelkezhetünk tapasztalati igazolástól független szemantikai tudással.

¹⁶ A továbbiakban a (2a) kérdésnek megfelelően feltételes mondatokban megfogalmazódó mentális attitűdökkel azonosítom az intuíciónkat. Érdemes megjegyezni, hogy néhány teoretikus, például K. Bach, kételkedve ítéli meg az intuíciónk lehetséges elméleti szerepét: „A szemantika elsődleges feladata nem a szemantikai intuíciónk, hanem a szemantikai tények vizsgálata. A beszélők intuíciónkat figyelembe vehetjük, az viszont nyitott kérdés, hogy az intuíciónk felfoghatóak-e egyáltalán szemantikai tényeknek [...]” VÖ: Bach (2002, 22)

Módszertani jelentőségük miatt a modális és episztemikus intuíciókat nem lehet tehát megkerülni a kétdimenziós keretelméletben. Emiatt eléggé különös, hogy egyik értelmezésben sem kapunk elvi problémákat tisztázó, részletes felvilágosítást arról, hogy intuícióikból kiindulva hogyan tehetnek szert a beszélők *de re* modális ismeretekre.¹⁷

Alapvető kérdés, hogy elméleti értelemben mennyire megbízható az, amit arról mondunk, amit bizonyos hipotetikus szituációban mondanánk. Tegyük fel, hogy extravagáns példánk *aktuális* helyzetünket reprezentálja: olyan világ vesz körül bennünket, amelyben a székek néha két lábra állnak. Mit mondhatunk ebben az esetben intuícióinkra hagyatkozva, vajon milyen következtetést vonhatunk le ebből a hipotetikus premisszából? Stalnaker metaszemantikai álláspontját követve azt mondhatnánk, hogy ebben az aktuálisnak tekintett lehetséges világban a (mi) 'szék' szavunk *lovakra referál*. Chalmers és Jackson episztemológiai elgondolásából kiindulva pedig azt állíthatnánk, hogy olyan világban élünk, ahol a székek *valójában* lovak. Bármelyik választ fogadjuk is el, fel kell tennünk azt a további kérdést, hogy a válaszuk alapjául szolgáló intuíciók milyen logikai viszonyban állnak a hipotetikus következtetés konklúziójában megfogalmazódó *de re* állítással. Erre azért van szükség, mert az intuíciókat mindkét esetben a *de re* konklúzióhoz vezető következtetés premisszája tartalmazza, a konklúzió helyessége pedig – érvényes következtetési séma esetén – a premissza teoretikus státuszától függ.

Több lehetőség is kínálkozik arra, hogy az intuíciók és a *de re* konklúziók logikai összefüggésére irányuló kérdést megválaszoljuk. Vázlatos formában áttekintve ezek a következők. A *Ramsey-tesztre* hivatkozva érvelhetnénk esetleg úgy, hogy ha a premisszát hipotetikusán igaznak fogadjuk el, akkor a következtetési szabályok betartásával hipotetikusán elfogadható konklúzióhoz juthatunk. Ez azonban nem lenne teljesen helytálló érvelés, mivel a *de re* konklúziók – példánkban: „a 'szék' szó *lovakra referál*”, „a székek *valójában* lovak” – szemantikai szerkezetük miatt nem értelmezhetőek nyelvhasználaton kívül eső, hipotetikus feltételek teljesülésétől függő állításként. A *de re* állítások ugyanis csak a faktuális beszédmódon belül viselkednek igazságértéket hordozó állításként.¹⁸ Egy másik lehetséges érveléssel hivatkozhatnánk talán arra is, hogy az intuíciók mérlegeléséből

¹⁷ Chalmers (2002) érinti ugyan az *elgondolhatóság* és a *lehetőség* fogalmai között lévő kapcsolatot, de az *elgondolhatóságot* nem mentális állapotpéldányokkal vagy attitűdökkel azonosítja, ezért homályban hagyja, mi is voltaképpen az intuíció szerepe a *lehetőség* fogalmának elemzésében.

¹⁸ S. Sturgeon (2002) nyomán vélekedhetünk persze úgy, hogy a kondicionálisok faktuálisan defektív beszédmódot implikálnak. Az intuíció és a *de re* modális ismeret kapcsolatának kérdése ekkor fel sem merül.

levont következtetések voltaképpen nem szokványos értelemben vett feltételes következtetéseket, hanem feltételes relációkat fejeznek ki. Mégpedig olyan relációkat, amelyekben hipotetikus helyzetek verifikálnak bizonyos mondatpéldányokat. Ezt a megoldási javaslatot sem tarthatnánk azonban megnyugtatónak; mert a verifikációs relációban szereplő hipotetikus helyzetek csak intuitív – nem-faktuális – elemeket tartalmazó leírásokkal reprezentálhatóak. A hipotetikus következtetések helyességét érintő kérdést megkerülhetnénk ezzel a stratégiával, az intuíciók és a *de re* állítások között lévő feltételezett logikai kapcsolatáról viszont ekkor sem tudnánk meg lényegesen többet. Végül érvelhetnénk amellet, hogy a lehetőségekre és szükségszerűségekre vonatkozó intuíciók a mentális állapotok egyik redukálhatatlan alaptípusát képezik, és így implicit módon tartalmazzák a belőlük levonható lehetséges következtetések igazságkritériumait. Ez az érv megmutatná ugyan, hogy milyen teoretikus státusz illeti meg intuícióinkat, de egyben azt is jelentené, hogy az intuitív premisszára épülő hipotetikus következtetésekben szükségszerűen igaznak kellene feltételeznünk a konklúziókat. E feltételezés alátámasztásához viszont újabb, az intuíciók státuszára vonatkozó magyarázattól független magyarázatra lenne szükségünk, mivel eredeti kérdésünket éppen a szóban forgó konklúziók kérdésessége vetette fel.

Jóllehet egyik stratégiából sem vezethető le ellentmondásmentes magyarázat, elhamarkodott lenne végérvényes kritikai ítélet megfogalmazására törekednünk. Az említetteken kívül talán léteznek kevésbé nyilvánvaló, pozitív eredményhez vezető válaszlehetőségek is. Összegzőképpen érdemes azonban hangsúlyoznunk: ha a kétdimenziós elméletet alkalmas eszköznek gondoljuk a modális megismerés és a modális ismeretek elemzésére, mindenképpen sürgető feladat lenne az intuíciók és az *aktuálisnak* tekintett világhipotézisek logikai kapcsolatának tisztázása.

Irodalom:

- Bach, K. (2002): Seemingly Semantic Intuitions. In: J. Keim Campbell, M. O'Rourke, and D. Shier, (eds): *Meaning and Truth*. New York, Seven Bridges Press, 21-33.
- Chalmers, D. (2002): The Foundations of Two-Dimensional Semantics. In: M. Garcia-Carpintero and J. Macia (eds): *Two-Dimensionalism*. European Review of

Philosophy.

- Chalmers, D. and Jackson, F. (2001): Conceptual Analysis and Reductive Explanation. *Philosophical Review*, 315-360.
- Jackson, F. (1998): *From Metaphysics to Ethics*. Oxford, Clarendon Press.
- Kaplan, D. (1989): Demonstratives. In: J. Almog, J. Perry, and H. Wettstein, (eds): *Themes from Kaplan*. Oxford: Oxford University Press. 481-563.
- Kamp, H. (1971): Formal Properties of „now“. *Theoria*, 227-273.
- Kripke, S. (1980): *Naming and Necessity*. Cambridge, Harvard University Press.
- Peacocke, Ch. (1992): *A Study of Concepts*. MIT Press.
- Peacocke, Ch. (1999): *Being Known*. Clarendon Press.
- Peacocke, Ch. (2002): Principles for Possibilia. In: *Logic, Thought and Language*. Royal Institute of Philosophy, Suppl. 51., 119-145.
- Putnam, H. (1975): The meaning of 'meaning'. In: K. Gunderson (ed.): *Language, Mind, and Knowledge*. Minneapolis: University of Minnesota Press. 215-271.
- Stalnaker, R. (1999): *Context and Content*. New York, Oxford University Press.
- Stalnaker, R. (2001a): On Considering a Possible World as Actual. *Proceedings of the Aristotelian Society*, Supplementary volume 65, 141-156.
- Stalnaker, R. (2001b): Metaphysics Without Conceptual Analysis. *Philosophy and Phenomenological Research*, 631-636.
- Sturgeon, S. (2002): Conditional Belief and the Ramsey Test. In: *Logic, Thought and Language*. Royal Institute of Philosophy. Suppl. 51., 215-232.
- Sutton, J. (2001): The Contingent A Priori and Implicit Knowledge. *Philosophy and Phenomenological Research*, 251-277.
- Vlach, F. (1973): „Now“ and „Then“. *A Formal Study on the Logic of Tense Anaphora*. PhD thesis, University of California.

Tájékoztató bibliográfia

- Abbott, B. (1997): A Note on the Nature of 'Water'. *Mind* 106, 311-319.
- Alcoff, L. M. (1998): *Epistemology: The Big Questions*. Blackwell.
- Almog, J. (1986): Naming Without Necessity. *Journal Of Philosophy* 71, 210-41.
- Alston, W. (1989): *Epistemic Justification. Essays in the Theory Of Knowledge*. Cornell University Press.
- Alston, W. (1996): *A Realist Conception Of Truth*. Cornell University Press.
- Antony, L. (1989): Semantic Anorexia: On the Notion of Content in Cognitive Science. In: G. Boolos, (Ed): *Meaning And Method: Essays In Honor Of Hilary Putnam*. Cambridge University Press.
- Appiah, A. (1986): *For Truth In Semantics*. Oxford University Press.
- Armstrong, D. M. (1968): *A Materialist Theory Of The Mind*. Routledge and Kegan Paul.
- Armstrong, D. M. (1982): Metaphysics and Supervenience. *Critica* 42, 3-17.
- Armstrong, D. M. (1997): *A World Of States Of Affairs*. Cambridge University Press.
- Ashline, W. L. (1995): The Problem of Impossible Fictions. *Style* 29, 215-34.
- Audi, R. (1993): Mental Causation: Sustaining and Dynamic. In: J. Heil And A. Mele, (Eds): *Mental Causation*. Oxford University Press.
- Bailey, A. (1998): Supervenience and Physicalism. *Synthese* 117, 53-73.
- Baker, G.P. and Hacker, P. M. S. (1984): *Language, Sense And Nonsense, A Critical Investigation Into Modern Theories Of Language*. Blackwell.
- Barrett, J. (1995): Causal Relevance and Nonreductive Physicalism. *Erkenntnis* 42, 339-62.
- Bealer, G. (1992): The Incoherence of Empiricism. *Proceeding of the Aristotelian Society* 66, 99-138.
- Bealer, G. (1996): *A Priori Knowledge and the Scope of Philosophy*. *Philosophical Studies* 81, 121-142.
- Bealer, G. (1996): On the Possibility of Philosophical Knowledge. *Philosophical Perspectives* 10, 1-34.
- Bealer, G. (1998): Intuition and the Autonomy of Philosophy. In: DePaul, M. and Ramsey, W. (eds.): *Rethinking Intuition*. Oxford, Rowman and Littlefield. 201-39.

- Bermúdez, J. (1995): Nonconceptual Content: From Perceptual Experience to Subpersonal Computational States. *Mind and Language*, 9, No. 4.
- Bigelow, J. (1978): Believing in Semantics. *Linguistics And Philosophy* 2, 101-44.
- Blackburn, S. (1984): *Spreading The Word*. Oxford University Press.
- Block, N. (1998): Is Experiencing Just Representing? *Philosophy and Phenomenological Research* 58, 663-70.
- Block, N. and Stalnaker, R. (1999): Conceptual Analysis, Dualism, and the Explanatory Gap. *Philosophical Review* 108, 1-46.
- Boghossian, P. (1997): What the Externalist Can Know A Priori. *Proceedings of the Aristotelian Society* 97,161-75.
- Boghossian, P. and Peacocke, C. (2001): *New Essays On The A Priori*. Oxford University Press.
- Boyd, R. (1980): Materialism Without Reductionism: What Physicalism Does not Entail. In: N.Block, (ed): *Readings In The Philosophy Of Psychology*, Vol 1. MIT Press.
- Braddon-Mitchell, D. and F. Jackson (1996): *The Philosophy Of Mind And Cognition*. Oxford University Press.
- Braun, D. (1995): Causally Relevant Properties. *Philosophical Perspectives* 9, 447-75.
- Bremond, C. (1980): The Logic of Narrative Possibilities. *New Literary History* 11, 387-411.
- Broad, C. D. (1925): *The Mind And Its Place In Nature*. Routledge And Kegan Paul.
- Brueckner, A. (2000): Externalism and the A Prioricity of Self-Knowledge. *Analysis* 60, 132-136.
- Brown, H. (1991): Epistemic Concepts: A Naturalistic Approach. *Inquiry* 34, 323-51.
- Burge, T. (1993): Content Preservation. *The Philosophical Review* 102, 475-488.
- Burge, T. (1979): Semantic Paradox. *Journal of Philosophy* 76, 169-98.
- Butler, K. (1995): Content, Context, and Compositionality. *Mind and Language* 10, 3-24.
- Butler, K. (1996): Content, Causal Powers, and Context. *Philosophy of Science* 63, 105-14.
- Byrne, A. (1999). Cosmic Hermeneutics. *Philosophical Perspectives* 13, 347-83.
- Calvin, W. H. and Bickerton, D. (2000): *Lingua Ex Machina*. MIT Press.

- Carruthers, P. (2000): *Phenomenal Consciousness: A Naturalistic Theory*. Cambridge University Press.
- Carruthers, P. and Smith, P. (1996): *Theories Of Theories Of Mind*. Cambridge University Press.
- Casullo, A. (1999): *A Priori Knowledge*. Aldershot, Ashgate/Dartmouth.
- Chalmers, D. (1995): Facing up to the Problem of Consciousness. *Journal of Consciousness Studies* 2, 200-219.
- Chalmers, D. (1996): *The Conscious Mind*. Oxford University Press.
- Chalmers, D. (1997): Moving Forward on the Problem of Consciousness. *Journal of Consciousness Studies* 4, 3-46.
- Chalmers, D. (1999): Materialism and the Metaphysics Of Modality. *Philosophy and Phenomenological Research* 59, 473-96.
- Chalmers, D. (2002): The Foundations of Two-Dimensional Semantics. In: M. Garcia-Carpintero And J. M. (Eds): Two-Dimensionalism. *European Review Of Philosophy*.
- Chalmers, D. and Jackson, F. (2001): Conceptual Analysis and Reductive Explanation. *Philosophical Review* 110, 315-360.
- Chase, J. (2001): Is Externalism about Content Inconsistent with Internalism about Justification? *Australasian Journal of Philosophy* 79, 227-46.
- Chihara, Ch. (1998): *The Worlds Of Possibility: Modal Realism And The Semantics Of Modal Logic*. Oxford, Clarendon Press.
- Cohn, D. (1990): Signposts of Fictionality: A Narratological Perspective. *Poetics Today* 11, 775-803.
- Crane, T. And Mellor, D. H. (1990): There is no Question Of Physicalism. *Mind* 99, 185-206.
- Crane, T. (Ed.) (1992): *The Contents Of Experience*. Cambridge University Press.
- Crimmins, M. (1992): *Talk About Beliefs*. MIT Press.
- Cummins, R. (1989): *Meaning And Mental Representation*. MIT Press.
- Davidson, D. (1980): *Essays On Actions And Events*. Oxford University Press.
- Davies, M. and Humberstone, I. L. (1980): Two Notions of Necessity. *Philosophical Studies* 58, 1-30.
- Davies, M. (1991): Individualism and Perceptual Content. *Mind* 100, 461-84.
- Davies, M. and Stone, T. (eds) (1995): *Folk Psychology: The Theory Of Mind Debate*. Blackwell.

- Fodor, J. A. (2000): *The Mind Doesn't Work That Way*. MIT Press.
- Fodor, J. A. (2001): Language, Thought and Compositionality. *Mind and Language* 16, 1-15.
- Forbes, G. (1985): *The Metaphysics Of Modality*. Oxford University Press.
- Francescotti, R. (2000): Ontological Physicalism and Property Pluralism: Why They are Incompatible. *Pacific Philosophical Quarterly* 81, 349-362.
- Frank, M. (1991): *Selbstbewußtsein und Selbsterkenntnis*. Stuttgart, Reclam.
- Fumerton, R. (1987): *Metaphysical And Epistemological Problems Of Perception*. University of Nebraska Press.
- Fumerton, R. (1995): *Metaepistemology And Skepticism*. Rowman and Littlefield.
- Haas-Spohn, U. (1997): The Context-Dependency of Natural Kind Terms. In: W. Kühne et. al (ed.): *Direct Reference, Indexicality, and Propositionale Attitudes*. Stanford, CSLI Publications, 333-349.
- Hauser, L. (1995): Natural Language and Thought: Doing without Mentalese. *Behavior and Philosophy* 23, 41-47.
- Hayes, J. L. (ed) (1970): *Cognition And The Development Of Language*. Wiley.
- Hawkins, J. (ed) (1988): *Explaining Language Universals*. Blackwell.
- Gendler, T. And Hawthorne, J. (eds) (2002): *Imagination, Conceivability, And Possibility*. Oxford University Press.
- Gerrig, R. (1993): *Experiencing Narrative Worlds*. New Haven, Yale University Press.
- Geurts, B. (1997): Good News about the Description Theory of Names. *Journal of Semantics* 14, 319-348.
- Goodman, N. (1978): *Ways Of Worldmaking*. Indianapolis, Hackett.
- Griffin, D. R. (1998): *Unsnarling The World-Knot: Consciousness, Freedom, And The Mind-Body Problem*. University of California Press.
- Hellman, G. & Thomson, F. (1975): Physicalism: Ontology, Determination and Reduction. *Journal of Philosophy* 72, 551-64.
- Hill, Ch. (1997): Imaginability, Conceivability, Possibility, and the Mind-Body Problem. *Philosophical Studies* 87, 61-85.
- Hirsch, E. (1986): Metaphysical Necessity and Conceptual Truth. *Midwest Studies* 11, 243-256.
- Inwagen, P. van (1977): Creatures of Fiction. *American Philosophical Quarterly*, 299-308.
- Jackson, F. (1994): Metaphysics by Possible Cases. *The Monist*, 93-110.

- Jackson, F. (1996): Mental Causation. *Mind* 105, 377-413.
- Jackson, F. (1998): Reference and Description Revisited. *Philosophical Perspectives* 12, 201-218.
- Jackson, F. (1998): *Mind, Method, And Conditionals*. Routledge.
- Jackson F. (1998): *From Metaphysics To Ethics: A Defense Of Conceptual Analysis*. Oxford University Press.
- Kamp, H. (1971): Formal properties of "now". *Theoria* 37, 227-73.
- Kripke, S. (1980): *Naming And Necessity*. Blackwell.
- Larson, R. And Segal, G. (1995): *Knowledge Of Meaning*. MIT Press.
- Levine, J.(1998): Conceivability and the Metaphysics of Mind. *Nous* 32, 449-480.
- Levinson, S. (2000): *Presumptive Meanings: The Theory Of Generalized Conversational Implicatures*. MIT Press.
- Lewis, D. (1965): An Argument for the Identity Theory. *Journal of Philosophy* 63, 17-25. Reprinted In *Philosophical Papers, Vol. 1*. (Oxford University Press, 1980).
- Lewis, D. (1973): *Counterfactuals*. Blackwell.
- Lewis, D. (1986): *On The Plurality Of Worlds*. Blackwell.
- Lycan, W. G. (1990): Mental Content in Linguistic Form. *Philosophical Studies* 58, 147-54.
- Linsky, B (1994): Truth Makers for Modal Propositions. *The Monist*, 192-206.
- Loewer, B. (ed) (2000): *Physicalism And Its Discontents*. Cambridge University Press.
- Loux, M. J. (1979): *The Possible And The Actual: Readings In The Metaphysics Of Modality*. Cornell University Press.
- Lycan, W. G. (1994): *Modality And Meaning*. Kluwer.
- Kitcher, P. S. (1982): Two Versions of the Identity Theory. *Erkenntnis* 17, 213-28.
- Maitre, D. (1983): *Literature And Possible Worlds*. Middlesex, Polytechnic Press.
- Marconi, D. (2003): Two-Dimensional Semantics and the Articulation Problem.
http://www.vc.unipmn.it/docenti/marconid/marconi_dc1.pdf
- Martinez-Bonati, F. (1981): *Fictive Discourse And The Structures Of Literature*. Ithaca, Cornell University Press.
- Martinez-Bonati, F. (1983): Fictive: Towards a Formal Ontology of Fictional Worlds. *Philosophy and Literature* 7, 182-95.
- Mckinsey, M. (1987): Apriorism in the Philosophy of Language. *Philosophical Studies* 52, 1- 3.
- Melia, J. (1992): Against Modalism. *Philosophical Studies* 68, 35-56.

- Metzinger, T. (1993): *Subjekt und Selbstmodell. Die Perspektivität phänomenalen Bewußtseins vor dem Hintergrund einer naturalistischen Theorie mentaler Repräsentation*. Paderborn, Schöningh.
- Mihailescu, C. A. and Hamarneh, W. (1996): *Fiction Updated: Theories Of Fictionality, Narratology, And Poetics*. Ed. Toronto, University of Toronto Press.
- Nagel, Th. (2002): *Concealment and Exposure And Other Essays*. New York, Oxford University Press.
- Pavel, Th. G. (1979): Fiction and the Causal Theory of Names. *Poetics*, 179-191.
- Pavel, Th. G. (1986): *Fictional Worlds*. Cambridge, Harvard University Press.
- Peacocke, C. (1992): *A Study Of Concepts*. MIT Press.
- Peacocke, C. (1993): Externalist Explanation. *Proceedings of the Aristotelian Society* 67, 203-30.
- Peacocke, C. (1999): *Being Known*. Oxford University Press.
- Peacocke, C. (2001): Does Perception have a Nonconceptual Content? *The Journal of Philosophy* 98, 239-64.
- Peacocke, C. (2002): Three Principles of Rationalism. *European Journal of Philosophy* 10, 375-397.
- Perry, J. (1993): *The Problem Of The Essential Indexicals And Other Essays*. Oxford University Press.
- Perry, J. (2001): *Possibility, Consciousness And Conceivability*. MIT Press.
- Peterson, P. (1995): Are Some Propositions Empirically Necessary? *Philosophy and Phenomenological Research* 253-275.
- Plantinga, A. (1974): *The Nature Of Necessity*. Clarendon Press.
- Plantinga, A. (1976): Actualism and Possible Worlds. *Theoria* 42, 139-160.
- Poland, J. (1994): *Physicalism: The Empirical Foundations*. Oxford University Press.
- Prinz, J. (2002): *Furnishing The Mind: Concepts And Their Perceptual Basis*. MIT Press.
- Putnam, H. (1974): Reductionism and the Nature of Psychology. *Cognition* 2, 131-46.
- Putnam, H. (1975): The Meaning of "Meaning". In: Gunderson, K. (ed): *Minnesota Studies In The Philosophy Of Science*. University of Minnesota Press 7, 131-193.
- Putnam, H. (1994): Sense, Nonsense and The Senses: An Inquiry into the Power of The Human Mind. *Journal of Philosophy* 91, 445-517.
- Quine, W. V. (1990): *Pursuit Of Truth*. Harvard University Press.

- Quine, W. V. (1995): *From Stimulus To Science*. Harvard University Press.
- Rescher, N. (1975): *A Theory of Possibility*. Pittsburgh, University of Pittsburgh.
- Rescher, N. (1999): How Many Possible Worlds are There? *Philosophy and Phenomenological Research* 59, 403-420.
- Ryan, M-L. (1992): Possible Worlds in Recent Literary Theory. *Style* 26, 528-53.
- Ryan, M-L: (1991): *Possible Worlds, Artificial Intelligence, And Narrative Theory*. Bloomington, Indiana University Press.
- Searle, J. R. (1992): *The Rediscovery Of The Mind*. MIT Press.
- Segal, G. and Sober, E. (1991): The Causal Efficacy of Content. *Philosophical Studies* 63, 1-30.
- Shalkowski, S. A. (1994): The Ontological Ground of the Alethic Modality. *Philosophical Review* 103, 669-678.
- Shapere, H. (1984): *Reason And The Search For Knowledge*. Reidel.
- Sidelle, A. (1989): *Necessity, Essence, And Individuation: A Defense Of Conventionalism*. Cornell University Press.
- Seegerberg, K. (1973): Two-Dimensional Modal Logic. *Journal of Philosophical Logic* 2, 77-96.
- Senor, T. D. (1992): Two-Factor Theories, Meaning Holism, and Intentionalistic Psychology: A Reply to Fodor. *Philosophical Psychology* 5, 133-51.
- Shoemaker, S. (1996): *The First Person And Other Essays*. Cambridge University Press.
- Sorensen, R. (2000): Direct Reference and Vague Identity. *Philosophical Topics*, 28, 177-192.
- Siewert, C. P. (1998): *The Significance Of Consciousness*. Princeton University Press.
- Soames, S. (2002): *Beyond Rigidity: The Unfinished Semantic Agenda Of Naming And Necessity*. Oxford University Press.
- Spohn, W. (1993): Wie kann die Theorie der Rationalität normativ und empirisch zugleich sein? In: L.H. Eckensberger, U. Gähde (Hg): *Ethische Norm und empirische Hypothese*. Frankfurt a. M.
- Spohn, W. (1997): Begründungen a priori - oder: ein frischer Blick auf Dispositionsprädikate. In: W. Lenzen (Hg): *Das weite Spektrum der Analytischen Philosophie*. Berlin, de Gruyter.
- Stalnaker, R. (1999): *Context And Content*. Oxford University Press.
- Stalnaker, R. (2001): On Considering a Possible World as Actual. *Proceedings of the*

Aristotelian Society 65, 141-156.

Stanley, J. (2000): Context and Logical Form. *Linguistics and Philosophy* 23, 391-434.

Strawson, G. (1994): *Mental Reality*. MIT Press

Sturgeon, S. (1998): Physicalism and Overdetermination. *Mind* 107, 411-32.

Sturgeon, S. (2000). *Matters Of Mind: Consciousness, Reason And Nature*. Routledge

Thau, M. (2002): *Consciousness And Cognition*. Oxford University Press.

Tye, M. (1995): *Ten Problems Of Consciousness*. MIT Press.

Van Gelder, T. (1998): Monism, Dualism, Pluralism. *Mind and Language* 13, 76-97.

Yablo, S. (2000): Textbook Kripkeanism and the Open Texture of Concepts. *Pacific Philosophical Quarterly*, 98-122.

Yagisawa, T. (1988): Beyond Possible Worlds. *Philosophical Studies* 53, 175-204.

Yourgrau, P. (ed) (1990): *Demonstratives*. Oxford, Oxford University Press.

A Szegedi Germanisztikáért Alapítvány

A Szegedi Germanisztikáért Alapítvány 1995-ben jött létre. Célja az, hogy hozzájáruljon a szegedi germanisták képzéséhez. Működési területei:

- Fiatal, illetve pályakezdő germanisták hazai és külföldi tanulmányainak, kutatómunkájának, tudományos előrehajlásának ösztöndíjakkal történő támogatása.
- Szegedi germanisták külföldi konferenciákon való részvételének támogatása.
- Germanisztikai kiadványok, publikációk támogatása (Acta Germanica, Studia Poetica, Studia Poetica supplementum sorozata stb.)
- A kutatás működési feltételeit megteremtő és javító infrastrukturális beruházások támogatása.
- A Germán Filológiai Intézet más egyetemekkel való szakmai kapcsolatainak fejlesztése. Közös kutatási programok és rendezvények, hallgatói szemináriumok és konferenciák támogatása.
- A Germán Filológiai Intézethez meghívott oktatók tiszteletdíjának fizetése.

Amennyiben a fenti célokkal egyetért, kérjük támogassa alapítványunkat adójának 1%-ával.

A Szegedi Germanisztikáért Alapítvány bankszámlaszáma:

11735005-20453826

B 193467

A Studia Poetica még kapható számai:

Studia Poetica 9: *A műértelmezés helye az irodalomtudományban*

Szerkesztette: Bernáth Árpád

Studia Poetica 10: *Literaturwissenschaft als Wissenschaft über Fiktionalität*

Szerkesztette: Oberwagner Christian és Scholz Colin

A Studia Poetica Supplementum következő számainak tartalmából:

Supplementum II: *A tulajdonnév szemantikája*

Várható megjelenés: 2004. október

Supplementum III: *Textus, Hyper-textus: a mediális fordulat*

Várható megjelenés: 2005. október

ko veldi

XB 70510

Készítette a JATEPress
6722 Szeged, Petőfi Sándor sugárút 30-34.
<http://www.jate.u-szeged.hu/jatepress/>

Felelős kiadó: Dr. Bernáth Árpád egyetemi tanár
Felelős vezető: Szőnyi Etelka kiadói főszerkesztő
Méret: A/5, példányszám: 150, munkaszám: 68/2003.